

*Митрополит
Василь Сидорський*

**ІСТОРІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ**

Формат:

**ВІДРОДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
ЦЕРКВИ**

Metropolitan Wasyl Lypkiwsky

HISTORY
OF THE UKRAINIAN ORTHODOX CHURCH

Chapter VII:

REVIVAL OF THE UKRAINIAN CHURCH

With introductory remarks

by

Rev. S. W. Sawchuk

Published by John Gryschuk Foundation

Winnipeg

1 9 6 1

Canada

Митрополит Василь Липківський

І С Т О Р І Я

Української Православної Церкви

Р о з д і л VII:

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Із вступом і замітками
Протопресв. С. В. Савчука

—●—
diasporiana.org.ua

Накладом фундації Івана Грищука

Вінніпег

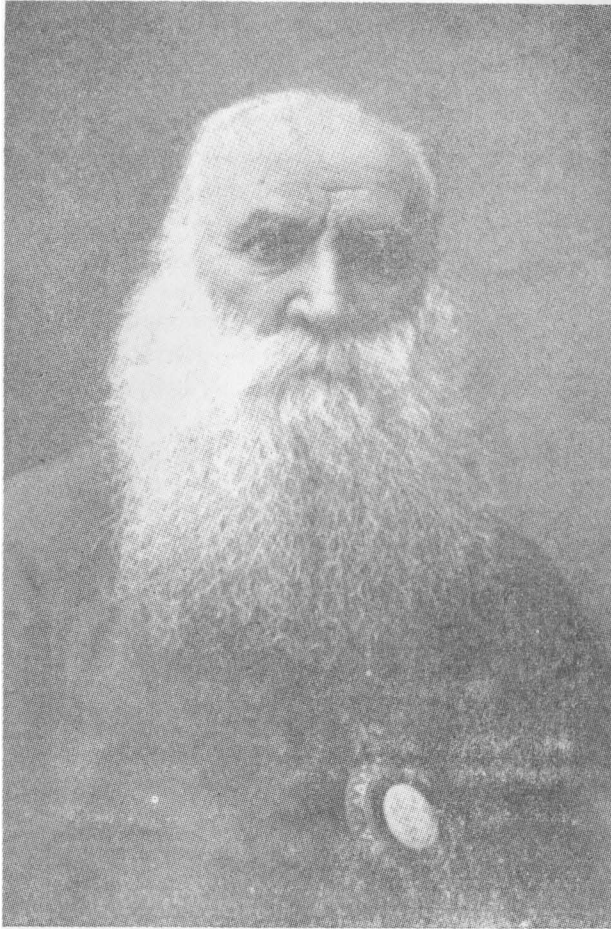
1 9 6 1

Канада

Обкладинка **М. Битинського**

Made in Canada

*Printed by TRIDENT PRESS LTD.,
214 Dufferin Ave., Winnipeg 4, Man.*

Митрополит Василь Липківський

СУПРОВІДНІ ЗАМІТКИ ВИДАВЦЯ

(Рідкісна пам'ятка нашої доби входить в історію)

I

Українська Автокефальна Православна Церква з 1921 року — це перше цього роду, щодо своєї форми, змісту й ідеології, явище в історії Української Православної Церкви, отже це явище — епохальне.

Найбільшим ідеологом, натхненником і першим первоієрархом цієї Церкви був митрополит Василь Липківський, отже й його постать — епохальна, і ні в кого немає підстав цього заперечити, не зважаючи на це, якого б погляду на особу митр. В. Липківського й на очолювану ним Церкву хто не був.

З уваги на все це, написання митр. В. Липківським твору про Церкву під його проводом — це явище замітного історичного значення, як факт сам собою. І саме під цим кутом я й підходжу до цього твору митр. В. Липківського; цебто, я підходжу до нього, як до епохальної історичної пам'ятки самої собою, абстрагуючи від тієї мети, з якою автор її написав.

Ця небуденна історична пам'ятка позначена іменем митр. В. Липківського, — отже й тому першими й основними питаннями, які виринуть перед майбутнім науковим її дослідником, найперше будуть ці два: 1) чи автором твору заголовленого: „Відродження Української Церкви” є митр. В. Липківський? і 2) якщо він цим автором є, то чи копії, які опинилися поза межами України, на Заході, є згідні з оригіналом-рукописом?

Треба з особливим натиском підкреслити цей факт: ніхто з досьогочасних видавців цього твору під іменем митр. В. Липківського, як автора, не бачив оригіналу цієї

Х

праці, — вони видали тільки копії, про які кажуть, що вони згідні з оригіналом.

Поскільки я міг дослідити — це моє видання праці митр. В. Липківського п. н. „Відродження Української Церкви” являється вже третьою в черзі публікацією цього самого предмета. За першу публікацію треба вважати надрукування першого підрозділу цієї праці („Від 1917 року до 1-го Всеукраїнського Церковного Собору 1921 року”) в місячнику „Христова Громада” (Майнц-Кастель, травень 1946 р., ч. I, ст. 7—13), виданому на циклостилі, тиражем 300 примірників. Цей підрозділ у „Христовій Громаді” має в кінці помітку „(Д. б.)” — цебто: „далі буде”, але тому що більше чисел цього місячника не вийшло, то й друк праці митр. В. Липківського припинився. На титульній сторінці „Христової Громади” зазначено, що це „Місячник Церковного Управління УАПЦ на Велику Гессію”; а це значить, що першими видавцями твору митр. В. Липківського (хоч і не повного) були такі православні. Більше про цю публікацію сказано на іншому місці, — у „Додатках”.

Друге опублікування копії, що її подано за копію оригіналу праці митр. В. Липківського, — це книжка п. н. „Відродження Церкви в Україні 1917-1930”, що її видав до василіянське видавництво „Добра Книжка” в Торонто 1959 р. за редакцією о. М. Соловія, із „Вступом” Олександра Мох. Про це василіянське видання Олександр Мох каже: „... в цій книжці подаємо **вперше** друком цю історичну працю В. Липківського про УАПЦ від 1917 до 1930 рр.” (Підкресл. моє — СВС). З уваги на це, що ця „Історія” митрополита В. Липківського появилася друком перше в „Христовій Громаді”, і то ще 1946 року, — претенсія Олександра Мох на першість у виданні її друком не має підстави.

Копія, яка виходить цією ось книжкою, являється, таким чином, третьою в черзі публікацією цієї праці митр. В. Липківського. Копія ця має оригінальний наголовок: „Відродження Української Церкви” (а не: „Відродження

Церкви в Україні 1917-1930”), і я цього наголовок, розуміється, зберіг оригінальним. Твір „Відродження Української Церкви” являється VII розділом більшої праці митр. В. Липківського п. н. „Історія Української Православної Церкви” (отже митр. В. Липківський послідовно вживає терміна „Українська Церква”, а не „Церква в Україні”; терміна „Церква в Україні” можуть вживати хіба тільки ті, що не хочуть уважати цю Церкву українською). Доля оригіналу цілісної праці — „Історія Української Православної Церкви” митр. В. Липківського, — мені не відома; як на теперішній стан інформацій — вона одними вважається „таємно збереженою”, а інші вважають її „безслідно пропавшою”. Але одне тут певне: друком вона в Україні, звичайно, не появилася, але збереглася була в оригіналі-рукописі в Києві аж до вересня 1943 року;*) 1942 року з VII розділу оригіналу-рукопису в Києві були зроблені машинописні копії, які вивезено поза межі України, на Захід.

Чи врятувався оригінал-рукопис під час воєнної хуртовини, і яка його доля — про це, як було сказано, є різні думки. Але тут безсумнівне ось що: ніхто не зможе підробити рукопис твору митр. В. Липківського: маємо у своєму розпорядженні фотокопії з його автографів, і вони послужили б ключем для розкриття кожного евентуального фальсифікату, приписаного митр. В. Липківському**).

Я, розуміється, свідомий того, що коли видання копій має бути науковим, то їхній видавець чи редактор не має права вимагати від читачів, щоб вони вірили йому на слово, що ці копії дійсно є копіями оригіналу, і що вони дійсно згідні з оригіналом; видавець чи редактор не має права вимагати від читачів вірення йому на слово тим більше тоді, коли він сам оригіналу не бачив і не знає його. Якщо видавець чи редактор посилається

*) Див. Додаток ч. 1.

**) Див. Додаток ч. 11.

XII

на якісь „треті особи”, на якісь „авторитети”, які нібито „ручаються” за вірність копії з оригіналом, але імен цих „авторитетів” не називається, а подається їх анонімно, то такі „копії” не можуть вважатися відповідальними; таке видання являється ненауковим, і воно не має підстав вимагати від читачів довір’я до нього.

Ця ось книжка, що я її видав, являється тим першим і досі самотнім друкованим випуском твору митр. В. Липківського „Відродження Української Церкви” шляхом передруку тієї копії, що її згідність з оригіналом посвідчена авторитетними особами, які цю копію з оригіналу в Києві зробили, особисто її з оригіналом звірили й особисто затвердили. Ці авторитетні свідки, — а найголовніший з них — це Владика Митрополит Ніканор (Абрамович), Первоієрарх Української Автокефальної Православної Церкви на чужині, — живуть тепер, коли ось ця книжка вийшла друком, і вони являються ручителями вірності цієї копії з оригіналом.

Саме цей факт, що моє видання являється першим виданням тієї копії твору митр. В. Липківського, що її згідність з оригіналом авторитетно посвідчена, дає відповідь на питання, чому я її видав, не зважаючи на це, що 1959 року була якась копія цього самого предмета видана василіянським видавництвом „Добра Книжка” в Торонто за редакцією о. М. Соловія.

Я повністю свідомий тієї великої ваги й відповідальності перед історією, якою обтяжений кожен видавець копії, яка претендує на згідність з оригіналом, хоч сам той видавець не знає того оригіналу, з якого копія була еventуально зроблена. Усі поважні й совісні дослідники дивилися, дивляться й будуть дивитися з науковим недовір’ям і підзорливо на такі копії, яких вони не можуть звірити з оригіналом; та й годі ж правдивим дослідникам тут дивуватися, — бо ж історія копій у загальному не має за собою такої доброї слави, що була б „без скази й догани”.

XIII

Видавання копій журналістичним способом, з журналістичною метою, з робленням безцеремонних операцій текстові, включаючи до цього й калічення тексту вставними помітками видавця, а при цьому видавець тільки своїм власним авторитетом засвідчує „автентичність” копії, — усе це разом узяте, і багато дечого іншого в цьому ж роді, не має жодних підстав претендувати на наукове видання копій.

Що думатимуть дослідники про ці книжки, які під іменем авторства митр. В. Липківського підуть у довгі століття майбутності, і які являються не друком з оригіналу, а тільки копії?

Маючи на увазі таку майбутність, я ставлю тут одним предметом свого зацікавлення тільки факт копій, як такий, а не зміст твору та його ідеологію.

На Заході вже тепер, коли живемо ми, які були сучасниками покійного митр. Василя Липківського, і коли ще живуть ці нечисленні особи, які знають цей оригінал-рукопис митр. В. Липківського з автопсії, мавши до нього особистий безпосередній доступ, — зроджуються легенди про цей твір митр. В. Липківського і постають містерії про його копії. Дехто заявляє, що не було особи під іменем „Вадима Чорноморця”; дехто готов сумніватися, чи автором цього твору був митр. В. Липківський, і т. ін. Правда, покищо тільки одна з легенд появилася друком, — у книжці о. М. Щудла п. н. „Папський Примат і Східня Церква” (Йорктон, 1955), в якій на 153 стор. сказано: „Тимчасом у 1942 р. вийшов твір самого митр. В. Липківського: „Історія Української Православної Церкви”...*)

*) Можна б додати ще й оцю легенду: Редакція „Логосу” (квітень-червень 1959 р. ст. 136), в своїй примітці до статті проф. М. Андрусяка п. н. „Історія Української Православної Церкви” митроп. Василя Липківського”, заявляє: „Довідуємося саме від о. д-ра М. Соловія, що він посідає рукопис (отже оригінал! — СВС) праці митроп. Липківського, та що вона незабаром вийде друком з преси о.о. Василян, з відповідним коментарем”.

XIV

А в дійсності ж твір митр. В. Липківського п. н. „Історія Української Православної Церкви” не тільки 1942 р. друком не появився, але навіть копії з нього не було зроблено, — 1942 р. були зроблені в Києві приходцями з західно-українських земель тільки копії з VII розділу цього більшого твору; цей VII розділ оригінально заголовлений „Відродження Української Церкви”, — і ця ось книжка, — це перший друк цієї праці митр. В. Липківського під її правдивим, оригінальним наголовком.

Коли вже тепер у зв'язку з твором митр. В. Липківського постають легенди й містерії, то не трудно передбачити, які легенди й містерії можуть поставати в цій справі у майбутньому, — мірою того, як грядучі покоління будуть дедалі більше віддалятися від доби митр. В. Липківського, — коли не стане в живих свідків, які робили копії з оригіналу праці митр. В. Липківського.

Перед лицем таких евентуальних перспектив я вважаю необхідним подати трохи ширші інформації про цю копію, яку оце випускаю друком.

II.

Про рукопис „Історії Української Православної Церкви” митр. Василя Липківського, я вперше почув, якщо пам'ять не підводить мене, від архієпископа Мстислава, незабаром по його приїзді в Канаду у вересні 1947 року. Знаючи, що він та інші члени ієрархії Української Православної Церкви з 1942 року, яку очолював архієп. Полікарп, були під час німецької окупації в Києві, я розпитував його, чи вони застали там які сліди Української Автокефальної Православної Церкви з 1921 року. Зокрема ж я розпитував, чи не чув він якихсь ближчих вісток про долю та останні роки життя митр. Василя Липківського.

Відповідаючи на мої запитання, Владика Мстислав сказав, між іншим, що митр. В. Липківський написав „Історію Української Автокефальної Православної Церкви” з 1921 року, та що він навіть має копію з неї. Мене це

зацікавило, і я пропонував видати цю копію друком. Саме тоді ми передруковували на сторінках вінніпегського „Українського Голосу” працю проф. Івана Власовського (під криптонімом Senex) п. н. „Українська Православна Церква в часі другої світової війни, 1939-1945 рр.”, що була видана на циклостилї в Мюнхені 1946 року,*) і я вважав, що якщо б так видати ще й згадану працю митр. В. Липківського, тоді в нас була б видана повна „Історія” церковного руху в Україні від 1917 року по наші часи. Однак Владика Мстислав не погодився на цю пропозицію, мотивуючи це тим, що, мовляв, митр. В. Липківський відкриває деякі „страшні речі”, які, якщо б їх опублікувати, могли б сильно пошкодити і окремим особам, і загальній церковній справі. Ця відповідь тільки поглибила моє зацікавлення, і я хотів цю „Історію” принаймні прочитати, але мені не довелося навіть побачити її.

Упродовж кількох дальших років мені ще кілька разів доводилося чути згадку про працю митр. В. Липківського (уже з інших джерел), але також тільки натяками, як про щось таке, про що „не годиться голосно говорити”. А причина одна й та сама: у цій „Історії” є „страшні речі”, що кидають „темне світло” не тільки на окремих діячів, але й також на саму Українську Автокефальну Православну Церкву в Україні, — отже, казали, не можна її оголошувати.

З ходом часу в українській пресі різних напрямків почали появлятися не тільки згадки про цю „Історію”, але й також коротші та довші витяги з неї. Так, наприклад, торонтонське „Світло”, орган оо. Василіян, у числі за лютий 1956 року, у статті п. н. „Вороги УАПЦ з 1921 року”, подавши цитату з цієї „Історії”, додало таку замітку: „Гл. невидану ще „Історію Української Православної Церкви”, що її написав 1930 р. В. Липківський.

*) Перший розділ цієї „Історії” появился в числі за 22-го жовтня 1947 р.

XVI

Цитовані слова знаходяться в 7-му розділі згаданої історії”.

Двома роками пізніше місячник „Відомості Генерального Церковного Управління УАПЦ у Великій Британії” в числі за січень-лютий 1958 року опублікував витяг з „Історії” митр. В. Липківського п. з. „Хиби в житті УАПЦ та її керівних органів за другої ВПЦР”, — з такою допискою: „Вміщаємо уривок з „Історії Української Автокефальної Православної Церкви” Митрополита Василя Липківського, стор. 85-87, друк. рукопису VII розділу „Відродження Укр. Прав. Церкви”.

Довідавшись таким чином, що текст „Історії” знаходиться в когось із кругів УАПЦ на еміграції, я 27-го січня 1958 року звернувся листом до Протопресв. о. С. Молчанівського, Адміністратора УАПЦ у Великій Британії, запитуючи його, хто цю історію має, і одночасно висловлюючи погляд, що було б добре видати її друком, як „одинокую історію УАПЦ з двадцятьох років”. Кількома днями пізніше, 1-го лютого 1958 року, я несподівано отримав листа від о. М. Соловія, редактора „Світла” (кажу: „несподівано”, бо я ніколи перед тим з ним не переписувався), в якому він, між іншим, писав ось що:

„У залученні пересилаю Вам малий уривок із більшої моєї праці: „УКРАЇНСЬКІ АВТОКЕФАЛІЇ — Їх ідеологія й історія”. Праця написана на матеріалі, зачерпнутому майже виключно з укр. православних авторів, журналів і часописів. Вийде вона у 40-ліття повстання УГПЦеркви (1918-1958) як причиною до історії Української Церкви в новітніх часах... До історії УАПЦеркви в Україні мав я найкращий матеріал із рукопису митр. В. Липківського, якого копію маю в себе. ... Я навіть пляную видати рукопис В. Липківського друком, бо він має велику історично документарну цінність”.*)

З цього листа я довідався (так само несподівано), що о. М. Соловій має копію „Історії” митр. В. Липківського.

Відповідаючи на мого листа, о. С. Молчанівський

*) Повний текст листа о. М. Соловія див. Додаток ч. 2.

XVII

переповів історію рукопису згаданої праці митр. В. Липківського так, як він її знав від митр. Ніканора, і разом з тим повідомив, що копія VII розділу, „звірена і завірена авторитетними людьми”, знаходиться в митр. Ніканора, в Західній Німеччині. Я негайно відписав йому (20. 2. 1958) і просив передати митр. Ніканорові мою думку про остаточну потребу видати цю працю митр. В. Липківського книжкою, а одночасно просити його, щоб він дав нам для цього копію цієї праці, або списку копії; о. С. Молчанівський згодом повідомив, що митр. Ніканор радо вітає думку про видання цієї „Історії” книжкою, але при цьому він поставив таку вимогу:

„Коли друкувати, то з примірника мого, якого треба наново переписати і звірити для друку. На це, на жаль, не маю часу й грошей, щоб наняти переписчика, а віддати мій примірник за порог мого приміщення — я не вважаю можливим. Треба було б рахуватись, що переписувати треба у мене в канцелярії, під моїм доглядом”. (З листа митр. Ніканора до о. С. Молчанівського, 28-го травня 1958 р.).

Опісля я звернувся до митр. Ніканора безпосередньо; подякував йому за прихильне відношення до цієї справи, а одночасно запропонував, щоб, замість переписування копії наново, зробити з неї фотостат. Владика Ніканор на це погодився, і 19-го липня 1958 р. фотокопія тексту „Відродження Української Церкви” вже була в мене на руках. Бувши того року зайнятим ювілейними святкуваннями 40-ліття Української Греко-Православної Церкви в Канаді, що відбувалися від ранньої весни до пізньої осені по всій Канаді, я не мав нагоди приділити справі друку історії митр. В. Липківського належного часу й уваги, і тому здав її в друк аж у квітні 1959 року.

Незабаром після того, 4-го травня 1959 р., о. М. Соловій зробив мені другу несподіванку: разом з привітальною Великодньою карткою він прислав мені 32 сторінки (65-96) друку „Відродження Церкви в Україні”, — із своєю власноручною допискою на ст. 65-ій імені митр. В. Липківського, як автора праці. Порівнюючи прислані о.

XVIII

М. Солов'єм сторінки друку з фотокопією від митр. Ніканора, я знайшов між ними серйозні розходження, і то не тільки в мові та в правописі, але й також у тексті.*) Це спонукало мене припинити набір з моєї фотокопії і почекати на вихід з друку книжки о. М. Соловія. Бо якщо б виявилось, що розбіжності між її текстом та копією від митр. Ніканора не були б аж надто великі, то нам не треба було б друкувати свою копію. Якщо б, однак, розходження між обома текстами були різко-замітні, та ще й включали б порізнення суттєвого характеру, то тоді треба бути готовому стати перед питанням: котра з цих обох копій (або може й обидві разом) не є вірним віддзеркаленням оригіналу, цебто її текст спотворений?

19 травня 1959 р. о. М. Соловій прислав мені ще 16 сторінок друку своєї книжки (161-176), в яких я також знайшов великі розходження з текстом фотокопії від митр. Ніканора. Я зараз таки написав про це Владиці Ніканорові (20. 5. 1959); при цьому я висловив такі здогади щодо тих різниць, які являються очевидними змінами в тексті книжки о. Соловія: „Деякі неточності можна вважати друкарськими похибками, або слабою коректою, але пропуски в тексті показують, що вони (тобто видавці книжки о. Соловія, — СВС) користуються не автентичною, виправленою копією з рукопису, а, мабуть, тією з пропусками, про яку Ви згадували в одному із своїх листів”**). Одночасно я ще раз підтвердив думку про конечність видати вірний текст праці митр. В. Липківського, і знову просив митр. Ніканора прислати інформації (про які я вже просив був його раніше) про історію цього твору митр. В. Липківського.

*) Наглядним прикладом тут можуть послужити дві сторінки (65 і 176) з книжки „Відродження Церкви в Україні”, що їх фотокопії, з поправками, поміщені на іншому місці. Див. Додаток ч. 12.

***) Докладніше про ці пропуски див. „До історії рукопису митрополита Василя Липківського „Історія Української Церкви”. Додаток ч. 1.

XIX

У своїй відповіді, датованій 30-го травня 1959 р., Владика Ніканор, між іншим, писав:

„Вашого цінного листа з 20 травня в справі видрукування „Історії Церкви” Митр. В. Липківського я одержав. Досі я не був певний, чи одважитесь Ви Історію видрукувати. Підстави мого сумніву Вам відомі. Побоювання, щоб те терпке слово покійного Митрополита не відбилося на добрій славі УАПЦ, стримувало і нас, коли ми міркували було про справу видання друком цієї праці. Однак цілком признаю Вам рацію, що „шила в мішку не сховаєш”. Може сам Господь натхнув тих Василянів спричинитися до розв'язання прикрої ситуації. Нехай діється воля Бога. Не було в пляні покійного Митрополита В. Липківського, щоб його твір потермали миші на горищі. Так само були гарячі й безкомпромісові перші шість розділів, що не зберіглися. А це свідчить про те, що покійний брав відповідальність перед Богом і людьми за те, що написав. Врешті час вже показав, що ті „тіні” в житті нашої Церкви не перевелися ще й досі... Сам я, як вже й писав Вам, не будши самовидцем радянської дійсности, не міг би взяти на себе обов'язку подати мої коментарі до Історії. Я обіцяв лише подати історію написання і дальшу долю рукопису. Пишу оце до проф. Повстенка, дружина якого переписувала наш машинодрук з оригінала рукопису, і до наших співробітників на той час в Києві, щоб мені не зробити де в чому помилки, або недокладности. Вони усі живуть в США і це може дещо затримати присилку до Вас моєї передмови. Проте — маю твердий намір не зробити з мого боку затримки з присилкою даних. Я змушений тепер бути обережним, бо треба рахуватися з тим, що Ви зустрінете поважний спротив при друкуванню Історії з боку тих „тінів”, які вже потрапили до США і провадять свою підривну роботу проти цілості УАПЦ, як робили це й на Україні. Я вже давно чув їх нахабне твердження, що „жодного рукопису митр. В. Липківського”, про який тут говориться, „ніколи не існувало”. Весь секрет полягає в тому, що рукопис попав не в їхні руки, а в наші, і вони позбавлені можливості підшахрувати невідгдний для них матеріал...”

16-го червня 1959 р., я отримав від о. Соловія заздалегідь замовлені мною в нього два примірники вже готової книжки. Її повна назва: „Відродження Церкви в Україні 1917-1930”*), отже не така, як в оригіналі. Того ж

*) Для заощадження місця буду дальше її називати коротко: „Відродження Церкви”.

XX

таки дня я написав до о. Соловія, що в мене є фотостат засвідченого тексту рукопису митр. В. Липківського, і що між моїм текстом і його наявні такі великі розходження, що його текст треба назвати пофальшованим. У відповідь мені о. Соловій (у листі з 26-го червня 1959 р.) між іншим написав ось що:

„Дякую за „новину”, що Ви нібито маєте фотостат правдивого, непофальшованого тексту рукопису В. Липківського, і що цей, який вже виданий мною, є „невірний і пофальшований”. Для мене було б справді „новиною”, якби Ви мали сам рукопис, бо щойно тоді могли б мати право говорити про вірні чи невірні, фальшиві чи правдиві копії. **Я також тексту, що був би неперевірений, був би не брався видавати.** Тому раджу тому, що буде воювати закидами з легкої руки про „пофальшовання”, бути дуже обережним, щоб не мав часом до діла з судовим доходженням за „хляпання”. Для Вас маю ту новину, що текст В. Липківського перекладається на німецьку мову і буде разом з моєю історичною розвідкою про УАПЦ з 1921 р. габілітаційною працею на університеті у Відні в ділянці історії Східних Церков. Я маю запрошення на професуру історії Схід. Церкви”. (Підкреслення мої, — СВС).

Як бачимо, о. М. Соловій заявляє, що виданий ним текст „Історії” митр. В. Липківського був перевірений, щобто узгіднений з оригіналом, але не каже, від кого він його набув та хто, де й коли його з оригіналом звірював. Ще сильніше підкреслює мниму згідність тексту цієї книжки з оригіналом Олександр Мох у своєму „Вступі” до неї, заявляючи:

„Відродження Української Церкви” пера В. Липківського **виходить без жодних змін у тексті, навіть правописних.** Тільки подекуди додані вняснювальні замітки, які були конечні для кращого зрозуміння деяких неясних місць у тексті”. (Підкреслення мої. — СВС).

Ці заяви о. Соловія та Олександра Моху мене не тільки зацікавили, але й також здивували, бо до того часу я мав підставу думати, що одинока правдива, щобто звірена з оригіналом копія цієї праці знаходилася в митр. Ніканора. Я так думав на основі листа митр. Ніканора до

о. С. Молчанівського (з 28-го травня 1958 р.), в яким він між іншим писав:

„Єдиний виправлений належно з оригіналом примірник знаходиться у мене. Виправлення тексту за оригіналом перепровадив наш Освітній Відділ в Києві”.

Таке саме враження в мене склалося на основі безпосереднього листування з митр. Ніканором, — аж тут раптом показується, що й о. М. Соловій ніби також має правдиву, звірену з оригіналом копію.

Це спонукало мене зайнятися ближче дослідженням походження копії, якою покористувався о. Соловій; у мене було на думці те, що евентуальне розкриття джерела походження тексту його копії може пролити якесь світло на алібі цієї копії, на характер її відношення до оригіналу; бо якщо б я евентуально довідався, від кого о. Соловій цю копію набув, то далі вже можна було б пошукати відповіді на питання, чи та особа мала доступ до оригіналу, та чи могла вона копію з оригіналом належно звірити й узгіднити.

Але інформацій не треба було шукати аж так далеко, щоб скоро переконатися, що заява Олександра Моха, — що, мовляв, праця „пера В. Липківського виходить без жодних змін у тексті, навіть правописних” — не згідна з дійсністю і що вона була зроблена хіба тільки на те, щоб надати книжці марку „наукової праці”, гідної кандидата „на професуру історії Східної Церкви” у Віденському університеті.

Перш за все, тут кидається в очі ось що: Олександр Мох співпрацював з о. М. Соловієм, бо ж Олександр Мох написав „Вступ” до цієї книжки, яку о. М. Соловій зредагував; а однак між Олександром Мохом і о. М. Соловієм є незгідність свідчень щодо джерела походження цієї копії, яку вони видали книжкою.

І так, у торонтонському журналі „Світло” (за березень 1956 р.) о. М. Соловій помістив статтю п. з. „Трагедія УАПЦ з 1921 року”, в якій він також згадує „Історію

Української Православної Церкви”, написану митр. В. Липківським у 7-х розділах. Про VII розділ цієї „Історії”, цебто про цей, що вийшов книжкою п. н. „Відродження Церкви в Україні 1917-1930”, о. М. Соловій подав таку інформацію:

„Останній розділ праці В. Липківського, з якого ми тут беремо всі відомості й цитати, має назву „Відродження Української Церкви”. Він становить для себе окрему цілість і обіймає 85 сторін машинописного друку. Копія, яку маємо під рукою, зроблена з автографу В. Липківського при кінці 1942 року. Рукопис був переданий сестрою В. Липківського членові УАПЦ В. Чорноморцеві, а цей дозволив зробити з нього докладну копію одному відомому українському історикові. Якраз тут користуємо з тієї копії в наших цитатах і відсилках”.

У тількищо цитованій своїй заяві о. М. Соловій говорить ясно: що копія, якою користується о. Соловій, була „зроблена з автографу”, цебто з оригіналу-рукопису митр. В. Липківського та що цю копію зробив „один відомий український історик” „при кінці 1942 року” і що саме цією копією він, о. М. Соловій, користується.*) Це говорить о. Соловій.

А що говорить про походження цієї самої копії (яка є в о. М. Соловія) Олександр Мох у своєму „Вступі” до виданої о. М. Соловієм копії?

На початку своєї розповіді він переповідає приблизно ту саму історію, що й о. Соловій, але значно обширніше; з неї ми довідуємося, що тим „відомим українським істориком” не міг бути ніхто інший, а тільки проф. М. Андрусяк, — бо ж Олександр Мох у своєму „Вступі” до книжки о. Соловія каже, що він подає „історію збереження рукопису історичної праці В. Липківського... за

*) Що заява о. М. Соловія, ніби його копія „зроблена з автографу В. Липківського”, не відповідає дійсності, це доказує також „замітка переписувача” на ст. 47 книжки „Відродження Церкви”. Ця замітка, надрукована великими буквами, такого змісту: „ЗАМІТКА ПЕРЕПISУВАЧА: В КОПІЇ ВИДНО ШЕ СЛІД ОДНОЇ СТРІЧКИ, АЛЕ З ТОГО ЛИШЕ МОЖНА ДОДУМАТИСЬ ОСТАННІХ СЛІВ”. Отже копія о. Соловія була зроблена з якоїсь іншої копії, не з автографу.

словами доповіді проф. д-ра Миколи Андрусяка, що він її мав на науковій сесії канадійського відділу НТШ (Наукового Товариства ім. Шевченка) у Торонто в жовтні 1957 року”.

Висновок ясний: якщо б о. Соловій набув копію від якогось іншого „відомого українського історика”, якому В. Чорноморець з оригіналу „дозволив зробити докладну копію”, — цебто, якщо б тим „відомим українським істориком” не був проф. М. Андрусяк, то в такому випадку Олександр Мох переповів би інформації про походження цієї копії за тим іншим „відомим українським істориком”, а не за проф. М. Андрусяком.

Олександр Мох у своєму „Вступі” подав ширші інформації про історію копії — на основі вище згаданої доповіді проф. М. Андрусяка в НТШ, і цю його розповідь я нижче подаю скорочено.

Під час німецької окупації Києва проф. М. Андрусяк був заступником керівника Відділу Культури й Освіти при Миській Управі Києва. У грудні 1941 р. один протодиякон УАПЦ, Вадим Чорноморець, показав проф. М. Андрусякові працю митр. В. Липківського, і проф. М. Андрусяк попросив протодиякона Чорноморця зробити з VII розділу, присвяченого історії УАПЦ за 1917-1930 рр., хоч дві копії. Далі Олександр Мох пише:

„Одну з цих копій забрав проф. Андрусяк з собою, коли в лютні 1942 р. виїхав з Києва до Львова. Цю копію передав він бл. п. митрополитові Андрієві Шептицькому з короткою допискою на горі першої сторінки. Митр. А. Шептицький з тієї копії велів зробити більше копій і роздати їх до переходу різним особам. У цей спосіб історія УАПЦ пера В. Липківського зберіглася в кількох копіях”.

Висновок з інформації Олександра Моха ясний: одним джерелом копії є проф. М. Андрусяк, а копію від нього помножив митр. А. Шептицький, і з цього ж джерела є копія видана о. М. Соловієм. Читаючи оповідання Олександра Моха до цього місця, читач набирає переконання, що о. Соловій та Олександр Мох погоджуються

XXIV

один з одним; цебто — що вони обидва говорять про одну й ту саму копію, — або таки оригінальну копію, зроблену проф. Андрусяком (згідно з твердженням о. Соловія в „Світлі”, що його копія „зроблена з автографу”), або принаймні про одну з тих копій, які митр. А. Шептицький звелів зробити та роздати різним особам. А дальший логічний з цього висновок був би такий, що й книжка, видана о. Соловієм („Відродження Церкви в Україні”) була надрукована або таки з оригінальної копії, зробленої проф. Андрусяком, або з однієї з тих другісних копій, що їх звелів зробити митр. А. Шептицький.

Але вже таки чергові речення в розповіді Олександра Моха вимагають перекреслити цей логічний висновок, — бо ось Олександр Мох раптом робить крутий поворот, і далі вже говорить не про копію чи копії проф. М. Андрусяка, але про якісь зовсім інші копії. Ось що він каже:

„М. Андрусяк робив старання, щоб історія УАПЦ пера В. Липківського вийшла друком і в тій цілі переслав одну копію згаданої історії до видавництва „Пробоем” у Празі. Невідомо, яка доля стрінула цю копію, переслану до друку в Празі, але воєнні події того часу (1943-1944) таки перешкодили видати її друком.

„На щастя, поза межами поневоленої большевиками України, існують ще інші копії історії УАПЦ пера В. Липківського. Однією з них користувалися автори різних видань УАПЦеркви (Соборно-правної) на еміграції, та інші, що в своїх писаннях про УАПЦ з 1921 р. виразно посилалися на цей недрукований іще розділ праці В. Липківського. На основі згаданої недрукованої копії було теж поміщено в журналі „Світло” кілька статей про УАПЦ з 1921 р. . . . І саме в цій книжці подаємо вперше друком цю історичну працю В. Липківського про УАПЦ від 1917 до 1930 рр.” (Підчеркнення мої — СВС).

То ж бачимо, що між інформацією о. М. Соловія та інформацією Олександра Моха про походження цієї копії, яка є в їхньому спільному розпорядженні, та яка вийшла книжкою „Відродження Церкви”, наявне велике розходження. У березні 1956 року о. Соловій писав у „Світлі”, що він має і використовує для статей копію, зроблену з автографу митр. Липківського при кінці 1942 ро-

ку, а трьома роками пізніше (1959) Олександр Мох заперечує о. М. Соловієві, і каже, що він, о. Соловій, користувався якоюсь зовсім іншою копією, — однією з тих, що нею „користувалися автори різних видань УАПЦеркви (Соборноправної) на еміграції”.

Самозрозуміло, що Олександр Мох на власну руку й відповідальність не переіначив версії о. Соловія з 1956 р. про походження його копії, — він міг це зробити таки в порозумінні з о. Соловієм; а це тим більше, що він переіначив версію о. Соловія у своїм „Вступі” до книжки о. Соловія. Що ж могло спонукати о. Соловія дати свою згоду на це Мохове переіначення його версії? Можна з певністю здогадуватися, що його спонукали до цього прилюдні виступи та ревеляції проф. М. Андрусяка у справі скопіювання твору митр. В. Липківського.

Як уже згадано вище, проф. М. Андрусяк, — за словами Олександра Моха, — у жовтні 1957 р. в Торонто сказав у НТШ доповідь про рукопис (автограф) „Історії” митр. В. Липківського, і про те, як він, проф. Андрусяк, звелів зробити з оригіналу-рукопису копію, яку він узяв з Києва до Львова. Цю доповідь проф. Андрусяк виголосив у НТШ в жовтні 1957 р., цебто через півтора року після того, як о. М. Соловій подав був у „Світлі” (березень 1956 р.) свої інформації про цю копію, яка в нього є, — що, мовляв, вона походить прямо від „одного відомого українського історика”. Проф. М. Андрусяк, очевидно, читав інформації о. Соловія, подані 1956 р., про це, що його копія зроблена з оригіналу в Києві 1942 р. „відомим українським істориком”. Звичайно, проф. М. Андрусяк є відомим українським істориком, і для нього протодиякон Вадим Чорноморець у Києві зробив був копію з оригіналу-рукопису твору митр. В. Липківського, — отже поінформовані особи могли думати, що о. Соловій під терміном „відомий український історик” має на увазі проф. Андрусяка, хоч його імені він не згадує. Але при цьому о. Соловій на конто „відомого українського історика” записує про свою копію такі інформації, з

якими проф. Андрусак не погоджується, бо вони не в усьому правдиві. І ось через півтора року після появи статті о. Соловія на тему походження його копії твору проф. Андрусак виступає в НТШ з доповіддю на тему „Історія Української Православної Церкви” митрополита Василя Липківського”, і в цій доповіді подає свої інформації про походження копії твору митр. Липківського, яку він отримав від Вадима Чорноморця.

Чи доповідь проф. М. Андрусак 1957 р. була негативною реакцією на інформацію о. Соловія з 1956 р. про походження його копії від „відомого українського історика”? Угадувати тут немає потреби, бо в тій справі є інші дані. А саме, через півтора року після своєї доповіді в Торонто проф. Андрусак знову виступає прилюдно в цій самій справі, — цим разом у богословському кварталнику „Логос” (за квітень-червень 1959 року) своєю статтею п. н. „Історія Української Православної Церкви” Митр. Василя Липківського”. Проф. Андрусак на початку цієї статті переповідає зміст статті о. М. Соловія у „Світлі” (березень 1956 р.) і, подавши з неї інформацію о. Соловія: „Копія, яку маємо під рукою, зроблена з автографу В. Липківського при кінці 1942 року. Рукопис був переданий сестрою В. Липківського членові УАПЦ В. Чорноморцеві, і цей дозволив зробити з нього докладну копію одному відомому українському історикові”, — проф. Андрусак далі говорить від себе так:

„Не знаю, який це „відомий український історик” зробив копію з 7-го розділу праці В. Липківського „при кінці 1942 р.”, але я мав змогу переглянути весь рукопис праці першого митрополита Української Автокефальної Православної Церкви ще в грудні 1941 р. Приніс мені її протодиякон УАПЦ Вадим Чорноморець... я постарався про папір і прохав Чорноморця зробити бодай дві копії останнього розділу; одну копію взяв я і, коли у лютому 1942 р. я виїхав з Києва, віддав її у Львові митр. А. Шептицькому з своєю допискою на горі першої сторінки. Митр. Шептицький велів зробити більше копій і роздати їх для переходу різним особам; одну копію з переписаною на машині моєю допискою одержав я. Цю копію я вислав до видавництва „Пробоем” у Празі для надру-

XXVII

ковання, але я не одержав від керівника цього видавництва д-ра Степана Росохи листа, що він її отримав”.

Далі, проф. М. Андрусяк оповідає, що, опинившись вліті 1944 р. в Празі, він намагався відшукати свою копію праці митр. Липківського в друкарні, в якій друкувалися видання „Пробоем”, але йому в цьому не пощастило, — копія пропала. І проф. Андрусяк продовжує:

„Я був стурбований, що пропала копія цінного джерела, бо особи, про які я знав, що вони дістали копії від митр. Шептицького, залишились в краю. Тим то я втішився, коли я довідався з одного українського часопису в Німеччині, що в органі УАПЦ „Христова Громада” (Майнц-Кастель, травень 1946, ч. I, с. 7-13) надрукована стаття митр. В. Липківського: „Відродження Української Церкви (1917-1930)”... Статті в „Христовій Громаді”*) і в „Світлі” виказують, що копії цінного історичного джерела існують у вільному світі”. (Підкресл. мої — СВС).

Ставиться питання: чому проф. М. Андрусяк уважав потрібним оголосити свою статтю в „Логосі” напередодні появи книжки „Відродження Церкви” за редакцією о. Соловія, що вийшла з друку з початком червня 1959 року? Очевидно, тільки сам проф. Андрусяк міг би розкрити дійсні мотиви, які спонукали його до цього; але можна здогадуватися, що він, — довідавшись, що о. Соловій видає свою копію праці митр. В. Липківського книжкою, та що він може далше її реклямувати, як докладну копію з автографу, зроблену одним „відомим українським істориком” (читайте: проф. Андрусяком), — він рішив заздалегідь, своєчасно відмежувати свою особу від причетності до копії, яку опублікував о. Соловій, та скинути з себе відповідальність за автентичність її тексту.

Ясно, що прилюдна заява проф. М. Андрусяка в „Логосі”: що він нічого не знає про „відомого українського історика” і про зроблену ним копію з автографу праці

*) В „Христовій Громаді” був надрукований тільки перший підрозділ цієї праці митр. В. Липківського. Більше про це видання див. Додаток ч. 10.

XXVIII

митр. В. Липківського „при кінці 1942 року”, — поставила о. Соловія в невідповідне положення, і заставила його шукати для своєї копії праці митр. В. Липківського, яка ніби „виходить без жодних змін у тексті, навіть правописних”, інших авторитетів-ручителей мнимної абсолютної автентичності цієї копії; і він, а точніше Олександр Мох, знайшов їх в особах „авторів різних видань УАПЦ (Соборноправної) на еміграції”.

Що за особи були тими авторами? Хто з них, чи для них зробив „докладну копію з автографу митр. В. Липківського при кінці 1942 року”?*) Хто тепер за цю копію ручається? Олександр Мох про це не говорить. Мабуть, гадалося, що вистачить тільки покликатися на православних, а до того ще й „соборноправних” редакторів (авторів) видань УАПЦ на еміграції, і це вже само собою буде неоспорним доказом, що текст „Відродження Церкви в Україні 1917-1930” справді згідний з оригіналом. Бо, мабуть, гадалося, що адже ж ніхто не подумає, що православні автори, які митр. В. Липківського так високо цінують і поважають, самі пофальшували текст його праці і тим самим текстом потім користувалися. Але вийшло інакше: православні знавці, включно з УАПЦ традиції митр. Липківського, відпекуються від причетності до копії о. Соловія та проголошують її пофальшованою.**)

III

Бажаючи почути думку проф. М. Андрусика про автентичність тексту „Відродження Церкви в Україні 1917-1930” за редакцією о. М. Соловія, я вислав до нього листа (4-го серпня 1959 р.), в якому між іншим писав:

*) Цю дату о. Соловій подав не лише в своїй статті у „Світлі”, але також при кінці книжки „Відродження Церкви”, де на ст. 221 подана дописка: „Переписано 21. XI. 1942 р.”

**) Як один з прикладів, див. „Церква й Життя”, орган Українського Православного Братства ім. Митрополита Василя Липківського (листопад-грудень 1960 р.), стаття п. з. „Як католики пофальшували „Історію УАПЦеркви” митр. Василя Липківського”.

XXIX

„Тому, що Ви виїхали з Києва в лютні 1942 р., та тому, що на стороні 221 книжки „Відродження Церкви” зазначено, що копія, використана для книжки, була переписана 21-го листопада 1942 р., треба припускати, що Видавництво „Добра Книжка” покористувалося не тією копією, яку Ви вивезли з Києва, але якоюсь іншою, правдоподібно одною з тих, які казав зробити митр. А. Шептицький, отже копією з копії.

„Я маю у своїм посіданні фотокопію першої відбитки з рукопису, якої правдивість і точність засвідчує одна високопоставлена та авторитетна особа. Між моєю фотокопією та книжкою „Відродження Церкви” є досить поважні розходження, і тому я прошу Вас ласкаво подати мені такі інформації:

„1. Чи особа протодиякона Вадима Чорноморця була Вам ближче відома? Запитую, бо дехто з кругів УАПЦ (Соборноправної) просто заперечує існування такої особи, а тим самим беруть під сумнів автентичність рукопису митр. В. Липківського.

„2. Чи Ви мали можливість порівняти копію рукопису, яку вивезли з Києва, з оригіналом?”

„3. Чи текст книжки „Відродження Церкви в Україні 1917-1930” є згідний з текстом тієї копії, яку Ви передали митрополитові Шептицькому?”

У своїй відповіді*) проф. М. Андрусак найперше підтверджує моє припущення, що текст книжки „Відродження Церкви” — це не його оригінальна копія, але копія з копії:

„Цілком слушно зауважуєте, що копія машинопису використана в цій публікації є „одною з тих, які казав зробити митр. А. Шептицький, отже копією з копії”.

Далі, проф. М. Андрусак відповідає на мій запит про Вадима Чорноморця; він подає обставини, серед яких він (проф. Андрусак) з ним перший раз зустрівся та доказує його ідентичність (про особу Чорноморця буде більше сказано на іншому місці), а після того він відповідає на мої два останні запитання.

Відповіді проф. Андрусяка такі:

„2. Очевидно, після переписання на машині я порівняв копію рукопису з оригіналом.

*) Див. текст листа, Додаток ч. 3.

XXX

„3. Не було в інтересі Митр. А. Шептицького переіначувати поданий мною його текст, що видно на стор. 105-7 кн. з тексту, в якому Липківський висловлюється вороже й невірно про Шептицького й уніятів”.

Коли порівняти відповідь проф. М. Андрусяка на мій третій запит з тим, що він писав у „Логосі” місяць-два перед появою книжки „Відродження Церкви” за редакцією о. Соловія, то завважується дуже радикальну зміну в його погляді на автентичність та ідентичність копії о. Соловія. У „Логосі” він писав, що нічого не знає про копію, зроблену якимсь істориком при кінці 1942 року; далі, він писав, що копія з копії, яку йому дав митр. Шептицький, пропала в Празі, а особи, які „дістали копії від митр. Шептицького, залишилися в краю” (в Україні) — отже логічний висновок з цього такий, що копія о. Соловія не має нічого спільного ні з оригінальною копією проф. Андрусяка, ні з тими копіями, що їх звелів зробити митр. А. Шептицький. Але коли я вже після появи книжки за редакцією о. Соловія висловив припущення, що це може одна з тих другісних копій, які звелів зробити митр. Шептицький, то проф. Андрусяк це припущення без застереження підтримав, як „цілком слушне”, — не зважаючи на це, чи не завважуючи цього, що воно ніяк не годиться із заявою Олександра Моха, що текст „Відродження Церкви” — це ані первокопія, зроблена проф. Андрусяком, ані другісна копія, зроблена митр. Шептицьким, а якась зовсім інша копія, — ота, що нею „користувалися автори різних видань УАПЦеркви (Соборноправної) на еміграції”.

Виходило б, що загадка походження копії о. Соловія так і далі остається згадкою — з тим тільки, що о. Соловій та проф. Андрусяк обмінялися ролями: перше о. Соловій натякав, що він має копію від проф. Андрусяка („відомого українського історика”), а проф. Андрусяк це заперечував; тепер проф. Андрусяк каже, що це другісна копія (зроблена митр. Шептицьким) з його (проф.

Андрусяка) первокопії — а о. Соловій, устами Олександра Мох (у „Вступі”) це заперечує.

Мені показується оракулічною відповідь проф. М. Андрусяка на моє запитання: чи текст книжки „Відродження Церкви” є згідний з текстом тієї копії, яку він передав митр. А. Шептицькому? Замість очікуваної відповіді: що-так, або — ні, або — що не знає, — він дав відповідь, що „не було в інтересі митр. Шептицького переіначувати поданий мною його текст”. З цього треба зробити висновок, що хоч проф. Андрусяк і признає „цілком слушним” припущення, що копія, використана для публікації о. Соловія, була однією з тих, які звелів зробити митр. Шептицький, то, однак, не маючи на це задовільних доказів, він воліє не брати на себе відповідальності за її неточність, і тому прислонює цей імпас авторитетом митр. Шептицького та його „незаінтересованістю” в переіначуванні тексту поданої йому Андрусяком копії.

А втім, ситуація проф. Андрусяка зрозуміла: хоч митр. Шептицький може й не мав інтересу текст копії переіначувати, то чи можна це з певністю сказати також про всіх тих інших, які не знати скільки разів її переписували, аж поки вона по 14-17 роках не попала в руки о. Соловія, якого відношення до УАПЦ з 1921 року та взагалі до православних усім відоме з його писань у „Світлі” і з коментарів у книжці „Відродження Церкви” за його редакцією?

Щоб проф. Андрусякові стало докладніше відомо, чому я ставив йому третій запит, я в листі до нього з 25-го серпня 1959 р. написав ось що:

„... я зовсім не мав на думці копії, переданої Вами митр. Шептицькому. Знаючи, що публікація оо. Василіяні — це „копія з копії”, та довідавшись, що в самих ЗДА кружляє не менше, як чотири копії*), я хотів устійнити, чи текст публікації є точним відписом з Вашої копії, чи може це копія з якоїсь іншої, не Вашої копії. Бо хоч Олександр Мох засвідчує, що „Відродження Української

*) Пізніше я нарахував їх більше, але ні одну з них не можна вважати звіреною з оригіналом; ті, що їх мають у своєму посіданні, відписували одні від одних, а не з оригіналу.

XXXII

Церкви” пера В. Липківського виходить без жодних змін у тексті, навіть правописних” (ст. 10), то я знайшов між текстом публікації і текстом моєї засвідченої копії дуже поважні розходження. Навіть на ст. 105, на яку Ви у своїм листі покликаєтеся, пропущено 50 рядків машинописного друку, а поза цим є й другі, менші й більші розходження. І це, власне, мене заставило запитати Вас, чи текст публікації оо. Василян є згідний з текстом копії, вивезеної Вами з Києва”.

IV.

Щоб список (копія) даного документу був дійсним, важним, то він мусить бути авторитетно засвідчений щодо його згідності з оригіналом. Це відноситься також і до історичних документів, а в цьому випадку до історіографічної праці митр. В. Липківського.

На основі того, що ми досі устійнили, є підстава ствердити, що копія праці митр. В. Липківського, видана оо. Василянами п. н. „Відродження Церкви в Україні 1917-1930”, такого засвідчення не має, як щодо джерела її походження, так і щодо справи згідності з оригіналом.

Свідчення трьох головних свідків про походження копії, — о. М. Соловія, проф. М. Андрусяка та Олександра Моха, — автоматично відпадають, бо вони свідчать не про одну й ту саму копію, але про три різні копії, отже їхні дані одні одних взаємно виключають. Коли ж говорити про проблему згідності копії з оригіналом, то про це маємо свідчення лише самого Олександра Моха, який каже: „Відродження Української Церкви” пера В. Липківського виходить без жодних змін у тексті, навіть правописних” (ст. 10).

На чому Олександр Мох основує це своє свідчення — він цього не каже; він тільки говорить, що хоч копія, зроблена Вадимом Чорноморцем і передана проф. Андрусякові, пропала (що також потверджує і проф. Андрусяк), то „на щастя, поза межами поневоленої большевиками України існують ще інші копії історії УАПЦ пера В. Липківського”; що „однією з них користувалися автори різних видань УАПЦеркви (Соборноправної) на емі-

грації”; та що якраз оцю „одну” з цих копій оо. Василяни видали книжкою „Відродження Церкви”, як ніби вірну копію з оригіналу „без жодних змін у тексті, навіть правописних”.

Звідки Олександр Мох знає, що всі ті „інші копії історії УАПЦ пера В. Липківського”, що існують поза межами України, а зокрема копія, використана для книжки „Відродження Церкви” — є вірними копіями оригіналу не лише щодо змісту тексту, але й навіть щодо його правопису, — він цього не вияснює, так немов би це нікого не мало обходити, або що ніхто не сміє його необоснованої заяви квестіонувати. А тим часом питання згідності чи незгідності копії з оригіналом — це суттєво-важлива справа, бо нею зумовлюється питання, чи під копією вільно підписувати ім'я митр. В. Липківського. Але справа представляється не так, як інформує Олександр Мох. Деякі з тих „інших” копій нам відомі, і ми знаємо, що вони одна з одною не згідні*). Вони були списувані одні з одних, і ніхто не знає — ким і скільки разів, — і ні одна з них не має засвідчення щодо провірення та узгіднення з оригіналом, — і я підкреслюю, що засвідчення (і то авторитетне та офіційне й достовірне) має тільки ця копія, що виходить цією ось книжкою. На основі вищесказаного смію твердити, що книжка „Відродження Церкви в Україні 1917-1930” не є вірною копією оригінальної праці митр. В. Липківського ні щодо змісту тексту, ні щодо правопису.

*) Типовим прикладом цього може послужити копія, про яку можна сказати, що нею дійсно користувалися православні редактори, бо навіть почали її друкувати в місячнику Церковного Управління УАПЦ на Велику Гесію „Христова Громада” (травень 1946) під заголовком „Відродження Української Церкви (1917-1930)”. Надруковано тільки перший підрозділ „Від 1917 року до 1-го Всеукраїнського Церковного Собору 1921 року”. Але текст копії цього підрозділу не згідний ні з нашим текстом, що виходить цією книжкою, ні з текстом о. Соловія, ні, врешті, з текстами тих інших копій, про які ми знаємо. Більше про цю „православну” копію читач знайде в Додатку ч. 10.

Отак представляється справа на форумі заяв о. М. Соловія та Олександра Моха.

А тепер треба нарешті поставити крапку над і.

Як було сказано вище, проф. М. Андрусак у „Логосі” (квітень-червень 1959) між іншим заявив:

„Я був стурбований, що пропала копія цінного джерела, бо особи, про які я знав, що вони дістали копії від митр. Шептицького, залишилися в краю”.

Одначе виявляється, що ця інформація проф. Андрусяка розходиться з дійсністю, бо торонтонське „Світло” (лютьень 1960), в статті „Серед Книг — Історія УАПЦ В. Липківського”, цитує такий лист архієп. Івана Бучка з Риму:

„Дякую за посилку цінного видання п. н. „Відродження Церкви в Україні 1917-1930”, видання заслуженого вже видавництва п. Ол. Моха „Добра Книжка”. Основник УАПЦ описав правдиві і такі сумні події ще недавніх часів і оставив для майбутніх поколінь важний документ нашого релігійно-церковного лихоліття, що його творили українці таки своїми руками. Знамениті при цьому цінні статті о. М. Соловія, поміщені в згаданій книзі, як доповнення чи коментар до твору митр. Липківського. Прошу прислати мені ще кілька прим. тієї книжки, щоб можна її декому тут в Європі дати, або бодай передати до деяких важніших бібліотек.

„Я знаю історію Митр. Липківського ще з 1943 р., бо тоді дістав відпис того рукопису, що його зробив д-р М. Андрусак. Я навіть зробив переклад того рукопису на італійську мову для вжитку Секретаріату Стану Його Святости Папи і дав мої коментарі. Нераз брала мене охота видати цю історію, але при моїх зайняттях не було настільки часу, щоб зайнятися тим виданням. Тому дуже втішився, як побачив книжку В. Липківського. Ще раз дякую і гратуюлю”.

Отже, зі свідчення архієп. Івана Бучка виходить, що Андрусякова копія, або копія з його копії, почерез митр. Шептицького, таки пішла за кордон — для вжитку Ватикану та взагалі католицького церковного світу. Також виходить, що на цю копію, або відпис з неї, о. Соловій

покликався у своїх статтях у „Світлі”, кажучи, що вона була зроблена „одним відомим українським істориком”. Залишається відкритим питання, чи і в якій мірі ця копія за кордоном, перейшовши через канцелярію митр. Шептицького, а також помножившись у копії третього та четвертого відпису — є вірною відбиткою копії, яку проф. М. Андрусак вивіз з Києва? А черговим відкритим питанням є: чи і в якій мірі копія, що на неї покликається о. Соловій у „Світлі”, є вірною відбиткою першої копії того „відомого українського історика”? Далше питання: чому о. Соловій, видаючи свою копію книжкою „Відродження Церкви в Україні 1917-1930”, вже не каже, що це копія того „відомого українського історика”, але — що це та копія, якою „користувалися автори різних видань УАПЦеркви (Соборноправної) на еміграції”? Далше: чому проф. Андрусак у „Логосі” (квітень-червень 1959) недвозначно натякає, що він не є відповідальний за цю копію, якою о. Соловій послуговується, — чи не тому, що не хоче брати на себе відповідальности за дальші списки з цієї копії, яку він дав митр. Шептицькому? І чи не це саме спонукало о. Соловія шукати для своєї копії поручительського роду деінде, і тому він пізніше, устами Олександра Мох, вже подає, що копія походить від православних, але робить це анонімно, щобто не специфікує, від кого особисто ця копія походить?

Чию копію праці митр. В. Липківського о. М. Соловій видав книжкою „Відродження Церкви в Україні 1917—1930”?

1. Проф. М. Андрусак каже („Логос”, квітень-червень 1959), що копію праці митр. В. Липківського, яку для нього зробив Вадим Чорноморець в Києві, він (Андрусак) віддав у Львові митр. А. Шептицькому з своєю допискою на горі першої сторінки. Далі проф. Андрусак пише: „Митроп. Шептицький велів зробити більше копій і роздати їх для переходу різним особам; одну копію, з **переписаною на машині моєю допискою одержав я**”.

2. Олександр Мох, у своїм „Вступі” до книжки „Від-

родження Церкви в Україні 1917-1930", цю Андрусякову дописку повністю зачитував на ст. 8-ій: „Копія з автографу митр. Василя Липківського доручена мені автокефальним В. Чорноморцем. — Рукопис Липківського одержав Чорноморець від сестри митр. Липківського. Перші 6 розділи присвячені оглядові історії укр. Церкви до 1917 р. М. Андрусяк”.

3. Тому, що тільки Андрусякова копія має цю дописку Андрусяка, і тому, що відбитки Андрусякової копії по черев Шептицького вийшли на Захід, — то ясно, що видавець книжки „Відродження Церкви в Україні” не міг би був знати тієї дописки, якщо він не мав би відбитки з копії Андрусяка, — а коли він згадану копію Андрусяка з допискою мав, то чи міг він шукати і видавати (і чому б) якусь іншу копію, ігноруючи копію, що перейшла через руки митр. Шептицького? Висновок ясний: о. М. Соловій видав цю копію, що являється відбиткою з копії Андрусяка, — відбиткою зробленою або безпосередньо канцелярією митр. Шептицького у Львові, або вона є відписом з тих відбиток, які були зроблені Шептицьким з копії Андрусяка. Як би воно не було, публікація „Відродження Церкви в Україні 1917-1930” не є друком копії, яка походила б з православних перводжерел.

У звязку з вище сказаним, як видно, проф. М. Андрусяк таки мав підстави писати мені в листі з 6-го серпня 1959 р., ось що:

„Цілком слушно завважуєте, що копія машинопису використана в цій публікації є „одною з тих, які казав зробити митр. А. Шептицький, отже копією з копії”.

Ще залишається без відповіді оце питання: хто коли й де спотворив текст праці митр. В. Липківського, яка вийшла книжкою „Відродження Церкви в Україні 1917-1930”, — переписувач у Києві, канцелярія митр. Шептицького, чи таки о. Соловій? Може колись і про це довідаємося.

V.

Особою Вадима Чорноморця треба зайнятися ближче, бо ж він являється одним безпосереднім джерелом,

з якого свідки-очевидці, які ще є в живих, отримали оригінал-рукопис праці митр. В. Липківського та інформації про історію оригіналу.

Дехто висловлює сумнів, чи така особа (Вадим Чорноморець) узагалі існувала, а якщо існувала, то питання, чи була в неї можливість бути в ближчих взаємовідносинах з митр. В. Липківським — головно ж тоді, коли той був під домашнім арештом.

Докладніше про Вадима Чорноморця я вперше почув від о. С. Молчанівського, а потім також від митр. Ніканора, як про такого, що передав митр. Ніканорові рукопис митр. В. Липківського. Пізніше згадував його проф. Андрусак у „Логосі” та Олександр Мох у „Вступі” до книжки „Відродження Церкви” василіянського видання (1959). Але я бажав знати про нього щось більше — не тільки про саме його ім'я й прізвище, — я хотів почути, хто він був, звідки походив, і чи брав він діяльну участь у житті УАПЦ; я хотів знати, яким способом він урятувався перед переслідуванням з боку советської влади після ліквідації УАПЦ, яка доля звела його з митр. В. Липківським і т. ін., а врешті — що з ним укінці сталося: чи залишився він в Україні, чи може виїхав на скитальщину в Західню Європу, а звідтіля кудись далше — може й на американський континент.

Отже, я звернувся по інформації про нього до тих осіб, про яких я знав, що вони стояли близько до УАПЦ з 1921 року, або принаймні були в Києві за його окупації німцями в другій світовій війні. Таких осіб я розшукав більше десятки, і до всіх них звернувся із запитанням, чи вони безпосередньо знали або посередньо чули щось про Вадима Чорноморця, і чи можуть вони мені щось про нього сказати.

Відповіді опитуваних мною осіб були різні, але подробиць про особу Вадима Чорноморця у них майже не було. Зате ж, принагідно, я довідався про дещо таке, про що й не запитував; перш за все, з тих відповідей потвердився відомий факт — якою слабкою є людська пам'ять,

XXXVIII

хоч від часу зустрічі свідків з Вадимом Чорноморцем минуло тільки несповна 20 років; також ще раз потвердився відомий факт, як історичні факти чи події, коли вони передаються усно, часто забарвлюються, а навіть перекручуються, — в залежність від особистих переконань, особистих симпатій, антипатій і смаків тих осіб, які ці факти чи події, переповідаючи їх, по-своєму інтерпретують. Я довідався, між іншим, що декому з палких прихильників УАПЦ з 1921 року аж надто тяжко, а іноді й неможливо повірити що б митр. В. Липківський міг у своїй „Історії” написати щось неприхильне про деяких діячів УАПЦ, — отже дехто з таких навіть підозріває, що це, мабуть, хтось з кругів УАПЦ з 1942 року мусів „Історію” митр. В. Липківського „пофальшувати”, щоб таким способом знеславити ієрархію з 1921 року. А є, знову, такі, які вважають, що хоч би ця „Історія” й не була пофальшована, то все ж таки в теперішньому її вигляді, без відповідних коментарів, її не слід друкувати*).

Щождо особи Вадима Чорноморця — то більшість з моїх інформаторів-кореспондентів нічого про нього не знали, хоч за того часу вони й перебували в Києві, — а деякі з них просто заперечували буття особи з таким іменем, доказуючи це тим, що вони стояли близько митр. В. Липківського та його родини, але нічого від них про Чорноморця не чули**). Одна тільки пані Олена Чехівська, вдова по визначному церковному діячеві Володимирові Чехівському, що стояла близько родини Липківських, пригадує собі ім'я Вадима Чорноморця. У листі до о. М. Явдася з 29-го серпня 1959 р. вона, між іншим, пише: „Прізвище Чорноморця Вадима чула в Києві — такий був, але ця постать промайнула перед моїми очима якось дуже невиразно. Хто він був, а чи це його правдиве ім'я? не знаю”.

Що така особа — Вадим Чорноморець — взагалі

*) Як один з таких голосів див. Додаток ч. 4.

***) Див. Додаток ч. 5.

була, і що також вона була в Києві, і навіть брала деяку участь у церковному русі ще перед приходом до Києва українських єпископів під проводом єпископа Ніканора (тепер Митрополита), про це свідчить крім проф. М. Андрусяка також протокол засідання Церковної Ради, що відбулося 20 грудня 1941 року, в числі учасників якого названий також диякон Вадим Чорноморець. Копія протоколу згаданого засідання є в о. М. Явдася*).

Про такі слабкі висліди моїх розшуків у справі особи Вадима Чорноморця я написав до митр. Ніканора. У листі з 4-го вересня 1959 року Владика Ніканор дав мені, між іншим, такі вияснення про цю особу:

„Я вже згадував, що з боку різних середовищ, так і приватних осіб будуть перешкоди до опублікування Історії Укр. Пр. Церкви митр. В. Липківського... Перша спроба й тут — це заперечення автентичности особи диякона Вадима Чорноморця.

„На щастя наше Вище Церковне Управління посідає оригінальний Реєстр Рукоположення Ставленників з 1942 року і оригінальну Книгу резолюцій Єпископату в Києві, починаючи з року 1942, які виключають усякий сумнів щодо особи диякона Вадима Чорноморця. Під ч. 4 — в Книгу Реєстру внесений запис обставин хиротонії диякона Вадима Чорноморця на священника до с. Наказне, Плисківського району на Київщині. Но. персонального його реєстру 49. Висвячений він в розпорядження благочинного Макара Мацюка (Резолюція єпископа Ніканора з 18. 3. 42 року No. 24). Чин хиротонії совершив єпископ Ігор з доручення єпископа Ніканора. Плисківський район знаходиться з самого краю Київської Єпархії на межі з єпархією Вінницькою. Якщо не помиляюсь о. Чорноморець перебував в єпархії єпископа Ігоря, до якого належав згаданий район.

„Отець Вадим Чорноморець людина інтелігентна і волева. Робив вражіння людини стриманої і замкнутої. І зовсім не був подібний до тих крикунів, які на всякому кроці кричать про себе, що „й вони пахали” (з байки Крилова). Гриценко, що „не чув нічого про Чорноморця” — теж не був знаний і нам, в бутність нашу в Києві. А протод. В. Коваленко пристав до нашої роботи в Києві значно пізніше, як висвячений був на священника о. Чорноморець. По реєстру висвят о. Чорноморець мав No. 4, а о. Ко-

*) Див. Додаток ч. 6.

валенко No. 84. Владика Мстислав зареєстрований під No. 83. Тому що їх від хиротонії Чорноморця відділяє аж 80 номерів, нема нічого дивного, що вони не могли знати його”.

Разом з листом митр. Ніканор прислав чотири фотокопії з Книги Реєстру рукоположень. Фотокопія із запису про хиротонію В. Чорноморця подається на іншому місці, — між Додатками*). Про те, як Чорноморець передав рукопис „Історії” митр. Ніканорові та про дальшу долю рукопису говориться в засвідченому зізнанні Н. Бурчака п. н. „До історії рукопису митрополита Василя Липківського „Історія Української Церкви” (Див. Додаток ч: 1.).

Про свою першу зустріч з В. Чорноморцем цікаво розповідає проф. М. Андрусяк у листі до мене з 6-го липня 1959 р.:

„Щодо В. Чорноморця, то коли він на засіданні київської Укр. Правосл. Автокеф. Ради в грудні 1941 р. забирав голос проти протоєр. Л. Юнакова, ніхто з приявних не заперечував, що протодиякон УАПЦ Чорноморець не є ним, що під цим прізвиськом ховається якась інша особа, та ніхто не заперечував його членства у згаданій Раді. Автентичність рукопису митр. Липківського можуть брати під сумнів тільки ті, що є ним заторкнені, як от. Л. Юнаков. Він тоді почервонів, а кілька днів пізніше, коли я випадково зустрів його на вулиці Велико-Васильківській у Києві, він, щоб не глядіти мені в очі, став і оглядав порожню вітрину. Згодом коли в осені 1943 р. була нім. евакуація Києва, я читав у львівській укр. пресі, що протоєрей Леонтій Юнак („ов” опустив уже) прибув до Холму з чудотворним образом холмської Богоматері, вивезеної у 1915 р. і вручив цей образ архнеп. Іларіонові”**).

*) Див. Додаток ч. 8.

***) В „Логосі” (квітень-червень 1959 р.) проф. Андрусяк пише, що на цьому засіданні Чорноморець назвав о. Юнакова „агентом ГПУ”. — Але проф. Андрусяк змішує о. Леонтія Юнакова з о. Антонієм Юнаком. Леонтій Юнаков належав до УАПЦ і про нього митр. В. Липківський згадує дуже неприхильно в своїй „Історії”. Антоній Юнак (не Юнаков) — це власне той, що привіз до Холма чудотворну ікону Богоматері, у вересні 1943 р. Він, кажуть, вороже відносився до Української Церкви в Києві й до неї не належав; тепер є в юрисдикції митр. Анастазія (Русская Прав. Церк. Заграницей) та є настоятелем церкви св. Володимира в Філадельфії, ЗДА (див. „Троїцький Православний Русскій Календарь на 1961 годь”).

XLI

Для доповнення інформації про Вадима Чорноморця, а разом з тим і для поповнення інформацій про те, як і ким був переписаний VII розділ „Історії” митр. В. Липківського, до приложених тут документів я додаю ще й листа від о. Петра Мелеха, який був тоді службовцем Вищого Церковного Управління в Києві, та якому та справа добре відома*).

VI.

На іншому місці, між Додатками, подаю документально завірене свідчення Н. Бурчака про історію рукопису митр. В. Липківського „Історія Української Церкви”, VII розділ якої п. н. „Відродження Української Церкви” виданий ось цією книжкою. Правдивість свідчення Н. Бурчака загарантоване власноручним підписом і печаткою Владики Ніканора Абрамовича, Митрополита УАПЦ на чужині (фотостат цього засвідчення вміщений під цим Документом).

Згідність копії VII розділу праці митр. В. Липківського з оригіналом також стверджена власною рукою митр. Ніканором на останній сторінці копії. Фотостат цього ствердження поданий на кінці цієї книжки.

Як уже було згадано, митр. Ніканор зробив фотостат із своєї копії твору митр. В. Липківського і прислав його для використання в цій ось публікації. Як дбайливо ця копія була зроблена й звірена з оригіналом рукопису, це видно хоч би з того, що на копії докладно зазначені сторінки оригіналу — навіть там, де попередня сторінка кінчається, а чергова починається розбитим при перенесенні словом. Сьомий розділ оригіналу починається сторінкою 474-ю (див. фотостат між Додатками**), а кінчається 550-ю, не включаючи довшої примітки, яка, як видно з її тексту, була дописана митр. В. Липківським по яких двох-трьох роках після того, як він закінчив писати „Істо-

*) Див. Додаток ч. 7.

***) Додаток ч. 9.

ХІІ

рію". Копія охоплює собою 139 сторінок машинопису, розмір друкованої сторінки приблизно 61/2 x 91/2 ц., друк через один відступ між рядками. Деякі місця в копії були підкреслені чорним олівцем, але митр. Ніканор вияснив, що це його власні підкреслення, і тому їх давати не треба, а треба подати тільки підкреслення підзаголовків — так, як це було в оригіналі. Ці вияснення подаю на те, щоб хтось колись, порівнюючи фотостат копії з текстом цієї книжки, не подумав, що підкреслення були зроблені автором, та не квестіонував: чому, мовляв, їх вилишено?

Сьомий розділ „Історії” митр. В. Липківського я передруковую дослівно, зберігаючи правопис, пунктуацію та розділи так, як вони подані в копії, хіба що, може, де-не-де могли закрастися малі друкарські похибки, що іноді уникають ока навіть найпильнішого коректора. Щодо правопису оригінального тексту — то митр. Ніканор подає таке вияснення:

„Я не берусь також твердити, що правопис нашого списку докладно відповідає правопису самого писання митр. Липківського. Звірювання в нашому Відділі Освіти торкались тільки суті справи. Можна припустити, що денед правопис машинодруку міг належати й машинописці, бо вона писала під диктовку” (з листа 7-го липня 1959 р.).

Щодо розходжень між нашим текстом і текстом книжки „Відродження Церкви в Україні 1917-1930”, виданої оо. Василями за редакцією о. М. Соловія, то тих розходжень, менших і більших, цілі сотні, — вони є буквально на кожній сторінці; статистика цих розходжень була б така велика, що виповнила б собою цілу окрему книжку на цю тему. На іншому місці я подаю деякі з цих розходжень, але роблю це, звичайно, тільки для ілюстративного прикладу*). Якщо б хто був ближче зацікавлений справою цих розходжень, то він мусів би взяти на себе труд порівнювати тексти обидвох копій слово за словом, речення за реченням, сторінка за сторінкою.

*) Див. Додаток ч. 13.

XLIII

VII.

Уже з кількох сторін мені доводилося чути питання: нащо видавати цю працю митр. В. Липківського друком? Нащо видавати її тим більше тепер, коли її вже видали оо. Василіяни? Бо ж хоч у їхньому тексті численні й серйозні перекручення й пропущення, то все ж таки читач і при такому спотворенні тексту може придбати собі з цього поняття про це — що і як митр. В. Липківський написав. Відповідь на це питання така: я роблю це в ім'я історичної правди.

Проф. М. Андрусак називає цю працю митр. В. Липківського „одиноким джерелом для історії православної Церкви під советською владою до 1930 р.” („Логос”, квітень-червень 1959 р.). Олександр Мох у своєму „Вступі” до „Відродження Церкви” василіяньського видання (1959) також каже, що праця митр. В. Липківського про УАПЦ — це „матеріал першої руки для істориків Української Церкви”, та що вона „являється матеріалом неоціненої вартості для історіографії, бо списана живим свідком росту й занепаду УАПЦ”.

З оцінкою „Історії” митр. В. Липківського, саме з такої точки зору, я не тільки принципово погоджуюся, але навіть уважаю, що суть такої оцінки цього твору треба побільшити й ще більше узагальнити в тому сенсі, що цей твір митр. В. Липківського являється істотно важливим джерелом не тільки для історії УАПЦ, як такої, але й також для загальної історії українського народу. Принцип вільної, соборноправної УАПЦ невідомо містив у собі також і принцип вільної, соборної України, і саме тому советська влада так безпощадно, так по-диявольському переслідувала й розкладала УАПЦ аж до самих її основ. Отже, не тільки в інтересі Української Православної Церкви, як такої, але також в інтересі загальної історії українського народу є, щоб твір митр. В. Липківського вийшов у світ і зберігся в такій тотожності, як був написаний.

XLIV

Олександр Мох ще пише:

„До майбутніх істориків УАПЦ буде належати виказати, в чому В. Липківський мав правду, а в чім знову його осуд являється надто гострим, невірним чи перебільшеним.

Очевидно, майбутні історики-дослідники повинні б розглядати зміст та ідеологію твору митр. В. Липківського в усій його різновидності аспектів; але щоб вони могли це робити, вони, перш за все, мусіли б мати для того вірний, не спотворений, текст твору. На жаль, публікація оо. Василян „Відродження Церкви в Україні 1917-1930” такого тексту не дає.

Своїх власних евентуальних коментарів і пояснень до цього твору митр. В. Липківського я не подаю тому, що мета цієї книжки — опублікувати текст як історичний документ, щоб помножено зберегти його для наших нащадків. Я переконаний, що як між рядовими читачами, так і між істориками-дослідниками таки знайдуться й такі, які будуть розглядати й оцінювати це „одиноке джерело історії православної Церкви під советською владою до 1930 року” об'єктивно, по науковому, а не пристрасно та з упередженням.

Однак, чимало є (і вони завжди будуть) й таких людей, яким буде трудно, а то й неможливо, піднятися на висоти духовного спокою й об'єктивності, щоб розглядати небо церковних обріїв України 1921 р.; відомо ж бо, що справа УАПЦ з 1921 року, — а вже головню олександрійський спосіб відновлення її ієрархії, — ще й тепер, хоч з того часу проминуло 40 років, така спірна й дразлива, що ні приклонники, ні противники не спроможні про неї ані спокійно думати, ані говорити; вони відразу стають на такі безкомпромісово-протилежні позиції, що це вже заздалегідь виключає всяку об'єктивну, або хоч би вже тільки спокійну дискусію.

Для противників УАПЦ, — типу о. М. Соловія та його органу „Світло”, — ця Церква ні християнська, ні православна, ні навіть українська; це собі „липківщина”, „ав-

токефальщина”, „самосвятство”, „смердючий ідол”*) і т. ін., а її вірні та діячі — це „відступники”, „комуністичні московські запродавці”, розбивачі української „єдності” (читайте: унії з Римом). Звичайно, з такими людьми спокійна дискусія, чи обміна думок не можлива. Такі люди приречені дивитися на твір митр. В. Липківського тільки під одним вузьким кутом; а суб’єктивізм, очевидно, впливає й на справу вибору копій і „копій” твору митр. В. Липківського — в залежності від мети, з якою їх публікується; а про мету говорять відповідні, суб’єктивні пояснення видавців до тексту копії.

Не легко говорити і з деякими гарячими приклонниками УАПЦ з 1921 року, — головно з тими, що були свідками її відродження, зростання й ліквідації, а до того ж ще — коли вони були переслідувані советською владою за їхню приналежність до УАПЦ. Їм трудно, а то й неможливо зрозуміти, що в процесі життя УАПЦ за деякими її діячами справді могли бути якісь недомагання, а може й свідомі прогріхи, — і тут навіть хоч би й найменший натяк на це викликає з їхнього боку відразу таку крайню реакцію, яка згори засуджує всяку спокійну дискусію, об’єктивну аналізу й оцінку. Тут і причина того, чому ще й нині є такі, що не можуть чи не хотять навіть самої думки допустити до себе про це, що митр. В. Липківський справді міг би написати щось неприхильне, критичне про деяких діячів УАПЦ з 1921 року.

З уваги на таку атмосферу, є підстави заздалегідь числитися з евентуальною можливістю, що й видавець цієї книжки, опубліковуючи працю митр. В. Липківського в її вірному, а не у „вигладженому” або „справленому” тексті, виставляє себе на докори з боку принаймні декого з кругів УАПЦ з 1921 р., що він цим ніби хотів заподіяти „шкоду” чи „неславу” тій Церкві. Якщо б така евентуальність справді настала, то, звичайно, така критика не

*) Так цю Церкву називала „Будучність Нації”, орган Братства Українців Католиків, чч. 14, 15, 17, 1946 р.

була б ні оправдана, ні розсудна, бо ж національна й християнська ідеологія УАПЦ з 1921 року видавцеві книжки дорога не менше, як і їм. Але це не значить, що ми мали б говорити тільки про додатні сторони в житті цієї Церкви, а промовчувати її від'ємні сторони. Говорить бо мудрість, що „історія — це вчителька життя”. Але, щоб історія могла чогось навчити — вона мусить бути наскрізь об'єктивною й вірно нотувати як добрі, так і злі явища в житті народу. Є всі підстави вірити, що й митр. В. Липківський саме й мав це на увазі, коли писав свою „Історію”: він писав не тільки про добрі сторони в житті УАПЦеркви, але також і про слабі, щоб з цього була наука і для нас і для прийдешніх поколінь, як треба і як не треба вести церковну працю*). І якщо б ми з церковних подій в Україні з 1921 р. зробили „табу”, то на такій же підставі „табуїсти” могли б вимагати, щоб не видавати й тих творів Т. Шевченка (як, на пр., „Послання”), в яких він критично підходить до деяких фактів і постатей в історії України.

Митр. В. Липківський у своїй „Історії” доказує, що творці й діячі УАПЦ не були ні комуністи-безбожники, ні добровільними вислужниками-запроданцями советської влади, як читач може винести враження з писань о. Соловія та йому подібних авторів; але він, митр. Липківський, також виявляє, що діячі УАПЦ, принаймні не всі, не були

*) В підрозділі: „Хиби в життю УАПЦ та її керівних органів за другої ВІЩР”, митр. В. Липківський між іншим говорить: „Ми були б однобічними, коли б, показуючи світлий бік УАПЦ в перші роки її життя, не показали б і тіні, коли б говорячи про позитивні її риси, не сказали б і про її хиби. . . . Ні одна Церква Христова на світі без людських хиб не була й не може бути. А коли взяти до уваги, що УАПЦ засновувалась в часи найбільшої народної завірюхи, що завжди підіймає найлекші пилінки, крутить ними, кидає межі очі, то цілком природно, що й до УАПЦ під час цієї завірюхи залетіло не мало легкого, просто авантюрицького пороху, що радий скрізь пристати, де щось цікаве для себе побачить. . . . Одно слово, і звичайна людська вдача й надзвичайний час початку життя УАПЦ відбилися на ній багатьма хибями, завдали їй багато ран, і це треба визнати. Безумовно тим людям, що більше остеронь спостерігали життя УАПЦ в перші роки, ці хиби і рани більше були видні, нехай вони їх без жалю й виявляють в науку майбутньому; . . .” (ст. 107).

XLVII

людьми абсолютно без „скази й догани”, якими дехто хотів би їх бачити. Вони були тільки людьми, із звичайними людськими прикметами — з чеснотами й слабостями характеру та світогляду. Між ними були й велетні духа, а перший з них — це сам митр. В. Липківський, — які з великої любови до людей і Бога та до Його Церкви переносили найтяжчі гоніння, і навіть на смерть ішли, а не піддавалися. Але були й такі, що не витримували цієї проби, і заламалися: одні — через переслідування, інші — через зневіру, а ще інші — через свою несвідомість. А могли бути й такі, що диявол спокусив їх, і вони проміняли і віру, і переконання за надані їм, або й тільки за сподівані вигоди й полегші з боку советського режиму. Отже, це точно так, як у євангельській „Притчі про Сіяча”.

Але хоч між діячами УАПЦ й знайшлися такі, що не були достойні зватися її благовісниками, то за це не можна винувати й засуджувати всю Церкву. З дванадцятьох Апостолів Ісуса Христа один зрадив Його, але ніхто через це не засуджує християнства. Або, чи є на світі такий народ, що в його історії не було б хоч одного відомого зрадника? Однак ніхто якраз через це не вирікається своєї нації.

VIII.

Коли хто читає цю „Історію” митр. В. Липківського, а вже тим більше — коли він критично аналізує її, йому треба мати на увазі декілька важливих моментів щодо генези (цебто процесу постання) твору митр. В. Липківського.

Перш за все тут треба брати до уваги цей факт, що він не мав доступу до церковних архівів, і писав цю „Історію” виключно на основі своїх особистих спогадів, до чого він і сам признається. Унаслідок цього в його писання могли закрастися неточності, або хибні вияснення. Прикладом цього може послужити хоч би й це, що він напи-

XLVIII

сав про Українську Греко-Православну Церкву в Канаді та про УАПЦ в Сполучених Штатах Америки; його опис стану й праці цих церков сам собою свідчить, що у нього під той час не було про цю справу достовірних відомостей.

Як і кожна людина, так і митр. В. Липківський мав усі ці духові прояви, що природньо-притаманні людині взагалі, а саме: різні настрої, почування, хвилювання, пригноблення, розчарування, а в цьому й упередженість. Тому не кожен його осуд треба й можна сприймати буквально, без застережень. Сповнений любов'ю й самопосягтою до свого народу і його Рідної Церкви, а до того ж обдарований незвичайною мужністю, він віддав був себе всього на службу народові й Церкві, не зважаючи на всякі погрози й переслідування з боку ворожого уряду. Цього самого він вимагав також і від інших, у першу ж чергу від єпископату. Хто ж не стояв на рівні його вимог, — тих він ганив так, як старозавітні пророки ганили ізраїльський народ за його прогріхи. Усією своєю істотою він ненавидів комунізм і комуністичну владу, і душа його бунтувалася навіть на саму згадку про будь-яке порозуміння чи уступки перед тією владою, хоч би такі уступки були мотивовані щирим бажанням допомогти Церкві здобути якусь полегшу. І тому він так гостро осуджував усіх тих, у кого він бачив тут хоч би й крихітку ухилу. Але тепер відомо, що багато з тих, про яких він так гостро висловлюється у своїй „Історії” за те, що вони „покійно схилилися перед вимогами ДПУ”, — пізніше загинули під розстрілом або були арештовані й запроторені на заслання. Отже, тут саме собою виринає питання, — чи вони дійсно всі заслужили собі на такий гострий осуд з боку свого першого Митрополита, чи може якоюсь мірою деякі з них стали жертвами крайньої безкомпромісовості, а може й суб'єктивності того ж Митрополита? Чи історія дасть нам колись на це відповідь — це покищо тільки справа вгадування.

XLIX

П о д я к а

На закінчення бажаю висловити подяку й признання всім тим, що будь-чим допомогли мені при виданні цієї праці митр. В. Липківського друком.

Найперше належиться щира подяка Високопреосвященнішому Владиці Ніканорові, Митрополитові Української Автокефальної Православної Церкви на чужині, за це, що він не тільки дозволив мені покористуватися його копією VII розділу „Історії” митр. В. Липківського, але й також потрудився, щоб зробити з копії фотостат та засвідчити її автентичність; крім цього, Владика Ніканор послужив мені ще й іншими важливими паперами та інформаціями, без яких тяжко було б обійтися, і позичив мені із свого архіву декілька фотографій історичного значення, які збагачують собою матеріал цієї публікації. За все це, а зокрема за його ввічливе та щиро-зичливе відношення до мене за весь час нашої довгої та об'ємистої кореспонденції у зв'язку з процесом підготовки цієї книжки до друку, — я висловлюю йому мої щирі почуття глибокої пошани та вдячності. Я певний, що й українська історія буде йому завжди вдячна за збереження тексту цієї цінної історичної пам'ятки, якою являється твір митр. В. Липківського, та за уможливлення видати її друком.

Щиру подяку висловлюю також оцим особам: Протопресвітеру о. С. Молчанівському, через якого я нав'язав контакт з митр. Ніканором у справі праці митр. В. Липківського; Прот. М. Явдасеві — за цінні інформації та за випозичення кліше з фотографій діячів УАПЦ; Прот. П. Маєвському — за фотостати деяких рукописних (автографічних) матеріалів авторства митр. В. Липківського; проф. д-рові М. Андрусякові, Архиеп. Мстиславові, о. П. Мелехові та Прот. Р. Мельниченкові — за їхні ласкаві відповіді на мої листи; також — паніматці Анні Пелешук, яка послужила матеріалами-записками з архіву її мужа, бл. п. о. Петра Пелешука. Усім їм я щиро вдячний за їхню співпрацю й за інформації. Дякую також „Осеред-

L

кові Української Культури й Освіти” в Вінніпегу та пані Тетяні Кошиць, управительці архіву, бібліотеки й музею при тому ж Осередкові за дозвіл покористуватися примірником місячника „Христова Громада” (травень 1946 р.), в якому був надрукований перший підрозділ праці митр. В Липківського.

Зокрема дякую д-рові Юрієві Мулик-Луцикові за цінні методологічні поради в процесі моєї праці над цією книжкою, а також за його ініціативне зарекомендування її повіреним фундації ім. Івана Грищука.

Свої вислови вдячності кінчаю сердечним спасибі повіреним („тростам”) Видавничої Фундації ім. Івана Грищука за виасигнування потрібної суми на видання цієї книжки. Це перша книжка, що друкується за кошти цієї фундації, і я певний, що вона повністю виправдує собою ту ціль, для якої фундація була заснована*).

Вінніпег, Ман.

22-го квітня 1961 р.

Протопресв. С. В. Савчук.

*) Бл. п. Іван Гришук, Саскатун, Саск., помираючи залишив тисячу доларів (\$1000.00) у формі фундації на видання церковно-історичної літератури. Повіреними („тростами”) фундації він назначив Прот. Василя Кудрика, адвоката Юліяна Стечишина та Прот. С. В. Савчука, які запросили в склад повірених також і вдову по Покійному — пані Софію Гришук. — Гроші з розпродажу цієї книжки, будуть спожитковані на видання якоїсь нової праці.

Д О Д А Т К И

Д О Д А Т О К Ч. 1.

Н. Бурчак.

**До історії рукопису митрополита Василя Липківського
„Історія Української Церкви”.**

В березні 1942 року до ВПР Архiepіскопа Ніканора Абрамовича (тепер митрополит У.А.П.Церкви на еміграції) в Києві зголосився диякон Української Автокефальної Православної Церкви Вадим Чорноморець з проською про висвяту його на священника. Після належної перевірки його знань і підготовки, бажання його було задоволено і 19. III. він був рукоположений, з призначенням на священника до села Наказне, Пліськівського району. В тракті розмов в справі його висвяти арх. Ніканор звернув увагу на добру підготовку о. Чорноморця і з-окрема, на цілком добрі познання з історії Української Церкви. Диякон Чорноморець оповів, що підготовляв його митрополит Василь Липківський, якого він довший час обслуговував. За оповіданням Чорноморця, митрополит В. Липківський, після усунення його від керування УАПЦерквою в жовтні 1927 року, близько двох років жив у невеликій келії над південними ворітьми Софійського подвір'я. Там він був цілковито ізольований від людей, майже ніхто його не одвідував. Лише кілька разів навістили його новообраний митрополит Микола Борецький та В. М. Чехівський. Але й ті у своїх коротких розмовах були дуже стримані. Обслуговувати Митрополита дозволено було дияконіві В. Чорноморцеві, який прибірав кімнату і приносив Митрополитові усе необхідне. Залишившись на самоті, митр. В. Липківський узявся за писання великої праці по історії Української Церкви, почавши з часів Апостольських і кінчаючи остатніми подіями. Папір і все необхідне до писання В. Чорноморець потайки приносив

від В. Чехівського, який хіба тільки один знав про цю працю. Написаний матеріал негайно виносився й заховувався. Писання Історії Митрополита закінчив в жовтні 1930 року, вже в мешканні своєї сестри на Чоколівці біля Києва, куди дозволено йому перейти жити. Писавши свою працю митроп. В. Липківський наказав Чорноморцеві передати її майбутньому українському Єпископові в Києві, коли наступить воля на Україні, для обнародування. Так, виконуючи волю Автора, священник В. Чорноморець в травні місяці 1942 року передав рукописа в розпорядження архієпископа Ніканора Абрамовича в Києві.

Окрім рукопису Історії, після арешту Митрополита залишилися ще й інші його писання, в тім числі докладні мемуарні записи про життя УАПЦеркви та частини денників його з остатніх часів. Весь цей матеріал залишився у Сестри Митрополита, яка нікому не давала його до перегляду. Авторіві цього пощастило переглянути дещо з того матеріалу у Настоятеля Укр. Прав. Парафії на Соломенці в Києві прот. Ф. Шпаценка, якому, як видно, Сестра Митрополита цілком довіряла.

Рукопис „Історії Укр. Церкви” був написаний на досить доброму, як на радянські умови, лінійованому папері звичайного формату 31 на 22 см (приблизно теперішній розмір в Європі „А 4”), — фіолетовим чорнилом, густими рядочками, майже без поправок, тодішнім українським правописом, на 552 сторінках. Деякі дописки зроблено так само рукою Митрополита пізніше. Весь рукопис поділявся на сім розділів, з яких останній був присвячений відродженню Української Автокефальної Православної Церкви в роках 1917-1930. Наприкінці рукопису було наклеєно вирізки з газет з заявами деяких єпископів та священників УАПЦ про зречення Церкви і християнської віри. При наклеєних вирізках рукою митрополита В. Липківського були прикрого змісту дописки на адресу зреченців.

Арх. Ніканор, детально ознайомившись зі змістом

рукопису, подбав, щоб з ним ознайомились працівники Вищого Церковного Управління УАПЦ і рукопис постійно лежав на столі в кабінеті Архієпископа до послуг тих, що ним інтересувались. Це мало не спричинилось до затрати рукопису, бо після одвідин Архієпископа одним професором, представником „Автономної” Церкви, виявилось, що пачка церковних справ в такій самій окладинці, як і рукопис, зі стола зникла. Але замаховець помилився, рукопис врятувався.

Одного разу прибув до Києва з Праги якийсь представник Інституту Дослідження Сходу і просив дати для Інституту матеріали по історії Української Церкви. Йому запропоновано переглянути рукопис митр. В. Липківського і він зразу став просити, щоб рукопис позичено їм для використання. На відмовну відповідь він попросив дозволу переписати рукопис на друкарщині. Після наради ВЦУправління було дано згоду на це, запрошено додатково машиністку і рукопис було передруковано в трьох примірниках (оригінал і дві копії). При перевірці машинодруку Освітній Відділ Вищого Церковного Управління прийшов до висновку, що передрукований сьомий розділ рукопису не може бути переданий на сторону в повному вигляді, з уваги на те, що в ньому не бракувало місць і виразів, які могли наразити УАПЦ на осуд. Було ухвалено усі компромітуючі місця в машинодруковій вирізати, і в такому стані машинодрук було передано до Інституту. З двох відбиток — одна залишилася в посіданні архієпископа Н. Абрамовича, а друга — у вл. Мстислава, його вікарія. Перша відбитка Освітнім Відділом при ВЦУправлінні була докладно звірена з оригіналом рукопису і в ній пороблено було рукою Голови Освітнього Відділу проф. Ф. С. Гавриша відповідні поправки за текстом рукопису. Тому перша відбитка нашого машинодруку під теперішній час являється єдино правдивим, офіційно звіреним списком з оригіналу рукопису. Передрук зроблено було навмисне запрошеною друкарщицею п. А. П. на машинці советського типу „Ленінград 2”. Наочни-

ми свідками нашого передруку є: ВПР Арх. Мстислав (на той час Вікарій Київської Єпархії), прот. Роман Мельниченко (на той час Керуючий справами Вищого Церковного Управління УАПЦеркви в Києві), о. Петро Мелех (тоді службовець ВЦУправління в Києві) та інші. Усі перебувають тепер в США. Передруковуючи, друкарщиця старалася притримуватися правопису оригіналу.

На просьбу о. Др. С. В. Савчука видано йому нами фотокопію з першої відбитки рукопису, яку уважаємо за єдине докладну. Інші відбитки сьомого розділу Історії, що ходять по руках різних осіб, можуть походити або зі списка (нашого) недовіреного, або зі списка, зробленого в році 1941 для проф. М. Андрусяка. Ким, коли й при яких обставинах передруковано рукопис для проф. Андрусяка, і -- чи він належно перевірений, — нам не відомо. У всякому випадку, фотокопія машинопису „з рукопису”, подана в праці о. М. Соловія ЧСВВ (стор. 221), нашому офіційно справдженому машинописові не цілком відповідає. Як рівно ж і визначена там дата переписування рукопису — 21 листопада 1942 року — свідчить, що машинодрук цей переписано не з рукопису, бо оригінал рукопису весь час від травня 1942 року по вересень 1943 року був в посіданні архієпископа Ніканора Абрамовича і не був в тім часі ніким переписуваний.

Оригінал рукопису митрополита Василя Липківського споткала така ж сама смутна доля, як і багато інших цінних наших памяток. Він загинув. При евакуації Києва 23 вересня 1943 року опіку над рукописом, як і над іншими рукописними нашими скарбами Вище Церковне Управління УАПЦ доручило персонально Голові Освітнього Відділу проф. Ф. С. Гавришу. Належно забезпечений пакунок (мішок) з рукописами взятий був ним на принагідну тягарову машину, яку в дорозі спинили німецькі воїни і, покидавши з автомашини на дорогу багаж, в тім і мішок з рукописами, повсідали самі і змусили шофера їхати далі. Тільки чудо могло спасти ті скарби, що залишилися там під колесами відступаючих автомашинних

LVIII

Д О Д А Т О К Ч. 2.

Лист о. М. Соловія до о. С. В. Савчука.

(Адресат отримав його 1-го лютого 1958 р.)

Для Всесв. о. Мітрата С. В. Савчука

Ваша Достойносте,

У залученні пересилаю Вам малий уривок із більшої моєї праці: „УКРАЇНСЬКІ АВТОКЕФАЛІЇ — їх ідеологія й історія”. Праця написана на матеріалі, зачерпнутому майже виключно з укр. православних авторів, журналів і часописів. Вийде вона у 40-ліття повстання УГПЦеркви (1918-1958) як причиною до історії Української Церкви в новітніх часах.

Переглядаючи великий історичний матеріал у брошурах архієп. І. Теодоровича, оо. Кудрика і Савчука та пп. Свистуна, Стечишина й інших, а крім того річники „Вістника” (від 1924 р.), мусів я завважити, що найновіші історії канадійської автокефалії дуже неповні, з багатьма пропусками, а то й тенденційно сфабриковані для „домашнього обихода” о. Кудриком. Дивно мені стало, чому о. Кудрик так пильно студіює різні джерела до історії Укр. Греко-Католицької Церкви і видає їх витяги під заголовком „Маловідоме”, а в історії канадійської автокефалії промовчує навіть те, що дуже відоме, головню ж йому, як одному з основоположників УГПЦеркви. Але це вже така „історична метода” такого старого історичного крутія.

Ще найкраще написана історія УГПЦеркви пером о. Савчука в перших річниках „Прав. Вістника”, але там вона доведена тільки до 1924 року.

До історії УАПЦеркви в Україні мав я найкращий матеріал із рукопису митр. В. Липківського, якого копію маю в себе. Тому два роки о. Савчук був накинувся на мене у „Вістнику”, що мовляв цей рукопис, написаний під диктатом большевиків, (а я його цитую), але це тільки показало наївність і непоінформованість о. Савчука*).

*) До речі, о. Савчук нічого подібного не писав — СВС.

Папір усе видержить, навіть такі недоречні аргументи о. Савчука. Я навіть пляную видати рукопис В. Липківського друком, бо він має велику історично-документарну вартість.

о. М. Соловій
(редактор „СВІТЛА”)

Торонто, січень 1958 р.

ПС. Ваша стаття в останньому числі „Вістника” (Не будьмо невірниками) справді характеристична. Розуміємо, чому так боїтеся залежності від Риму. У Вас, ніби православних, всьо равно: Церква і нарід, нація і релігія, УГПЦ і СУС, церковна робота і політика, тому з такого становища хочете підійти і до Католицької Церкви та праці її організацій (БУК,а — тощо). Це у філософії називали в нас „фалляцію суппозіті”, а в перекладі на Вашу автокефальну мову мабуть буде значити: „брешти добре, а може щось з того прилипне”. Зрештою, на цю статтю мабуть відповідь о. Свірський. До речі, Ваші і подібні статті роблять для „Світла” добру рекламу і „Світло” беруть навіть православні. Дякую.

Д О Д А Т О К Ч. 3.

З листа проф. М. Андрусика до о. С. В. Савчука.

6/VIII 1959

Всечесніший Отче Протопресвітер!

Щиро дякую Вам за Ваш цінний лист, який використаю в рецензії на згадану публікацію*). Цілком слушно завважуєте, що копія машинопису використана в цій публікації є „одною з тих, які казав зробити митр. А. Шептицький, отже копією з копії”. Про обставини, серед яких я мав змогу оглянути рукопис праці митр. В. Липківського, є подане в моїй статті в „Логосі”, вид. оо. Редемптористами Східнього Обряду, Йорктон, Саск., т. X, кн. 2, квітень-червень 1959, с. 136-7.

*) „Відродження Церкви в Україні 1917-1930” — СВС.

1. Щодо В. Чорноморця, то коли він на засіданні київської Укр. Правосл. Автокеф. Ради в грудні 1941 р. забрав голос проти протоєр. Л. Юнакова, ніхто з приявних не заперечував, що протодіакон УАПЦ Чорноморець не є ним, що під цим прізвиськом ховається якась інша особа, та ніхто не заперечував його членства у згаданій Раді. Автентичність рукопису митр. Липківського можуть брати під сумнів тільки ті, що є ним заторкнені, як от. Л. Юнаков. Він тоді почервонів, а кілька днів пізніше, коли я випадково зустрів його на вулиці Велико-Васильківській у Києві, він, щоб не глядіти мені в очі, став і оглядав порожню вітрину. Згодом коли в осені 1943 р. була нім. евакуація Києва, я читав у львівській укр. пресі, що протоєрей Леонтій Юнак („ов” опустив уже) прибув до Холму з чудотворним образом холмської Богоматері, вивезеним у 1915 р. і вручив цей образ архиєп. Іларіонові...**)

2. Очевидно, після переписання на машині я порівняв копію рукопису з оригіналом.

3. Не було в інтересі митр. Шептицького переіначувати поданий мною його текст, це видно на стор. 105-7 кн. з тексту, в якому Липківський висловлюється вороже й невірно про Шептицького й уніятів.

Якщо маєте текст інший, будь ласка, опублікувати, а тоді будемо розглядати причини різниці в обох текстах.

З правдивою пошаною до Вас,
Микола Андрусак.

***) Ікону Богоматері привіз до Холма о. Антоній Юнак, не о. Леонтій Юнаков. Див. примітку на ст. XL — СВС.

Д О Д А Т О К Ч. 4.

Витяг з листа Івана Гриценка до прот. М. Явдася.

Філядельфія, 28 липня 1959 р.

Що до справи з друком василіянами Історії УАПЦ написаної митр. Василем Липківським, то муму сказати таке:

1. Протодиякона чи диякона чи взагалі священослужителя УАПЦ, який мав би ім'я і прізвище — Вадим Чорноморець, у Києві не було.
2. Чи був такий по за Києвом, сказати не можу, бо у нас були тисячі священослужителів і знати всіх на прізвище ніхто не міг.
3. Як би був такий за межами Києва, але грав би якусь значну ролю в житті нашої Церкви, то я його або знав би, або чув би про нього, але я про такого ніколи не чув.
4. Я і моя родина мали тісні стосунки як з митр. Василем, так і з його сім'єю. Я бачився з Митрополитом по кілька разів на тиждень, особливо в ті часи, коли йому було заборонено виїзд з Києва. Ніколи я від митрополита Василя не чув про Вадима Чорноморця...

Що ж до друку Історії взагалі, в неохвальшованому вигляді, то мушу сказати, що митрополит писав це в умовах, в яких не пишуть історії. Треба було писати і прислуховуватися до кожного шурхоту десь за дверима, щоб встигнути кинути рукопис у піч. Тому написано там так схематично, що це скоріше конспект по історії, а не Історія. Щоб правдиво розуміти думки, які там висловлені, треба знати, що тоді діялось в житті нашої Церкви. Дуже добре, що це маємо, але випускати цей документ в світ не давши відповідних коментарів-пояснень, на мій погляд не слід.

Навіть дійсно вірні нашої Церкви, важні моменти можуть помилково розуміти, ну а вороги, що виступають в „захисті” митрополита, ті поспішають з своїми тлумаченнями. Та вони, власне, давно вже „тлумачать”.

ДОДАТОК Ч. 5.

Витяг з статті о. П. Маєвського в справі В. Чорноморця*).

...До речі, хочу сказати, що не знав я й не чув про якогось диякона Чорноморця, хоч працював я кілька літ в канцелярії Всеукр. Прав. Церк. Ради, і знав (навіть особисто) багато осіб з духовництва — усіх єпископів і немало священників та дияконів. До того, коли я листувався з Митрополитом Василем у 1933-37 р. (бувши в той час настоятелем катедр. Собору у Вінніпегу, в Канаді), ніколи Митр. Василь не згадав ім'я Чорноморця, а повинен був би згадати, тим більше, що Митр. в листах до мене журився, що має зробити з оригіналами своїх творів, яких у нього назбиралось чимало.

Можливо, що Чорноморець — це вже диякон з часу окупації України німцями. А якщо так, то цікаво, як він здобув собі довір'я в сестер Митрополита, що зберігали його рукописні оригінали й передали ці оригінали д. Чорноморцеві?**) .

*) Див „Церква й Життя”, листопад-грудень 1959: „Католики видали друком „Історію Української Православної Церкви”, написану митрополитом Василем Липківським”. Цю статтю автор прислав мені 5-го жовтня 1959 р., отже кілька місяців перед тим, поки вона появилася друком. — СВС.

**) Засвідчення митр. Ніканора та інших, разом з додатком фотокопії із запису про хіротонію Чорноморця, поміщені на іншому місці, відкидають припущення о. П. Маєвського, що можливо Чорноморець — „це вже диякон з часу окупації України німцями”. Згідно із записом про хіротонію Чорноморця, він був відразу висвячений на священника, а це значить, що він уже перед тим був дияконом, і був прийнятий до УАПЦ з 1942 р. „у суцїм санї”. Це було згідне з рішенням пінського собору, про яке проф. І. Власовський в своїй книжці п. н. „Українська Православна Церква в часі другої світової війни — 1939-1945 рр.” Мюнхен, 1946, ст. 25, пише: „Тодї ж, 8-10 лютого 1942 р., відбувся в Пінську, під головуванням архієпископа Олександра, як старішого по хіротонїї, перший собор українських єпископів, на якому було ухвалено, взявши під увагу 68 правило Св. Апостолів, яким забороняється єпископові, пресвитерові чи дияконові приймати від кого будь повторне рукоположення, керуючись рівно ж пр. 52 Св. Апостолів про прийняття каючихся, — приймати священників і дияконів (єпископів не залишилось) Української Автокефальної Церкви висвяти ієрархією 1921 р. в „суцїм санї”. — СВС.

ЛХІІІ

Д О Д А Т О К Ч. 6.

Витяг з листа прот. М. Явдася до о. С. В. Савчука,

25 серпня 1959 р.

... В справі прот. Л. Юнакова. Навряд чи проф. Микола Андрусак мав нагоду зустрітися з ним в 1941 році. Я маю в себе копію протокола Засідання Церковної Ради Української Автокефальної Православної Церкви, що відбулося 20 грудня 1941 року. Тоді до Києва прибув російський (Автономної Церкви) єп. Пантелеймон і хотів під покров Автономної Церкви підпорядкувати і вірних УАПЦ, шляхом пересвяти усієї Церкви, всіх вірних, як він висловився „загальною молитвою”. Тоді на тих зборах були присутні такі люди: Єп. Пантелеймон, секретар єпископа священник Михайло Іваськів, Референт віроісповідань Управи м. Києва п. Остринський, Голова Президії Церковної Ради — Пилип Руденко, Заступник Голови ігумен Нестор Святогорів, члени Президії: Ф. Коваль, Василь Твердохліб, Секретар Василь Марченко. Члени Церковної Ради: Протоєрей Петро Длугопольський, протоєрей Петро Підлісний, Священники: Федот Шпаченко (тепер в Неварку, Нью-Джерсі), о. Юрій Пелешук, Микола Саранча, Диякони: Захар Біденко, **Вадим Чорноморець**, Іван Костельник. Брати: Яків Цеберко, Микола Романюк, Трохим Шекета, Давидюк, Кравченко, Куценко.

Виходить, що протод. В. Чорноморець таки був в той час на Засіданні. Але в тому протоколі не згадується про прот. Л. Юнакова.

Цей протокол я дістав десь року 1947 в прот. Юрія Пелешука, який, на жаль, тепер вже не живе на світі...*).

Щодо о. Юнакова можу сказати, що в 1928 році йому було понад 60 років, це був старий священник, що на початках, приєднавшись до УАПЦ, виявив себе ніби діячем, а потім зрадив УАПЦ й допомагав ГПУ її ліквідувати,

*) Прот. Юрій Пелешук приїхав до Канади 27-го червня 1950 р. Й був прийнятий в склад духовенства УГПЦК. Помер 12 лютого 1952 р. — СВС.

разом з еп. Ромодановим. Отже рахуйте, що прот. Л. Юнакову було в 1941 понад 70 років. Зважаючи на те, яку роль він відіграв в УАПЦ й на його вік та принциповий характер, навряд чи Л. Юнаків був на тому Засіданні, а інших засідань тієї Церковної Ради не було, бо арх. Ніканор її зліквідував*).

*) Прот. Юрій Пелешук, у своїй написаній доповіді „Огляд церковних подій в Україні від 1921 р. і на Скитальщині”, говорить, що Церковна Рада була зліквідована німцями. На ст. 9-ій цієї доповіді він оповідає: „Ми з радістю вітали нових єпископів в Києві (мова про еп. Ніканора й еп. Ігоря — СВС). Як настоятель Свято-Андріївського Собору, я мав нагоду зустрічатися перших нових єпископів на початку березня в 1942 році в Києві. На той час ВПЦРада німцями була розпущена і на мене покладено було очолювати УАПЦ”. (Доповідь зберігається в архіві паніматки Анни Пелешук, Торонто).

Щодо інших засідань Церковної Ради, про які прот. М. Явдась каже, що їх не було, бо Рада була зліквідована, то це не значить, що їх не могло бути перед 20-им груднем. Ось що прот. Ю. Пелешук говорить у згаданій своїй доповіді:

„В кінці 1941 року відбулись в Києві три знаменні церковні події: (1) На подвір'ї Св. Софійського Собору утворилась ВПЦРада в основному з колишніх членів Вел. Ради. (2) 17. X. відбулись в міській управі наради всього духовенства — залишків свящ. УАПЦ та від Славянської Церкви. На тій нараді підписано акт про єдину Церкву на Україні з українською Службою Божою, та в основу прийняті були канони 1921 року. (3) Приїзд еп. Пантелеймона приніс розкол. На засідання ВПЦРади закликаний був еп. Пантелеймон, але виявилось, що він стоїть на старих засадах противників нашої Церкви і що з ним нам не подорозі”. — Згадане о. Юрієм Пелешуком засідання Ради, на якому був також еп. Пантелеймон, це, очевидно, засідання з 20-го грудня, що копію його протокола о. Пелешук пізніше дав о. М. Явдасеві. Що ж до засідання, про яке проф. М. Андрусак каже, що він на ньому зустрів В. Чорноморця й о. Леонтія Юнакова, то він його дату устійнює так:

„Саме в початках грудня 1941 р., після тієї неділі, коли то протоєрей УАПЦ Леонтій Юнаков відправив поминальне богослуження в автокефальній церкві св. Андрея в Києві за героїв-мучеників Базару, було бурхливе засідання київської Української Православної Автокефальної Ради в одному з приміщень міської Управи. Я, як заступник керівника Відділу Культури й Освіти при Міській Управі, до якого належали й церковні справи, був прийнятий на цьому засіданні. Не був прийнятий тоді голова цієї УАПРади б. полковник Армії УНР Микола Рибачук. Хтось із членів хотів використати його неприязність і поставив внесок, щоб головою вибрати вище згаданого протоєрея Леонтія Юнакова. Тоді під адресою останнього крикнув вище згаданий Чорноморець: „Агент большевицького ГПУ!” Я звернув увагу Чорноморцеві, що не слід безпідставно очорнювати людей, і у відповідь цей заявив, що він покаже мені документи, які потверджують його слова. Замість документів наступного дня приніс Чорноморець мені до Відділу Культури й Освіти київської Міської Управи рукопис праці В. Липківського”. („Логос”, квітень-червень 1959). — С.В.С.

ДОДАТОК Ч. 7.

Лист о. Петра Мелеха до о. С. В. Савчука.

637 Рузевелт Аве.
Картерет, Н. Дж.
11 вересня 1959 р.

Його Високопреподобію,
Високопреpodobному Протопресвітеру,
С. В. САВЧУКУ,
ВІННІПЕГ, 4-Ман.

Ваше Високопреподобіє!

Пробачте, що до цього часу не відповів Вам на Ваш лист, який застав мене вже на новому місці, куди ми переїхали лише в серпні. Проблеми влаштування, та бажання познайомитись з книжкою Митр. В. Липківського, де що спричинились до запізненої відповіді.

Відповідь моя може бути трохи й заскупа на інформації, яких Ви шукаєте, бо хто думав в той час, що ця проблема може повстати в майбутньому.

Мені відомо, що рукопис Історії Української Церкви митр. В. Липківського був переданий Архиепископові Ніканорові протодияконом В. Чорноморцем в 1942 році в Києві. (Чи він — Чорноморець — брав участь в церковному житті нашої церкви в 1917-1930 роках, мені невідомо, але мені відомо, що він був протодияконом а пізніше навіть священиком в час другої світової війни. Я сам його знав особисто й навіть пригадую, що він досить часто в розмовах любив наголошувати свої близькі відносини з митр. В. Липківським та його сестрою). Згідно інформацій прот. В. Чорноморця, він дістав рукопис від сестри митр. В. Липківського.

Мені відомо, що останній розділ Історії Укр. Церкви — період 1917-1930 рр. переписувався друкаркою Вищого Церковного Управління в Києві Анастасією Матвієвною

Повстенко в канцелярії того ж управління. Якщо не помиляюся, то відбивалося, здається, всього чотири примірники. Помимо того, що Анастасія Матвіївна була добре обзнайомлена з описаним в рукописі періодом, як церковна діячка, та що вона користувалась в цілому ВЦУ опінією добросовісної й акуратної друкарки, копії звирялось з оригіналом. В більшості це робив керуючий справами ВЦУ прот. Р. Мельниченко разом з Анастасією Матвієвною. Вірність копій зроблених при ВЦУ я навіть не піддаю сумнівові, бо причетні до переписування та перевіряння люди з пошаною ставились до митр. В. Липківського й чогось подібного як неточність, вони б не тільки не зробили б самі, але не дозволили й іншим це робити ні прямих обставинах. Зрештою, мені відомо що які б тут копії зараз не появлялися, то це лише до певного часу, бо вірю, що всі вони стануть в свій час перед оригіналом на суд, який, всупереч всього, зберігається в безпечному місці... Про це знає обмежене число людей.

Нехай Господь допоможе Вам в добрих намірах!

Ваш Свящ. Петро Мелех.

ДОДАТОК Ч. 8.

Фотокопія запису хіротонії Вадима Чорноморця.

№	Ім'я та прізвище	Дата рукоположен.		Рік народж.	Суспільне походження батьків.	Професія
		во Діакон	во Ієреї			
1	Іван Каменецький	-	15 ^т V 1899	1899	Селянин	Діакон
2	Дій Мокрецової	15 ^т	16 ^т V 1900	1900	вн селянин.	Бухгалтер
3	Петро Хоханець	-	19 ^т V 1900	1900	вн селянин	Діакон
4	Вадим Чорноморець	-	19 ^т V 1894	1894	вн селянин.	Діакон

Освіта			Ким і де висвячено		Куди призначено
Загальна	Спеціальна	Духовна	Ким	Де	
			3 курси	Єп. Ніканором.	
нижча	---	---	4 курси	Єп. Григорій	с. Морихи, Рішман р. VII.
вища	---	---	4 курси	Єп. Ієреї	м. Лохвиця, Полтав. обл. V/12
вища	---	---	4 курси	Єп. Ієреї	с. Волосинівка, Барський р. 6.
середня	---	---	3 курси	Єп. Ієреї	с. Збаржівка, Плисківск р. 149

Витяг з Книги Реєстру рукоположень за 1942 рік.

В останнім рядку обох фотокопій подані такі дані про Вадима Чорноморця:

„Чергове число висвяти — 4; Ім'я та прізвище — Вадим Чорноморець; Дата рукоположення: во Діакони — (—); во Ієреї — 19. III; Рік народження — 1894; Суспільне походження батьків — селянин; Професія — Діакон; Освіта: Загальна-середня; Спеціальна — 3 курси Кооп. Інст.; Духовна — (—); Ким і де висвячено — Єп. Ігорем; Куди призначено — с. Збаржівка, Плисківськ. р.; Число персонального реєстру — 49.”

ДОДАТОК Ч. 9.

митр. Липківський.ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ
ЦЕРКВИ.

РОЗДІЛ 7-2

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ 1/I. Від 1917-го року до першого Всеукраїнського Церковно-ного Собору 1921 року.

27 лютого 1917 року це є день, з якого у всякім разі починається нова доба в історії українського народу і Української Церкви. В цей день виникла Російська революція, що зміла старий державний лад. В цей день не стало царя-папи в Росії, а цей день скінчило своє життя російське царське самодержавство. Яка б не була доля українського народу та його перкам, російська царська зверхність над ними у всякім разі відійшла вже в минуле. Російська церква попробувала, правда, утворити папу без царя, відродила в себе патрiарха, нехай ним зiмiється, а для української церкви це вже зовсім не те: у цього папи нема вже ні війська, ні поліції.

Нові умови і основи відродження Української
Церкви

Українська Церква, пролежавши в російській домовині більше як 200 років, коли встала, відарила очі, побачила великі зміни на світі... Церк за все вона з радістю побачила, що український народ, як був, так і залишався непо-рушним на своїй предковічній землі. Але разом з тiм вона пр-

Фотокопія першої сторінки копії праці митр. В. Липківського, що ви-ходить цією книжкою. Зліва, вгорі, слова: „Стр. 474” означають сторінку в оригіналі рукопису.

ДОДАТОК Ч. 10.

Перше опублікування праці митр. В. Липківського.

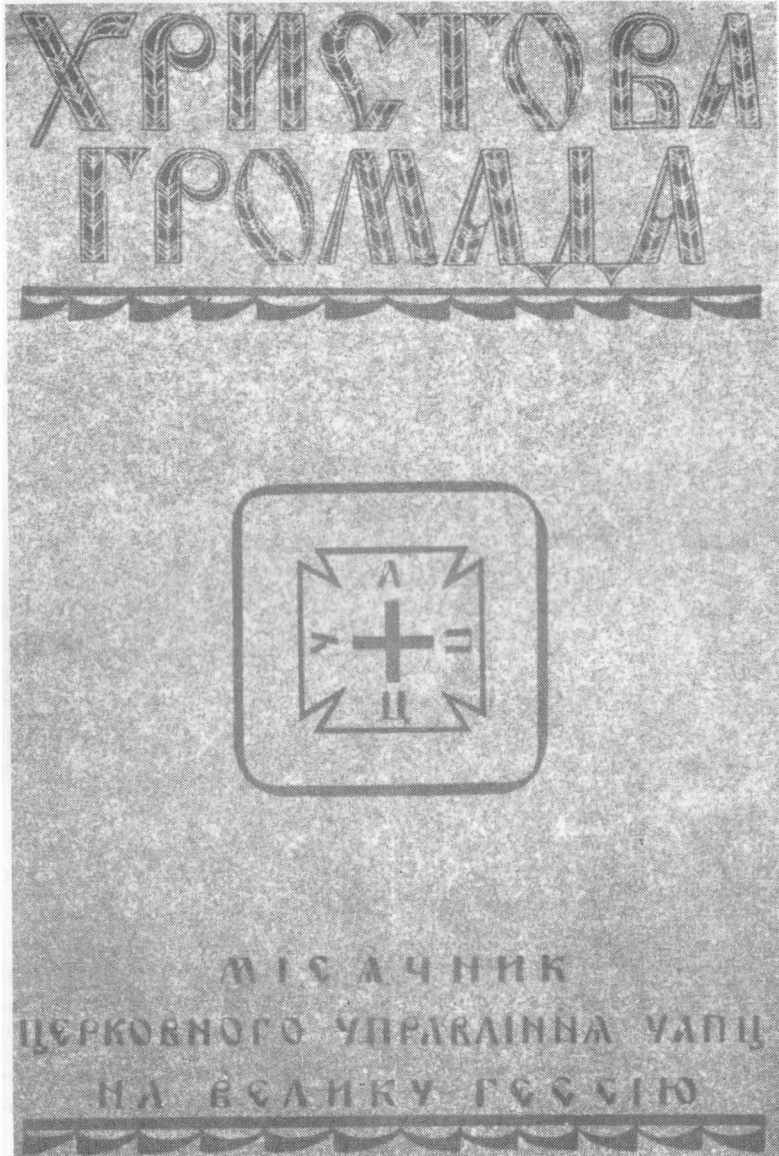
У місячнику „Христова Громада” (Майнц-Кастель, травень 1946 р., ч. I, ст. 7-13) був надрукований перший підрозділ праці митр. В. Липківського „Відродження Української Церкви”; назва цього підрозділу: „Від 1917 року до 1-го Всеукраїнського Церковного Собору 1921 року”. На титульній сторінці „Христової Громади” зазначено, що це „Місячник Церковного Управління УАПЦ на Велику Гесію”*), — отже офіційне видання православне — видання проводу Велико-Геської Єпархії, очоленої архиєп. Мстиславом. Тому, що більше чисел цього місячника не вийшло, то й друк праці митр. В. Липківського припинився, але це не змінює того факту, що першими видавцями твору митр. В. Липківського (хоч вони й не докінчили друку) були такі православні.

Редактором „Христової Громади” був архиєп. Мстислав (див. Примітка, ст. 3). В якій мірі вірно „Христова Громада” передрукувала копію праці митр. В. Липківського, яку вона мала до своєї розпорядимості, — мені не відомо, але фактом є, що текст у „Христовій Громаді” не є згідний з текстом копії, яку я отримав від митр. Ніканора. Головніші зміни в тексті „Христової Громади” такі:

1. При кінці першого розділу (параграфу) вилишено оці слова: „а для української церкви це вже зовсім не те: у цього папи нема вже ні війська, ні поліції”.

2. Вилишено перший підзаголовок (по першим розділі): „Нові умови і основи відродження Української Церкви”; вилишено також оці слова в другім підзаголовку: „Перші кроки до відродження Української Церкви”, та не подано четвертого з черги підзаголовку: „Засновання українських парафій і друга Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР)”.

*) Див. фотостат титульної сторінки, ст. LXX.

Фотокопія титульної сторінки „Христової Громади”.

3. У реченні: „Безперечно, що для того, щоб українська церква могла здійснювати свої ідеї, провадити своє життя, необхідні певні зовнішні умови... які вважаються властивими кожній сучасній культурній державі”, — вилішено слова: „які вважаються властивими кожній культурній державі”.

4. У розповіді про Всеукраїнський Церковний Собор 1918-го року вилішено оце речення: „Потім собор перейшов до першої жіночої школи, де жила й більша частина членів”.

5. У цій самій розповіді про Всеукраїнський Собор 1918-го року оце речення: „Було ухвалено, що Українська Церква й надалі мусить залишатися під зверхністю Московського патріарха, для керівництва ж українськими церковними справами було обрано „Священний Синод” з 3-х священників і 3-х мирян (всі єпископи, здається, входять в Синод по сану (признається, не добре пригадую); в члени Українського Синоду попали росіяни”, — було надруковане в „Христовій Громаді” так: „Було ухвалено, Українська Церква й надалі мусить залишатися під зверхністю Московського патріарха, а для керівництва українськими церковними справами було обрано „Священний Синод” з 3-ох священників і 3-х мирян (всі єпископи входять до Синоду по сану). В члени Синоду попали всі росіяни...”.

6. Вилішено чимало поодиноких слів та коротких виразів (фраз), які хоч і не змінюють в основному змісту, то однак вони роблять текст незгідним з копією митр. Ніканора.

Можна догадуватися, що ці зміни були подиктовані бажанням скоротити текст через брак місця, але, крім тих евентуально „ощадностевих” змін, знаходимо й такі зміни, які зовсім певно були подиктовані або конюнтурно-політичними спонуками, або, в крайнім разі, бажанням деякі вислови автора „зм’якчити”. Ось декілька цього типу прикладів:

Митрополит
Росаль Липківський.

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

/ 1917-1930 /

"З об'єктивних причин Собор здійснює з Митрополита Василя тягар митрополичого служіння" - таку ухвалу змушено було винести 2-й Всеукраїнський церковний Собор, який на вимогу влади зібрався в Києві в жовтні 1927 року, маючи згори визначене завдання - усунути Митрополита Василя Липківського від очолювання УАПЦ. Від того часу замикався Великий Старець і з цього себе віддав праці над історією Рідної Церкви. 14/23 жовтня 1930 року, в дев'яті роковини своєї хиротонії закінчує Митрополит монументальну "Історію Української Православної Церкви", останній /VII/ розділ якої присвячує відродженню Української Церкви в р.р. 1917-1930. В дописі до цього розділу Митрополит просить читачів мати на увазі, що писав його сам учасник подій, т.т. люди-на, що могла суб'єктивно оцінювати людей і події, в яких сама брала діяльну участь. Дійсно, VII-й розділ згальною праці, й на нашу думку, має більш мемуарний характер, однак, це не зменшує його вартості, а навпаки, - дає нам змогу зацікавитись з великим національно-релігійним зривом українського народу очима безпосереднього очевидця, але в багатьох моментах його творця й провідника. Свідомі великого зацікавлення нашого громадянства церковним українським рухом в р.р. 1917-1930, розпочинаємо в цьому місячнику друк остаточної праці покійного Митрополита Мученика. Р е д а к ц і я.

Л. Від 1917 року до I-го Всеукраїнського церковного Собору 1921 року.

27 лютого 1917 року це день, з якого починається нова доба в історії українського народу і Української Церкви. В цей день виникла Російська Революція, що зміла старий державний лад. В цей день не стало в Росії царя-папи, в цей день здійснило своє життя російське царське самодержавство. Яка б не була далі доля українського народу та його Церкви, російська царська зверхність над ними у всякому разі відійшла в минуле. Російська Церква пробувала, прагала, утворити папу без царя, відродила в себе патріарха, - нехай ним тішиться,...

Українська Церква, пролежавши в російській домовині більш як двісті років, коли встала - побачила великі зміни в світі. Перш за все, вона з радістю ствердила, що український народ, як був, так і залишився непорушним на своїй предковічній землі. Але разом з тим побачила, що тяжка доля розкидала рідний народ по всьому світу: кілька мільонів його опинилося на Кубанщині, це кілька мільонів на Сибірі та на Зеле -

Фотокопія 7-ої сторінки „Христової Громади”, на якій починається друк праці митр. В. Липківського.

1. У реченні: „Гурток з найсвідоміших людей на чолі з істориком Михайлом Грушевським і письменником Володимиром Винниченком жваво заходились будувати Українську державу”, — вилішено слова: „і письменником Володимиром Винниченком”.

2. У замітці: „Дійсним головою першої ВПЦР був військовий священник Олександр Маричів, що потім ганебно через часопис зрікся віри і церкви”, — вилішено слова: „що потім ганебно через часопис зрікся віри і церкви”.

3. У реченні: „Центральна Рада з своїм військом мусіла тікати з Києва”, — слово „тікати” замінено словом „опустити”; в іншому місці, у вислові: „Директорія мусіла тікати з Києва”, — слово „тікати” замінено словом „евакуватись”.

4. У реченні: „Почалась тяжка реакція... підняло голову консервативне духівництво, до якого гетьман поставився з великою прихильністю”, — слова: „до якого гетьман поставився” замінено словами: „до якого нова влада поставилась”.

5. У реченні: „Та український нарід... повстав проти гетьманської влади, вигнав гетьмана”, — слово „вигнав” замінено словом: „усунув”.

6. У виразі: „нерівність станів у церкві, пониження мирян та інших” — слово: „пониження” замінено словом: „відсунення”.

Ще інші зміни в тексті можна віднести на рахунок „виправлення” мови, правопису й стилю. Ось декілька прикладів:

1. Слово: „росіяни” заступлено словом: „москалі”; слова: „45 душ” змінено на: „45 осіб”.

2. У виразі: „при всьому захопленні нею братів” — слово „братів” змінено на „віруючих”.

3. Речення: „Київський єпархіальний собор виробив проект нового статуту парафіяльного й єпархіального” — змінено на: „Київський єпархіальний собор виробив проект парафіяльного й єпархіального статуту”.

4. Вираз: „від митр. Платона одержано відповідь” — змінено на: „митр. Платон відповів”.

Є ще багато інших, менших і більших змін, — і мовних і правописних, — але й наведені тут приклади вистачально доказують, що опублікований текст у „Христовій Громаді” ніяк не можна вважати вірною чи автентичною копією праці митр. В. Липківського, не зважаючи на те, що він був опублікований православними.

До речі, між копією праці митр. В. Липківського, що появилася в „Христовій Громаді”, і копією о. М. Соловія, що вийшла книжкою п. н. „Відродження Церкви в Україні 1917-1930”, є чи не стільки саме розходжень, — хоч і не тих самих, — як і між копією в „Христовій Громаді” та копією митр. Ніканора, що виходить ось цією книжкою. Отже свідчення чи аргумент Олександра Моха, що копія о. Соловія є вірною копією оригіналу, „без жодних змін у тексті, навіть правописних”, — бо ж, мовляв, цією самою копією також користувалися „автори різних видань УАПЦеркви (Соборноправної) на еміграції”, — не має жодної основи. Як уже було згадано вище, всі так звані „православні” копії, з якими я мав нагоду ознайомитись, не є згідні ні з оригіналом, ні самі між собою, і на їх „автентичність” чи „вірність” не можна сполягати. Коли цим копіям приглянутися ближче, то мається враження, що або їх переписувачі не були свідомі великої відповідальності, яку вони на себе брали, переписуючи цей унікальний твір митр. В. Липківського, і вони робили це крайно недбало, або, може, і вмисне „переписували” так, як уважали для себе краще, або так, як, на їхню думку, автор (митр. В. Липківський) „повинен був написати”, але не написав. Як-не-як, але їхні копії не заслуговують на довір'я. — СВС.

ТЕКСТ ФОТОКОПІЇ АВТОГРАФУ МИТР. В. ЛИПКІВСЬКОГО

(Див. фотокопію автографу на ст. LXXV.)

„До речі, подаю Вам коротенько мій житєпис, коли він ще Вам цікавий: Народився я Р. Б. 1864-го, 7/20 березня в с. Попудні на Липовещині в сім'ї свящ. Константина Липківського, що вийшов з Галичини (з під Золотої Липи). З 1873 до 1879 р. вчився в Гуманській бурсі, з 1879 до 1884 в Київ. Дух. Семинарії, з 1884 до 1889 р. в Київ. Дух. Академії, яку скінчив з ученим ступнем кандидата Богословії. Р. 1890 призначений на законоучителя Черкаської прогімназії, р. 1891-го, 20 жовтня висвячений на священика, р. 1892 переведений на настоятеля Липовецького Собору і доглядача церковних шкіл. Р. 1903 призначений на завідувача Київською церковно-вчительською школою, але р. 1905 „за українофільство” усунутий з цієї посади і призначений на священика до Соломянської (в м. Києві) церкви. Був обраний головою революційного з'їзду духівництва 1905 року і за діяльність на ньому був під начальницькою „опалою”, але працював законовчителем по школах. Р. 1917-го був знову обраний головою революц. з'їзду духівництва і мирян, на якому ухвалено автокефалію Укр. Церкви. В листопаді цього ж року утворив „Брацтво Воскресіння” для здобуття автокефалії, що скоро перетворилось у „Всеукр. Церк. Раду”, що скликала Всеукр. Церк. Собор 7 січня 1918 р. Але через громад. війну він мусів припинитись, а відновлений за гетьманщини (в червні 1918 р.) він попав до рук росіян, нас Українців з нього вигнано, і ухвали винесено ворожі Укр. Цві., яких ми не визнали. Та р. 1919 Україною опанувала Рад. влада, що оголосила відокремлення церкви від держави. В квітні 1919 р. при моїй найближчій участі зібрана була 2-га Всеукр. Церк. Рада для засновання укр. парафій, в якій я був заступником голови. 9 травня 1919 р. за моїм настоятельством відбулась 1-ша укр. Служба Божа в Микільськ. соборі на Печерську; на Петра 1919 р. я став настоятелем Соф. Собору і брав найактивнішу участь в заснованні укр. парафій, перекладі служб Божих на укр. мову і в організації керівництва Укр. Церквою, а також в тяжкій боротьбі з російськ. єпископами на Україні за волю Укр. Церкви, і за це мені оголошено від нього заборону служби Божої і позбавлення сану. Але Всеукр. Ц. Рада вирішила не вважати російський єпископат за своїх архипастирів і тому не звертати уваги на їхні заборони, а подбати про утворення власного єпископату, і от Всеукр. Церк. Собором 1921 р. мене обрано і поставлено на митр. Київського і всієї України. Більшість свого митрополичого служіння я провів у подорожах по парафіях, і хоч майже половину часу був під заборону виїзду з Києва, всеж одвідав не менше як 500 парафій

LXXVII

(а деякі й по кілька раз) з благовістям про Укр. Церкву. Та наша Церква, як національна й соборноправна не подобалась Радвладі, особливо їй неприємна була моя праця і р. 1927 нею дозволено було скликати 2-ий Всеукр. Собор, якому поставлено було умову усунути мене й обрати іншого митрополита. Під цією вимогою Собор „зняв з мене тягар митроп. служіння”, і з того часу працю мою в Укр. Церкві припинено”.

(З листа митр. В. Липківського до прот. П. Маєвського, датованого: „Київ 13/ХІІ. 1933 р.” Фотокопію тексту отримано від прот. П. Маєвського — СВС).

LXXVIII
ДОДАТОК Ч. 12.

MAY 4 1959

¹¹⁰
трополит та єпископи висвячені не через єпископське рукоположення не дійсні, що таїнства є треби, що їх виконують ці єпископи і поставлені ними священники, це нікчемні блюзнірські вчинки і не мають в собі благодаті, одне слово, ^{це} УАПЦ ще більше єретична церква ніж протестантська і всяка інша, бо вона обдурює християн зовнішнім православ'ям, а благодаті його ніби вже немає. Але цікаво, що визнавши за Української Церкви таку єретичність, єпископи так і не вважились оголосити їй анафему.

Роз'їжді 1922-го відбувся в Києві собор "тихонівської" Церкви на Україні, заповнений головою єпископів, і от цей собор ухвалив ввійти в порозуміння з ВПЦР, для чого обрав від себе 5 представників і утворити спільну комісію для порозуміння. Невідомо, чому ця комісія не відбулась, але вона показує, що собор тихонівців не оголосив українцям анафему, а єпископська "золота нитка", це не що інше, як ржавий ланцюг, на якому єпископи тримають в своєму пануванні всю Церкву та її духівництво. Цей ланцюг і секур собор справді розірвав..

Але, розірвавши єпископський ланцюг, собор найбільше вдарив ним по духівництву. Коли до собору священники могли ще поводити себе щодо УАПЦ невірно, бо єпископат був одним, ^{це} можна було переходити сюди і туди, що ^{Віра} укр. собор уже був "каноничним" і своїм єпископатом висловив непроходиме провалля, треба було вже одверто стати або туди, або сюди, ^{і треба} треба визнати, що майже все "благодатне" укр. духівництво залишилось на той бік провалля з тихонівськими єпископами.

Ця благодать українська їм здавалась і дуже вже сміливою, революційною і головне не досить безпечною для життя: до старої благодаті народ ще іривав і при ній панотця пригудує.

Відродження Церкви в Україні — 5

65

Митр. В. Липківський

Ст. 65 з книжки „Відродження Церкви в Україні”. Головніші помилки виправлені згідно з текстом копії митр. Нікандора. — Ім'я митр. В. Липківського знизу дописане рукою о. М. Соловія.

тягнули до себе обіцянкою заступництва перед ДПУ, в їх епархіях примусово переводили українські парафії на статут ДХЦ.

Але народ не хотів зовсім нічого й знати і відати про ДХЦ. Навіть на Білоцерківщині не більше як парафій 20 було перетягнуто до ДХЦ, і то лише священників, а парафії залишились автокефальними. На Ніженщині й того менше, кінчилось на тому, що й Бржосньовського Ширяя ні духовництво, ні народ не захотіли визнавати і прохали інших єпископів. ДПУ до повітатх майже гвалтовно накидало українським парафіям статут ДХЦ, та ніхто їх не хотів знати, і в дозві лежали без діла, часопису випустили два числа та й на тому і припинилось.

Сам Мороз побачив, що з ДХЦ ніякої користі, подав заяву, що він переконався в шкідливості брацтва ДХЦ, відходить від нього і просить знов вважати його священником УАПЦ. Але, як та гора, непохитно стояв головноуповноважений Янушівський, розсилав свої накази, розпорядження, заводив звязки, викликав на бесіди, манив обіцянками приятелів, лякав загрозами ворогів, мовляв "життя і смерть поставив я перед тобою", як це вони писали в своїй відозві, запозичивши з відозви ВПЦР до духовництва, — і як людина брудна, тільки щораз глибше грузнув у болото і тягнув за собою ДХЦ. На Проскурівщині він знайшов якогось священника Волошинського, що заходився заводити ДХЦ, але його зовсім вигнали з повіту. В Новомиргороді він привабив єпископством священника УАПЦ Феодана Холжу. Той прибув до Києва, і тут в Михайлівській парафії "діяльники" справді висвятили його на єпископа до Зіновівську, але там його не прийняли, і він поїхав до Харкова, пересвятився в обновленського митрополита і вернувся до Новомиргороду вже обновленським єпископом. На Херсонщину "діяльники" висвятили на єпископа

176

В січні 1925 р. відбувся над дієцезанським єпископом в Києві ієрархический суд під головуванням архієпископа Київського Оксентія і митрополита Київського і Чернігівського УАПЦ і викликано в Харків.

Ст. 176 з книжки „Відродження Церкви в Україні“. Головніші помилки виправлені згідно з текстом копії митр. Ніканора.

ДОДАТОК Ч. 13.

Декілька прикладів розходжень між текстом копії
о. М. Соловія і текстом копії митр. Ніканора.

В копії о. М. Соловія:

В копії митр. Ніканора:

Ст. 12: скрізь мусить вести ус-
піхи.

Ст. 4: скрізь мусять нести утіху.

Ст. 12: недбайливість та раб-
ство перед світом цим церковним
керівників довели російську й ін-
ші східні (та й західні) церкви до
смертelnости параліжу.

Ст. 5: недбайлість та рабство
перед світом цим церковних ке-
рівників довели й російську й ін-
ші Східні (та й західні) церкви
до мертвоти, параліжу.

Ст. 12: залишаючись непохитно
на догматичних основах право-
славної церкви.

Ст. 5: залишаючись непохитно
на догматичних основах право-
славної віри.

Ст. 14: скільки раз приходили
інколи більшовики.

Ст. 6: скільки раз приходили
й тікали більшовики.

Ст. 14: Запевне це єпископи
перш заворушилися: вони якось
зовсім **впилися***) й ждали поря-
тунку від московського Всеросій-
ського собору.

Ст. 7: Запевне, не єпископи пер-
ші заворушилися; вони якось зов-
сім **вшилися***) й ждали порятун-
ку від московського всеросій-
ського собору.

Ст. 17: Тодішній київський митр.
Володимир поставився до нашої
ради дуже вороже як до інститу-
ції самочинної і звернувся до Мос-
кви, до самого патр. Тихона.

Ст. 9: Тодішній Київський ми-
трополит Володимир поставився
до нашої Ради дуже вороже, як
до інституції самочинної й **нека-**
нонічної. Та Всеукраїнська Цер-

*) У всіх так званих „православних” копіях, з якими я мав наго-
ду ознайомитися, я знайшов тут замість правильного слова „вшили-
ся” — слово „вжилися”; а о. М. Соловій пішов ще далше і написав
„впилися” (!). Очевидна річ, що ні одно, ні друге слово тут не має
сенсу. Бо якщо єпископи вже були „вжилися” в тодішні відносини,
привичайнісінько до них, то їм уже не треба було ждати порятунку від мос-
ковського собору, — їм і так уже було добре. А якщо вони справді
„впилися”, — то хіба п'яний знає, чи йому треба порятунку, чи ні?
Автор ужив тут правильного слова: єпископи „вшилися”, — тобто за-
ховалися, притаїлися і ждали порятунку. — „Словар Української Мо-
ви” Б. Д. Грінченка, під гаслом „Зашиватися” дає такі приклади:
„Бісове порося, куди зашилось!” „Нехай би вже парубки, а то й оті
жевжуни зберуться, та зашиються десь у хаті та й гуляють у карт.”

В копії о. М. Соловія:

Ст. 17: В склад собора входив єпископат, який складав з себе окреме коло і входив в президію собора. З ньогож вибирався і 2 мирянина.

Ст. 25: Назарій скриня серце мусів благословити відправу...

Ст. 32: Представники ради звернулись до єпископа.

Ст. 39: Але те, що на чолі УАПЦ став архиєп. Парфеній, що укр. церковна рада все більше розвиває свою діяльність, дуже схвильовало і тихонівське духовництво і єпископат і самого патр. Тихона.

Ст. 47: Бо в першому разі всі його постанови і діяння мусити мати всецерковне обоснування... (ЗАМІТКА ПЕРЕПИСУВАЧА: В КОПІЇ ВИДНО ЩЕ СЛІД ОДНОЇ СТРИЧКИ, АЛЕ З ТОГО ЛИШЕ МОЖНА ДОДУМАТИСЬ ОСТАННІХ СЛІВ: в кожному разі лише побажання чи приватні думки і заходи.

Ст. 60: ... в часи апостолів єрусалимська церква була головною провідницею всіх церков. Запро-

В копії митр. Ніканора:

ковна Рада послала від себе делегацію й до Москви, до самого патріарха Тихона...

Ст. 9: В склад собора входив єпископат, який складав з себе окреме коло і входив в президію собора, з ньогож вибирався й голова Собору; потім з кожного повіту прибуло по одному священнику і два мирянина.

Ст. 16: Назарій, „скрепя серце” мусів благословити відправу...

Ст.: 23: Представники парафіяльної ради звернулись до старого причету, показали мандата, але ті не звернули уваги, сказали: „Йдіть собі до єпископа”.

Ст. 29: Але те, що на чолі УАПЦ став архиєп. Парфеній, що Українська Церква значно поширюється вже по всій Україні, а Всеукраїнська Церковна Рада все більше розвиває свою діяльність, дуже схвильовало і тихонівське духовництво, і єпископат, і самого патр. Тихона.

Ст. 35: Бо в першому разі всі його постанови й діяння мусити мати всецерковне обов'язкове значіння для Української Церкви. В другому разі — лише побажання, чи приватні думки й заходи.

Ст. 43: ... в часи апостолів Ієрусалимська Церква була головною провідницею всіх Церков.

В копії о. М. Соловія:

ваджуючи всенародно-соборно-правний устрій в укр. церкві...

Ст. 72: Також всі єпископи відвідували в своїх єпархіях парафії за вимогою народу, і скрізь зустрічали також прихильність і пошану. Тільки нових єпископів ніколи до цього часу Україна не мала, але нарід ще просив...

Ст. 85: ... і дуже просили прислати до них єпископа, який конче потрібний їм в роботі.

Ст. 104: На цій сторінці, в 5-ім рядку долини, по словах: „жидова її обсіла, і тільки” — вилішено великий уступ про Укр. Греко-Католицьку Церкву в Галичині, який обіймає 50 рядків машинодруку в копії митр. Ніканора, а 54 рядки в нашій книжці. Не зважаючи на це, видавець книжки „Відродження Церкви”, в своїй замітці на ст. 107, між іншим заявляє: „Подаємо тут без жодних змін і коментарів погляди В. Липківського про Українську Греко-Католицьку Церкву”. А вслід за

В копії митр. Ніканора:

Запевне, за Єпископами й Духівництвом цілком залишається все те, що Христос заповідав апостолам: благовістя (навчайте), священнодіяння (хрестить) і пастирство. В церковних радах вони є почесні голови й порадики, мусять здобути собі духовну владу, моральний вплив — і це від них залежить — а не формальне начальство. Запроваджуючи всенародно-соборноправний устрій в Українській Церкві...

Ст. 56: Також щиро відвідували парафії в своїх єпархіях за вимогами народу і всі українські єпископи і скрізь зустрічали таку ж прихильність і пошану. Кількість нових єпископів скоро перейшла за 30, такої кількості єпископів ніколи до цього часу Україна не мала, але народ іще просив...

Ст. 68: ... і дуже просили прислати до них єпископа, який конче потрібний їм в боротьбі з уніятською ієрархією.

Ст. 80: Вилішений уступ у книжці „Відродження Церкви” починається в нашій книжці на ст. 80, в 16-ім рядку долини, по словах: „жидова її обсіла, і тільки” — і кінчається на ст. 82-ій, в третім рядку згори, перед словами: „за католицьким розумінням, папі”.

В копії о. М. Соловія:

цим видавець подає аж 20 стрічок коментарів.

Ст. 134: ... ті, що це наважаться робити, лише самі стануть боготривниками. Ще не досить в ці роки життя УАПЦ встигло налагодитись...

Ст. 156: Колиж до цього народ поставився підозріло, то нарешті вона вже названа традиційною до революції назвою: синодальна, в тому запевне таємному розумінні, що як царська вона залежить від ДПУ.

Ст. 176: ... часопису випустили два числа тай на тому і припинилось... Сам Мороз побачив, що...

Ст. 182: На цій сторінці вилишено замітку про реєстрацію УАПЦ (таких вилишень є більше).

В копії митр. Ніканора:

Ст. 106: ... ті, що це наважаться робити лише самі стануть боготривниками. А вся Українська Автокефальна Церква уже в ці перші роки свого життя була великим світлом, тим ясним сонечком, що зійшло над українським народом після темної ночі, що освітило йому волю й кращу долю в його національній і церковній свідомості. Ще не досить в ці роки життя УАПЦ встигло налагодитись...

Ст. 122: Коли й до цього народ поставився підозріло, то нарешті вона вже названа традиційною до революції назвою „синодальна”, в тому, запевне, таємному розумінні, що як царська синодальна церква цілком залежала від царя, так радянська синодальна цілком залежна від ДПУ.

Ст. 135: ... часопису випустили два числа та й на тому й припинилось. В січні 1925 р. відбувся над діяльними єпископами вищий церковний суд під головуванням архієпископа Йосифа Оксіюка й констатував їх відхід від УАПЦ й виключив зі складу УАПЦ їх і їхню Церкву. Сам Мороз побачив, що...

Ст. 142: (Вилишена замітка): За законом Радянської влади всяка приватна інституція, що подала свого статута до реєстрації, може вже існувати, а коли через 2 тижні після подачі статута не одержить повідомлення, вважається зареє-

LXXXIV

В копії о. М. Соловія:

Ст. 188: Тут, по словах: „еп. Марком Грушевським і прот. Костем Шараєм”, — вилишено речення, наведене по правому боці цієї сторінки.

Ст. 220: От чому й митрополити київські, хоч вони від Києва мусіли тікати до Москви, все ж звались київськими і всієї Русі.

В копії митр. Ніканора:

строваною, та до ВПЦР і УАПЦ цього закону не застосували...

Ст. 146: Вони ввійшли в стосунки з заступником митрополита УАПЦ архієпископом Шараєвським і від нього пішло прохання до ДПУ про скликання на 1-ше вересня наради для обговорення питання про дальше керівництво УАПЦ і зняття печаток з канцелярії ВПЦР для підготовки до наради.

Ст. 173. От чому й митрополити Київські, хоч вони від татарів мусіли тікати до Москви, більш як 200 років жили в Москві, але все ж звались „Київськими і всієї Русі”.

Д О Д А Т О К Ч. 14.

ЕПИСКОПАТ УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ З 1921 РОКУ.

Подається на основі книжки Прот. Митрофана Явдася п. н. „Українська Автокефальна Православна Церква”, Мюнхен-Інгольштадт, 1956. — Дати в дужках — це день, місяць і рік хіротонії. Додаткові інформації про поодиноких членів єпископату читач знайде в „Історії” митр. В. Липківського.

1. **Василь Липківський** — Митрополит Київський і всієї України (23 жовтня 1921). За вимогою советської влади усунений з митрополичого служіння на другім ВПЦСоборі 1927 р. Після цього під домашнім арештом із забороною служити в церквах м. Києва. В лютім 1938 р. був заарештований НКВД й після того не було ніяких відомостей про його долю.
2. **Нестор Шараєвський** — Архиєп. Київський, заступник Митрополита (24 жовтня 1921). — Під тиском переслідувань советською владою зубожів і фізично знесилений умер в жовтні 1929 р. Єдиний з єпископів

УАПЦ, якого поховано в Києві, коло храму Св. Софії.

3. **Іван Теодорович** — Архиеп. Подільський (25 жовтня 1921). В 1924 р. приїхав до ЗДА й до 1947 р. був Архиепископом Української Православної Церкви з Злучених Державах Америки та Української Греко-Православної Церкви в Канаді. Тепер Митрополит Української Православної Церкви в Сполучених Штатах Америки.
4. **Олександр Ярещенко** — Архиеп. Харківський (27 жовтня 1921). В квітні 1926 р. заарештований ГПУ й висланий до Алма Алта, в Середній Азії; в 1934 р. перепроваджений до Курска, а потім до далекосхідних таборів. На Україну не повернувся.
5. **Юрій Міхновський** — Архиеп. Золотонський, потім Чернігівський (28 жовтня 1921 р.). В 1937 р. переїхав до Києва, там його НКВД заарештувало й розстріляло.
6. **Степан Орлик** — Архиеп. Житомирський і Бердичівський (30 жовтня 1921). В 1928 р. заарештований ГПУ і висланий на 10 років на Соловки. По відбуттю заслання прибув до Житомира, був заарештований і посаджений до тюремного льоху де по двох місяцях осліп. Дальша його доля невідома.
7. **Іван Павловський** — Архиеп. Чернігівський (20 листопада 1921). З місяця грудня 1930 р. посідав єпископську катедру в Харкові, а з 1934 р. в Києві. В 1936 р. заарештований НКВД і висланий до Середньої Азії. На Україну не повернувся.
8. **Григорій Стороженко** — Єпископ Київський (27 листопада 1921). В 1925 р. відійшов від праці в Церкві. Заарештований і засланий в 1936 р.
9. **Михайло Маляревський** — Єпископ Радомишльський (18 грудня 1921).

10. **Володимир Дахівник-Дахівський** — Єпископ Переяславський (1 січня 1922). Заарештований по 1930; дальша його доля невідома.
11. **Юхим Калішевський** — Єпископ Черкаський (6 лютого 1922). Заарештований в 1936 р. і висланий; дальша доля невідома.
12. **Конон Бей** — Єпископ Канівський (7-го лютого 1922). Заарештований в 1928 р., дальша доля невідома.
13. **Константин Малюшкевич** — Архиеп. Уманський (11 лютого 1922). На 2-му ВПЦСоборі в 1927 р. обраний на Єпископа Київського та другого Заступника Митрополита Київського і всієї України. В 1934 р. залишив єпископську працю; в 1937 р. в одну ніч невідомо де зник.
14. **Микола Борецький** — Єпископ Гайсинський (15 лютого 1922). На 2-му ВПЦСоборі в 1927 р., був обраний Митрополитом Київським і всієї України, на місце митр. В. Липківського. Заарештований ГПУ в 1930 р. і приміщений в Ярославському політизоляторі; там захворів тяжко від знущань ГПУ і вже хворим був перевезений на Соловки, а звідтам, психічно хворим, до Ленінградської психіатричної лікарні. Останні відомості про безпорадний стан його здоров'я надійшли на Україну в кінці 1935 р.
15. **Микола Пивоварів** — Єпископ Дніпропетровський (16 лютого 1922).
16. **Константин Кротевич** — Архиеп. Полтавський (в березні 1922). По 1930 році, після насильної ліквідації УАПЦ, був заарештований і висланий з України. Дальша доля його невідома.
17. **Юрій Жевченко** — Єпископ Сквирський (в одному місці о. М. Явдась подає, що він був поставлений в єпископи 14 жовтня 1923 р., а в другому, що це було

LXXXVII

26 квітня 1922 р.). — Заарештований в Одесі 1-го вересня 1929 р., і засуджений на 8 років концетраків. Кілька місяців по відбуттю заслання НКВД заарештувало знову й засудило на 20 років ув'язнення. Посадили його до камери кримінальних злочинців, які перебили йому ребра та повибивали зуби. Скоро після того пропали про нього всякі вісті.

18. **Йосип Оксіюк** — Архиеп. Лубенський і Миргородський (4-го червня 1922). На 2-му ВПСоборі в 1927 р. був обраний на другого заступника Митрополита. Заарештований ГПУ в 1935 р. і висланий на Сибір*).
19. **Яків Чулаївський** — Єпископ Глухівський (14 жовтня 1923). Заарештований в 1931 р. і висланий на Сибір, де й помер.
20. **Марко Грушевський** — Єпископ Таращанський (28 липня 1922).
21. **Теодосій Сергіїв** — Архиеп. Прилуцький (перейшов до УАПЦ з Російської Церкви 2 лютого 1923). Заарештований в 1936 р. й засланий на Сибір. Доля його невідома.
22. **Володимир Самборський** — Єпископ Липовецький (28 лютого 1923). Заарештований в 1935 році й розстріляний.
23. **Микола Карабінович** — Єпископ Могилівський (29 квітня 1923). Заарештований і розстріляний у Москві 1935 р.
24. **Максим Задвірняк** — Єпископ Проскурівський (29 червня 1923). Заарештований в 1931 році. Доля його невідома.

*) Мені відомо, що 11 або 12 листопада 1947 р. одна особа на американ. континенті, яка знала еп. Оксіюка з України, отримала від нього листа, наданого у Львові. — СВС.

LXXXVIII

25. **Антін Гриневич** — Єпископ Балтинський і Молдавський (29 серпня 1923). Доля його мало відома. Кажуть, що помер на Україні в великих злиднях.
26. **Петро Ромоданів** — Єпископ Сумський (1 жовтня 1923). З 1926 по 1927 рр. голова Президії ВПЦРади. Після 1930 р. відійшов від праці в УАПЦ. Його доля невідома.
27. **Григорій Мозолевський** — Єпископ Конотопський (16 липня 1924). Заарештований в 1936 році. Дальша його доля невідома.
28. **Юрій Прокопович** — приєднався від Російської Церкви (Обновленської) до УАПЦ на початку 1926 року.
29. **Юрій Тесленко** — Єпископ Білоцерківський (в грудні 1925). Заарештований в 1931. Повернувся з заслання в 1941 р. Умер у Вінниці 1943 р.
30. **Олександр Червінський** — Єпископ Ніжинський (в грудні 1925). Заарештований 31 грудня 1932 р. Дальша його доля невідома.
31. **Володимир Бжосновський** — Єпископ Білоцерківський (в листопаді 1921).
32. **Микола Ширяй** — Єпископ Ніжинський (в червні 1923).
33. **Петро Тарнавський** — о. Явдась подає, що він був „поставлений в єпископа УАПЦ 21 вересня 1921 року”. Це, очевидно, помилка, бо ієрархія УАПЦ була відновлена аж місяць пізніше.
34. **Пилип Бучило** — Єпископ Миколаївський (в жовтні 1922).

Митр. Василь Липківський.

ІСТОРІЯ
Української Православної Церкви

Р О З Д І Л 7-й

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ

Митрополит Василь Липківський

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ¹⁾

1. ВІД 1917-го РОКУ ДО ПЕРШОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ 1921 РОКУ.

27 лютого 1917 року це є день, з якого у всякім разі починається нова доба в історії українського народу і Української Церкви. В цей день виникла Російська революція, що змела старий державний лад. В цей день не стало царя-папи в Росії, в цей день скінчило своє життя російське царське самодержавство. Яка б не була далі доля українського народу та його церкви, російська царська зверхність над ними у всякім разі відійшла вже в минуле. Російська церква попробувала, правда, утворити папу без царя, відродила в себе патріарха, нехай ним тішитися, а для української церкви це вже зовсім не те: у цього папи нема вже ні війська, ні поліції.

Нові умови і основи відродження Української Церкви

Українська Церква, пролежавши в російській домовині більше як 200 років, коли встала, відкрила очі, побачила великі зміни на світі... Перш за все вона з радістю побачила, що український народ, як був, так і залишився непорушний на своїй предковичній землі. Але разом з тим

1) Тут, очевидно, в оригіналі була примітка автора, якої в нашій копії немає. У василянським виданні „Відродження Церкви в Україні 1917-1930” ця примітка подана такого змісту:

„Цей відділ складено на підставі лише персональних спогадів, бо ніяких документів під руками, на жаль не маю. Всі вони мусять бути щодо 2-ої ВПЦР в її архіві, а щодо 1-ої взагалі, здається знищено. Ці мої сторінки мають більш мемуарний, ніж історичний характер, дуже для мене суб'єктивний. Може вони придадуться, хоч як комплект для розподілу документів. (Заввага В. Липківського)”.

З усіх, відомих мені, так званих „православних” копій праці митр.

вона побачила, що тяжка доля розкидала рідний нарід по всьому світу: кілька мільонів його вже опинилось на Кубанщині, ще кілька мільонів в Сибірі та на Зеленому Клині (Далекий схід), кілька сот тисяч в Середній Азії (Туркестані), нарешті великі громади його в Америці. От же український нарід став майже всесвітньою нацією. Такою ж для свого народу мусить стати й Відроджена Українська Церква, скрізь мусить нести утіху, утворювати рідне життя для дітей Матері України, по всьому світу розкиданих.

Побачила відроджена Українська церква й величезні зміни в становищі церкви взагалі на світі. Вона побачила, що в нових обставинах світового життя церква вже не мусить бути ні державна, ні одержавлена, а мусить бути відокремлена від держави, мусить зайняти собі таку ді-

В. Липківського, з якими я мав можливість ближче познайомитися, тільки копія в „Христовій Громаді” знає про цю примітку. Але замість подати її внизу сторінки, як знесу примітку автора, редакція „Христової Громади” згадує про неї у своїй передмові до праці митр. В. Липківського такими словами: „В дописі до цього розділу Митрополит просить читачів мати на увазі, що писав його сам учасник подій, т. т. людина, що могла суб’єктивно оцінювати людей і події, в яких сама брала діяльну участь”.

За в’ясненням в цій справі я звернувся до митр. Ніканора й архиеп. Мстислава й отримав від них такі відповіді: Митр. Ніканор: „Примітки митр. Липківського спочатку сьомого розділу рукопису у нас нема... але припускаю, що могла бути... У всякому разі її не треба квестіювати” (з листа до о. С. В. Савчука, 7 липня 1959 р.). Архиеп. Мстислав: „Христову Громаду” (вийшло тільки одне число) редагував я сам, сам вибирав стенсли, а втім і виїмок із спогадів митр. В. Липківського. Сьогодні ще раз переглянув той примірник спогадів, що я його маю, щоб перевірити викликані Вашим листом спогади відносно отієї примітки — „зноски”. — Отож, тієї „зноски” в мому примірникові я не знайшов, хоч певний, що вона була, здається на окремій картці. Підтверджує це значок при кінці заголовку „Відродження Української Церкви¹⁾”. Зміст редакційної примітки, яку Ви подали, я певний в основному покривається зі змістом „зноски”, яку дав митр. В. Липківський. Пригадую собі ще й таке. Машиністка, яка переписувала працю митр. В. Липківського, забувала подавати при кінці аркуша зміст приміток, хоч у тексті й друкувала значок до примітки, на що — добре собі пригадую, — я звернув її увагу. М. ін. процес переписки в основному пильнував я... Примірник, що я його маю, читало всього яких 7-8 осіб... Дуже можливо, що під час „читань” і зникла картка з увагами митр. В. Липківського” (з листа до о. С. В. Савчука, 20 квітня 1961 р.) — СВС.

лянку життя на землі, якої не може взяти ніяка інша організація; Церква Христова мусить тепер згадати заповіт Христа й до нього повернутися: стати царством небесним на землі, але царством не від світу цього. От же Українська Церква мусить стати царством небесним на своїй рідній землі, царством не від світу цього для свого рідного народу.

Але, найголовніше, визволення й відродження всякої церкви при нових світових змінах це мусить бути визволення від тих старих затвердлених форм церковного життя, що через одержавленість, недбайливість та рабство перед світом цим церковних керівників довели й російську й інші Східні (та й західні) церкви до мертвоти, параліжу. Тому й Українська Церква, залишаючись непохитно на догматичних основах православної віри, мусить стати на шлях нового церковного будівництва з вірою в вічно животворчу силу Духа Святого в Церкві, і з тією думкою, що церковні канони це є (як кажуть вчені канонисти) корисний архів для нової творчості, а не збірник законів для виконання, і в цьому архіві повинна перш за все відмовитись від того, що витворено в ньому під впливом державним, як от ієрархизм, нерівність станів у церкві, приниження мирян та інші. От же на підставі цих передпосилок відроджена українська церква ставить в основі свого нового життя і творчості 1) волю, автокефальність, незалежність ні від якого чужого церковного органу, 2) всенародну соборноправність, братерство й рівність усіх вірних в справах церковного життя й керівництва і 3) повну аполітичність, невтручання ні в які державні справи, відокремлення від держави. Запевне все церковне життя і творчість повинна провадитись на національному ґрунті й інакше провадитись не може, бо ж вона твориться для рідного народу, її творить сам український народ. Безперечно, що для того, щоб українська церква могла здійснювати свої ідеї, провадити своє життя, необхідні певні зовнішні умови, а саме: воля віри, сумління, невтручання держави в справи церкви, воля друку, слова, зібрань,

взагалі ті умови, які вважаються властивими кожній сучасній культурній державі, яких вимагає й усяке вільне громадське життя... Це ідеї, умови. А дійсність?... Ну, та яка б не була дійсність, а коли Українська Церква відродилась для нового життя, мусить жити і боротись за це життя, мусить виборювати собі й сприятливі для нього умови.

Перші кроки до відродження Української Церкви. Перша Всеукраїнська Православна Церковна Рада.

За надзвичайно тяжких зовнішніх умов прийшлося побачити світ українській церкві, — в огні її, окрадену, збуджено — в часи великої революції на терені бувшої російської держави. Правда, коли не стало загального пана, що тримав у підданстві народи своєї держави, кожний народ почув себе вільним. І над Україною гарно зійшло сонечко: гурток з найсвідоміших людей на чолі з істориком Михайлом Грушевським і письменником Володимиром Винниченком жваво заходились будувати Українську державу, утворили Всеукраїнську Центральну Раду, закликали до активної участі в державному будівництві весь український нарід, здавалося, прийшла нарешті воля. Та ще не прийшла доля... Не встигло підняти сонечко волі на обрії України, як знялась страшена завіруха, насунули чорні хмари; за яких небудь три роки (1918—1921) в Києві й на Україні одинадцять раз змінювалась влада: перебували і українці, і гетманці, й денікінці (росіяни), і поляки, скільки раз приходили й тікали більшовики, поки нарешті міцно не осілися. Все це, запевне, надто тяжко відбивалось на перших кроках відродження української церкви. Але, відродившись, вона, як могла, пробивала собі між цими скелями, та нетрами, та проваллями шляхи до життя...

Як тільки пройшли перші дні революції, не стало царя, українці відчули, що настала воля й Церкві і треба братися за церковні справи при нових умовах. Правда, хоч

настали нові умови, але „живий церковний інвентар”, як висловлювався єпископ Антонин Грановський, цебто єпископат і духівництво, на Україні залишилось старе російське, але всі відчули, що Церква на Україні не може спокійно ждати у моря погоди, а повинна щось розпочати для свого порятунку. Запевне, не єпископи перші заворушилися; вони якось зовсім вшилися й ждали порятунку від московського всеросійського собору, що мав відбутись. Заворушилось міське духівництво та деяка інтелігенція, і от з його ініціативи уже в квітні-травні р. 1917-го по всіх українських єпархіях відбулись церковні собори. Це були перші єпархіяльні з'їзди за весь час російської доби, на які прибула й велика кількість мирян, що взяли жваву участь в соборах, і на яких знято питання загально-церковного життя. Вони були надзвичайно бурхливі, миряни за довге мовчання винагородили себе тим, що висловили вже все, що напекло їм, а найгостріше висловлювались проти хиб духівництва. Та з усіх тих змагань, що пройшли на соборах, все ж виникли дві головних думки: 1) що мусить утворитись якийсь інший, більш життєвий парафіяльний і єпархіяльний лад; 2) що на далі українські єпархії не повинні залишатись відокремленими, а мусить утворитись якийсь всеукраїнський церковний орган, що його може утворити лише Всеукраїнський церковний собор. Київський єпархіяльний собор виробив проект нового статуту парафіяльного й єпархіяльного, що дуже не подобався старому консервативному духівництву, і воно ще міцніше вхопилось за затримання всього старого без усяких змін, в надії, що скоро все мусить вернутися до старого . . . Думка про скликання Всеукраїнського Церковного Собору виникла на всіх єпархіяльних з'їздах, а Київський з'їзд обрав навіть комісію по скликанню Собора під головуванням Дмитрія, єпископа Уманського. Комісія ця звернулася в Червні до Синоду, на чолі якого стояв тоді митр. Платон (потім Одеський), з проханням про дозвіл їй скликати Всеукраїнський Собор, але від митр. Платона одержано було відповідь, що „в Всеукраїнськом

Соборе не усматривається надобности вследствие имеющего быть в августе Всероссийского собора в Москве". Після цього єп. Дмитрій вийшов зі складу комісії, але інші члени не покинули праці. Коли відкрився в Москві Всеросійський Собор, вони звертались і до нього з своїм проханням, але від Київських делегатів на цьому соборі одержали повідомлення, що там поставились до нашого прохання дуже негативно і з призирством, — мовляв, і „хахли подняли нос". Та досі в церковних зібраннях ще не досить виступав національний бік: духівництво, як і мирянство, поділилось не по національності, а по ідеології на консервативне й прогресивне, і в тому, і другому брали участь і українці й росіяни. Але в державному життю на Україні тим часом клекотіло, суто національний бік висувався що раз більше. А це не могло не відбитись і на Церкві. Вже на єпархіяльних з'їздах лунала українська мова, постали вимоги про незалежність від Москви, а трохи згодом і в духівництві постав поділ на українське і московське . . .

В вересні постав великий військовий поділ: відокремлювалось військо українське від російського, й на початку жовтня відбувались у Києві великі українські військові з'їзди. На цих з'їздах військові священники висунули й церковну справу, і от ці з'їзди винесли ухвалу, аби й українська церква була відокремлена від російської і теж прийшли до думки скликати Всеукраїнський церковний собор, і обрали для цього військовий комітет з своїх священників і вояків в складі щось з 30 чоловіка. На початку листопаду передсоборна комісія, обрана єпархіяльним з'їздом, злилась з військовим комітетом, кооптувала до свого складу ще до 30 членів, і так утворилась перша „Всеукраїнська Православна Церковна Рада", як тимчасовий керівничий орган української церкви до скликання Всеукраїнського Церковного Собору. На чолі цієї Ради за бажанням вояків став архієпископ Олексій Дорадницин, що жив на покої в Лаврі. Він був гарний, свідомий українець, палкий промовець, чим і прихилив до себе вояків, і наша

рада жваво, чисто по військовому повела підготовчу працю по скликанню Собору; по всіх Консисторіях навіть послано було вояків інструкторів, щоб на місцях підштовхували справу¹). Ця праця Всеукраїнської Ради зробила певний заколот по всій Україні, але викликала проти себе велику ворожість російських і консервативних елементів. Тодішній Київський митрополит Володимир поставився до нашої Ради дуже вороже, як до інституції самочинної й неканонічної. Та Всеукраїнська Церковна Рада послала від себе делегацію й до Москви, до самого патріарха Тихона, що недавно під більшовицькими вибухами був обраний. Там уже знали про той бешкет, якого наробила Всеукраїнська Церковна Рада на Україні, і патріарх мусів дати своє благословенство раді на скликання Всеукраїнського собору, й послав для порозуміння з Радою своїх представників: Платона, потім митрополита Одеського, Евлогія, архиеп. Волинського, і Пахомія, еп. Чернігівського. Прибувши в раду, ці єпископи після довгих змагань погодились нарешті на таку ухвалу: „Всеукраїнська Церковна Рада на чолі з єпископами українських епархій є єдиний правний орган по скликанню Всеукраїнського Церковного Собора”. Після цього праця Всеукраїнської Ради по скликанню Собора пішла вже далеко спірніше і сам митр. Володимир прийняв на себе стан почесного голови Ради.

Всеукраїнський Церковний Собор 1918-го року.

Собор цей був призначений на 28 грудня 1917 року, але певна кількість членів на цей термін ще не зібралась і він розпочався лише 7-го січня 1918 року. Собор в загальному відбувся на підставі положення, складеного для Московського Всеросійського Собора. В склад собора входив єпископат, який складав з себе окреме коло і входив в президію собора, з нього ж вибирався й голова

¹) Дійсним головою першої ВПЦР був військовий священник Олександр Маричів, що потім ганебно через часопис зрікся віри і церкви.

Собору; потім з кожного повіту прибуло по одному священику і два мирянина, Всеукраїнська Рада, як передсоборна комісія, в повному складі (60 душ) ввійшла і в собор, від війська ввійшло 100 представників, всього було до 400 членів. 7-го січня в Св. Софії урочисто відбулось відкриття собору, потім перейшли в залю релігійно-просвітнього общества, де обрано президію. За Голову Собора обрано єпископа Подільського Пимена, але він мав лише добре горло, а за голову в нього був митр. Антоній Храповицький. Потім собор перейшов до першої жіночої школи, де жила й більша частина членів. Перед самим початком собору трапився неприємний випадок: митр. Платон від імени патріарха заборонив в службі Божій архієп. Олексія Дороднищина, і цим він виключався і з Собору. Причіпка була та, що Олексій не поїхав до Москви, коли патріарх його викликав, але за цим крилось бажання й проборкати Раду, знявши з неї голову і спекатись єпископа, що міг порушити згоду в колі єпископату. Платон, запевне, крутив, казав, що зараз зговориться з патріархом і заборона буде скасована, але так вона й залишилась. Хоч єпископи склали з себе тісне охоронне коло, але більшість собору була виразно прогресивна і явно хилилась на задоволення українських вимог. Та не в добрий час зібрався собор; тільки що він зорганізувався, поділився на комісії, ледве що почали працю комісії, як залунали жахливі більшовицькі вибухи зза Дніпра, почалась сумна громадська війна, Центральна Рада з своїм військом мусіла тікати з Києва, а разом з тим мусів припинити свою працю й розійтись. Всеукраїнський собор (23-го січня). З огляду на жахливу жорстокість більшовиків все листування як Всеукраїнської ради, так і собору було знищено. Знищено було й список членів Ради й Собору. Та й Рада, що виконала своє завдання, скликала собор, вже як Рада не існувала. Але вона не хотіла зникати, чула свою недолю, й перетворилась в Кирило--Мефодіївське брацтво, до якого записалось і багато членів собору. Під час цієї більшовицької навали загинув митр. Володимир: „Товарищі”

з'явилися до нього в Лавру ввечері 25 січня, вивели його за лаврську браму й розстріляли... Архиепископ Олексій Дородницін виїхав з Києва і скоро помер в Новоросійську. Та більшовики на цей раз не довго затримались в Києві: в лютому прибули німці з Центральною Радою, а в квітні замість ради було обрано гетьмана Скоропадського. Почалась тяжка реакція, виразний нахил до „єдиної неділимої”, підняло голову консервативне духівництво, до якого гетьман поставився з великою прихильністю. В травні зібрано було з цього духівництва і таких же мирян „елекційний собор” для обрання Київського Митрополита й обрано було запеклого ворога України, голову „Союзу Руського народу” Антонія Храповицького, а на червень оголошено було другу сесію Всеукраїнського Собору. Але по суті це вже не була друга сесія січневого собору, а зовсім уже окремий російський собор на Україні, бо склад членів його був зовсім інший. З представників воцтва майже ніхто на цю сесію не прибув, бувша Всеукраїнська рада прибула в кількості 45 душ, а по єпархіях єпископи перевели інші вибори на цю сесію і вибрали, кого самі хотіли, здебільшого з духовного учительства та інших безпосередньо собі підвладних осіб. Зібралось на цю сесію чоловік 300, більшість на ній (хоч і не так значна) була вже реакційного й протиукраїнського настрою, і в першу чергу вони взялись викинути з Собору Всеукраїнську раду. Собор взявся за перегляд мандатів, і на тій підставі, що мандатів Всеукраїнської ради не існувало (їх, як відомо й соборові, було знищено, а нові видати було вже нікому, бо Ради офіційно вже не було), Собор більшістю ухвалив виключити бувшу Раду зі свого складу, запропонувавши Раді обрати з себе лише трьох, яких Собор включить в свій склад. Це, запевне, була велика неправда: Всеукраїнська Рада зарахована була в повному складі не на одну лише сесію, а на всі сесії собору, а тому перевірка її мандатів на 2-й сесії зовсім була зайва, тим більше, що всі її члени й персонально були відомі президії собору; але тут уже брало гору російське на-

хабство. Всеукраїнська Рада, запевне, відкинула пропозицію про обрання з себе трьох членів на собор, подала соборові протеста й заяву, що вона не визнає його надалі Всеукраїнським собором і його постанови вважатиме нікчемними. Звільнившись від бувших членів Всеукраїнської Ради, собор уже жваво взявся за вирішення самих ґрунтовних питань щодо життя Української Церкви і вирішив їх майже одноголосно. Було ухвалено, що Українська Церква й надалі мусить залишатися під зверхністю Московського патріарха, для керівництва ж українськими церковними справами було обрано „Священний Синод” з 3-х священників і 3-х мирян (всі єпископи, здається, входять в Синод по сану, (признається, не добре пригадую); в члени Українського Синоду попали росіяни... Обравши російський „автономний” церковний уряд для Української Церкви, собор цим закінчив свою сесію й розїхався „на жнива”. В вересні була зібрана ще одна сесія цього собору, але вона вже нікому не була цікава; вона відбувалася в Лаврі й нею цілком верховодив митр. Антоній Храповицький. Вона вславилася лише тим, що урочисто приймала в себе гетьмана Скоропадського, й видала „Соборне посланіє” до українського народу слухатися гетьмана Скоропадського, як рідного батька, у всьому йому коритися. Та український нарід як-би в відповідь на це „посланіє” повстав проти гетьманської влади, вигнав гетьмана, а разом з ним розбігся й собор 1918-го року і вже більше не збирався. Утворений ним „Священний Синод” залишився лише на папері й до праці так і не став.

На зміну гетьмана прийшла знов Українська влада під назвою вже Директорії; на чолі її уряду стояв Володимир Чехівський, дуже близький до церкви, вихованець Київської Духовної Академії. Він 1-го січня 1919 року видав уже державного універсала про автокефалію Української Церкви й утворення автокефального українського Синоду. Але в половині січня Директорія мусіла вже тікати з Києва до Кам'янця, а на зміну її прийшла

більшовицька влада й осіла уже досить міцно. Так сумно скінчився для Української Церкви перший рік її життя за революції. Але це цілком природньо. По-перше, це був перший рік, а перший рік завжди буває для життя найтрудніший; не дурно майже половина людства помирає на першому році життя. Потім зовнішні умови для церковної праці, при всьому захопленні нею братів, були надто тяжкі й мінливі для всього суспільства. І „живий інвентар” в церкві — російській, реакційний — ще надто був міцний і впливовий, щоб можна було його так скоро перебороти, та й самі діячі відродження української церкви, треба визнати, не досить ясно уявляли собі, як саме і з чого саме почати її відродження. Те, що вони гадали почати це відродження зверху, з Всеукраїнського Собора, безперечно було помилкове, бо без певної підготовки знизу випадкова й мало свідома людність, хоч і занадто палка, не є певною підставою для церковного будівництва. Всеукраїнський собор мусить бути, так би мовити, днем охрещення, а не днем народження церкви. А втім, життя і Св. Дух — це найкращі керівники життям церковним. Вимога життя на початку революції висунула думку про найскорше скликання Всеукраїнського Собору, вона ж далі проказала й інші більш певні шляхи до відродження Української Церкви...

Заснування українських парафій і друга Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР).

Починаючи боротьбу за відродження Української Церкви, українські діячі, запевне, уявляли собі в загальному про її відокремлення від держави, про рідну мову в церкві, про автокефалію, всенародну соборноправність. Але як усе це перевести в життя, все це уявлялося їм в досить мрійних, хмарних рисах. Вимоги життя і Св. Дух і тут їх навчили на все...

В лютому 1919 року більшовицька радянська влада видала закона про відокремлення церкви від держави і школи від церкви. На підставі цього закону викладання

в школі закону Божого припинялося, всі церковні будинки з їх майном ставали власністю держави й давались в користування тим релігійним громадам, які склали свого статута і зареєстрували його в державному порядку. Українців перш за все вразило те, що в школах припинено викладання закону Божого, і от в Києві відбулось кілька батьківських зібрань для обговорення питання, як надалі влаштувати релігійне навчання дітей. Всі зійшлись на тому, щоб прохати пан-отців, аби збирали своїх учнів по церквах, і там їх навчали. Але тому, що в Києві було тоді вже кілька українських гімназій, де закон Божий викладався українською мовою, запевне і в церкві провадити релігійне навчання українських учнів — пан-отці теж повинні були українською мовою. А тому, що церкви є державна власність і віддаються в користування релігійним громадам, українці прийшли до думки утворити релігійну громаду і прохати у влади для користування яку небудь церкву. Так виникла в українців думка про утворення в себе окремої релігійної громади. Для викладання дітям закону Божого ця думка й досі не пригоди-лась, бо скоро більшовицька влада видала закона про заборону взагалі релігійного навчання дітей до 18 років, але вона привела до утворення українських парафій. В березні подано до влади статута першої української релігійної громади, на якому згідно закону мусіло підписатися 20 фундаторів, з проханням відпустити їм в користування Ільїнську церкву в Києві (коло вокзала). Церкву цю прошено тому, що вона була „безприходна”, бувша манастирська, і тому ні від кого не мусіло бути протесту проти віддачі її українцям. Влада досить скоро цього статута зареєструвала й видала фундаторам мандата на Ільїнську церкву. Це вже було на страснім тижні, і коли представники фундаторів прийшли з мандатом до Ільїнської церкви, щоб її прийняти, манахи стали прохати, щоб їм дозволили відбути страсний тиждень і три дні свят, а на третій день вони церкву здадуть. Українці і тут показали себе українцями: не прийнявши до свого роз-

порядження церкви, вони погодились на прохання манахів, а коли прийшли на третій день Великодня, то там уже заснувалось якесь брацтво й подало до влади протеста за багатьма підписами проти відняття в них церкви, і українська справа на цей раз загальмувалась.

В цей час на Печерському коло Лаври стояв зовсім пустий величний, збудований гетьманом Мазепою в кінці 17 віку Микільський собор, що раніш був військовий. Тут уже ні від кого протесту бути не могло, бо там відправ не було, і після деяких затримок фундатори одержали нарешті мандата на цю церкву.

Протягом своїх клопотань про утворення першої української парафії гурток, що їх вів, з'ясував собі свої нові завдання щодо відродження Української Церкви, й прийшов до висновку, що він не мусить обмежитись утворенням лише одної парафії для себе, а повинен дбати про заснування українських парафій і в м. Києві й по за Києвом і по всій Україні і скрізь, де живе український народ і на свому зібранні в травні 1919 року (здається, 4-го травня) в складі до 30 чоловіка оголосив себе теж Всеукраїнською Православною Церковною Радою (в більшовицькому скороченні ВПЦР), цебто вищим керівничим органом по заснуванню українських парафій і керівництва ними. На цьому ж засіданні остаточно зорганізувалась друга ВПЦР; за голову її обрано Михайла Мороза, за секретаря Івана Тарасенка, і з цього часу починається вже невпинна організаційна праця цієї ВПЦР. Були, правда, розмови про те, чому ця рада назвала себе Всеукраїнською, коли її не вся Україна обирала, а хіба лише Київ, але на це вона відповідала, що вона нікому свого керівництва не накидає, а лише тих, що бажають стати під її керівництво, до неї звертаються, вона не відкидає, що назва „Всеукраїнська”, говорить не про її владу, а про її конечну мету — утворення українських парафій, відродження української церкви по всій Україні; нарешті вона вважає себе лише тимчасовим вищим церковним органом Української Церкви до скликання справжнього Всеук-

раїнського церковного собора з представників українських парафій.

В такому стані ВПЦР провадила свою працю, в першу голову поставивши своїм завданням всяку допомогу й благовісницьку й інструкторську всім, що бажають в себе утворити українську парафію, керівництво уже відкритими парафіями, придбання українського духовництва й переклад служб Божих на рідну мову. ВПЦР щиро хотіла працювати з російським єпископатом, бути під його духовним керівництвом і тому звернулась до єпископа Назарія, що тоді керував Київською єпархією (Митрополит Антоній Храповицький був вивезений закордон), щоб благословив протоіереям Василю Липківському, Нестору Шараївському і Петру Тарнавському та диякону Олександру Дурдуківському відправити в Микільському Соборі на храмове свято 9-го травня першу службу Божу для української парафії. Єпископ Назарій був дуже обурений на українців, що вони без його благословенства взяли Микільський собор, що хоч за сучасними законами це є державне майно, але за церковними канонами православні без благословенства свого єпископа нічого не повинні робити. Але тому, що влада вже віддала українцям Микільський Собор, Назарій, „скрепя серце” мусів благословити відправу, але з тим, щоб поминали московського патріарха Тихона і щоб уся служба правилась слов'янською мовою, лише можна прочитати по українському євангелію і то тоді, коли священик буде казати промову. Але ВПЦР зробила вже до цього благословенства свою поправку: по перше московського патріарха вирішили не поминати, по друге прочитати по українському не тільки апостол і євангелію в свої часи, а й псалми на часах, шестопсальмії, кафизмах.

На свято літнього Миколи 9-го травня 1919 року відбулась перша урочиста служба першої української парафії. Це був дійсно день народження української Автокефальної Православної Церкви. Про цю службу зроблено було оголошення по всьому Києву і викликало надзвичай-

не зацікавлення. На всюношній і на службі Божій зібралась така сила народу, що не тільки в Соборі, а й навкруги його було тісно; весь нарід плакав, чуючи апостол, Євангелію, Псалми рідною мовою; всі відчували, що це вперше після віків неволі „моляться на волі невольничі діти”, як провіщав Шевченко. Для Києво-Печерської Микільської парафії потім настали тяжкі часи і Миколаївський собор тепер в тяжкому стані. Але обов'язок всієї української церкви, всім братерствам українських парафій підтримувати цей незабутній вертеп, що в ньому відродилась Українська Автокефальна Церква. Українці, що мешкають на Старому Києві, склали другу українську парафію і просили у влади мандата на прекрасний Андріївський собор, що теж був безприходний і служби в ньому не правилось. Але еп. Назарій та російське духовництво вже різко запротестували проти цього, склали якесь брацтво з п'яти осіб і ті на свої ключі заперли Собор, подали до влади якісь свої претенсії. Але, розібравши справу, влада все ж віддала Андріївський Собор другій українській парафії, і в ньому на неділю Всіх святих призначена була перша служба Божа. Коли представники ВПЦР пішли до єпископа Назарія за благословенством, він ще з більшим обуренням став дорікати їм за порушення канонів і призначив для відправи служби Божої лише одного — Петра Тарнавського і то на одну лише службу і невідкладно з тими умовами, як і в Микільському соборі. Але й тут ВПЦР зробила таку ж поправку: служили всі ті священики, що і в Микільському соборі, з тими ж відмінами, і далі українські служби так відбувались. До речі, уже під час першої відправи в Микільському соборі одержано було „указа” від еп. Назарія, яким він призначає до Микільського собору той самий причет, що правив першу службу. Запевне, священики свідомо відмовились від цього єпископського призначення на тій підставі, що в українських парафіях мусять бути виборче право; а представники парафії ходили до Назарія з протестом проти того, що він переймає на

себе право парафії обирати собі причет. Назарій тоді навіть вибачився і казав, що він був певний, що робить приємність парафії, призначаючи тих, яких вони сами просили на першу службу. А між тим тут знов призначенство. Очевидно, Назарій намагався захистити вже свавільство російської ієрархії призначати від себе священників на парафії, що вже з канонів і не виходило.

Раптово й цілком несподівано для себе ВПЦР здобула в користування української парафії і предковічну святиню українського народу Софіївський Собор.

Єпископ Назарій і його „Совет”, щоб запобігти дальшим заходам українців брати в своє користування церкви, придумали таку річ: вони наказали, аби по всіх церквах м. Києва відбулись загальні збори парафіян і щоб вирішили, чи бажають вони й на далі залишатися православними, у вірі своїх батьків, чи перейти до українців, і щоб обрали по 5 представників на собор всіх Київських парафій, що в певний термін має відбутись для вирішення цього питання. Тут уже православіє українців виразно бралось під сумнів, а священники на зборах, запевне, ще більше мусіли це розвинути. Але ВПЦР досить гарно зорганізувала свій контрнаступ, по всіх церквах на збори послала своїх благовісників, які брали слово на зборах, і так дотепно з'ясовували справу, що в більшості парафій обрали на собор прихильників українського руху. Між іншим і в Софіївському Соборі, хоч він і безприходний, зібрались великі збори, що склали з себе третю українську парафію і обрали своїх представників на собор. (Першим записався в цю парафію славетний художник небіжчик Юрій Нарбут). Наслідки виборів так збентежили Назарія і його „Совет”, що коли в призначений термін представники парафій, а також представники влади прибули в Релігійно-просвітне общество, то двері були замкнені, а на них написано, що собор відкладається, а коли спитали швейцара — чому, то він сказав, що влада заборонила. Це, а також і те, що в одній з парафій священник в своїх поясненнях не досить чемно висловився

про владу, так її обурило, що коли представники 3-ї української парафії звернулись з проханням передати в їхнє користування Софіївський Собор, то негайно одержали мандата на нього. Це вже було на передодні Петра і Павла за кілька годин до всюношної. Благословенства на службу в Софіївському соборі українському причетові еп. Назарій уже не дав, посилаючись на те, що це його катедра і що там є свій причет, але за вимогою народу український причет мусів уже стати на службу й без благословенства Назарієвого. Потім Назарій закликав українське духовництво, що правило в Софії (7 чоловіка), в єпископську нараду (Назарій Блинов, Василій Богдашевський і Дмитрій Вербицький), де єпископи загрожували їм заборонаю служби, позбавленням сану і нарешті скінчили на тому, що Назарій доніс про всі ці останні Київські події в Москву патріархові Тихону, вимагаючи від нього суворої кари українцям, а український причет і далі правив в Св. Софії. І з цього часу предковічна українська святиня Софіївський Собор стає осередком українського церковного руху.

Тим часом ВПЦР жваво працювала над перекладом служб Божих на українську мову, і на 10 липня призначено було в Софії урочисте свято з приводу відправи першої служби майже цілком українською мовою, а також з приводу обрання українськими парафіями собі причету. Запрошували і еп. Назарія взяти участь в цьому святі і затвердити обраний причет на парафії Софіївську, Микільську й Андріївську, але він прогнав наших представників, не хотів з ними й говорити. Тільки на Спаса було оголошено відповідь патр. Тихона на донос еп. Назарія. Відповідь складена дуже не виразно, в штучно-лагідному тоні; в ній не було ні заборони служби Божої, ні інших кар українському духовництву, як того сподівався Назарій, а лише українці закликалися до слухняності єпископу, до виконання його волі, та щоб терпеливо ждали, поки все заспокоїться, і тоді збереться Всеросійський собор, який усіх задовольнить, в тім і українців. Якби наочним

виразником того задоволення, якого українцям треба сподіватись з Москви, через два тижні сталася навала „деникінців” (російських загонів) на Київ, що прогнали більшовиків і в першу голову відняли від українців усі церкви й передали „тихонівцям” (росіянам). Разом з деникінцями прибув і митр. Антоній і зараз заборонив у службі Божій все українське духовництво і віддав його під церковний суд. Але ВПЦР не перестала працювати; хитрий ієзуїт Антоній — обвів її, як то кажуть, кругом пальця, обійшовся з українцями дуже влєсливо і навіть віддав їм для парафії свою домову церкву при Софіївському митрополичому домі, тільки призначив їм свого священника-малороса, а потім навіть сам перевів українську парафію в малу Софію.

Під час деникінської навали деякі з українських церковних діячів мусіли вийти з Києва й прибули до Кам'янця Подільського, де ще тулилась українська влада (Директорія). Туди разом з нею виїхала й президія Кирило-Мефодіївського брацтва, що вся була з урядовців: В Кам'янці Кирило-Мефодіївське брацтво дуже розвинуло свою працю, утворювали прилюдні зібрання; до нього пристав і Володимир Чехівський, що залишив політичну працю. Там в зібраннях Кирило-Мефодіївського брацтва біженці з Києва сповістили про заснування в Києві українських парафій і про обрання нової Всеукраїнської Церковної Ради. Всі члени й президія Кирило-Мефодіївського брацтва цілком влились в нову течію українського церковно-визвольчого руху, свою працю, як окремого органу, припинили і склали з себе першу українську парафію в Кам'янці.

В грудні 1919 року більшовицька влада вигнала деникінців з Києва і знову ним опанувала. Разом з деникинцями зник і митр. Антоній, не встигши перевести суду над українським духовництвом, ні навіть зняти з нього заборону служби Божої. Церкви, що їх деникинці були відібрали від українських парафій, було їм назад повернуто, і крім того українці заснували ще дві парафії і взяли в

користування церкви — ту саму Ільїнську (біля вокзала) й Петро-Павлівську на Подолі. ВПЦР звернулась тоді до єп. Назарія, що знов увійшов в керування єпархією, щоб він зняв з українських пан-отців заборону. Але тут нова колізія з канонами: за канонами лише той єпископ має право зняти заборону, який її наклав. На цій каноничній підставі Назарій з початку й слухати не хотів про зняття заборони. Та коли надходили Різдвяні свята, й коли Назарію сказали: або кінчайте суд, або здимайте заборону, інакше священники наші мусітимуть все одно приступити до виконання своїх обов'язків, він закликав заборонених священників, і сказав, що офіційно він не може з них зняти заборони, але конфіденційно дозволяє й благословляє їх правити службу. От же українські пан-отці опинились під офіційною забороною і фактичним бла-

Південні ворота Софійського подвір'я, в кімнаті над якими митр. В. Липківський, після усунення його від керування УАПЦерквою в жовтні 1927 року, деякий час перебував і там писав свою „Історію Української Православної Церкви”. — Світлина знята з боку подвір'я; вікно кімнати, в якій жив митр. Василь, закрите віттям клена. Праворуч на світлині — будинок Консисторії, через який входить до кімнати над брамою. Через прохід у брамі видно вулицю Короленка.

(Фото з архіву митр. Ніканора).

гословенством еп. Назарія на відправу Божих служб, і життя українських парафій знов пішло, так би мовити, повною ходою. На Шевченківське свято 26 лютого 1920 року на запрохання В.П.Ц.Р. прибув у Малу Софію єпископ Василій Богдашевський, був присутній на літургії і взяв участь в Шевченківській панахиді. Це єдиний випадок, коли „тихонівський” єпископ правив з українським духівництвом...

Коли в Києві заснувалось уже 5 парафій та стали утворюватись українські парафії й по за межами Києва, вони запевне не могли залишитись поодинокими, повинні були скласти з себе спілку парафій, цебто окрему українську церкву. І от ВПЦР склала „Статута Спілки українських парафій”, в якому уже накреслена вся організація Української церкви, порядок і межі праці Всеукраїнської Церковної Ради, повітових і волосних церковних рад і т. і. Статута подано на реєстрацію Радвлади і нею зареєстровано.

Так Українська Православна Церква здобула собі легальний стан існування в Українській Радянській державі.

Оголошення Автокефалії Української Православної Церкви.

ВПЦР ще з самого початку свого засновання вважала українську відроджену церкву автокефальною, цебто вільною, що керує сама собою й ні від якого іншого церковного органу не залежить, бо в цьому власне й полягає відродження, визволення української церкви. Але й з російським єпископатом на Україні ВПЦР не хотіла поривати зв'язків, хоч його мертва каноничність, небажання хоч трохи ожити, відкрити очі, піти на зустріч вимогам життя, його „механическое” православ'є¹⁾ обурювало й ВПЦР і всю українську людність, і триматися за того

¹⁾ Єпископ Димитрій Вербицький на нараді єпископів просто так і сказав: „хто не виконує волі єпископа, той „механически” відходить від церкви”.

ланцюжка, що вже зовсім з'їдений іржою і от-от урветься, було дуже незручно й небезпечно. На решті він таки урвався... Від Радвлади Софіївська парафія мала мандата на великий Софіївський Собор ще з грудня 1919 р. але не хотіла досаждати Назарієві і залишилась в Малій Софії, а в великому Соборі правив старий російський причет. Та от надходили Великодні свята, і наша людність стала просто вимагати й від своєї парафіяльної ради й від ВПЦР, щоб переходити в великий собор. Представники парафіяльної ради звернулись до старого причету, показали мандата, але ті не звернули уваги, сказали: „йдіть собі до єпископа”. Коли ж представники ВПЦР на Вербній неділі пішли до єпископа Назарія з проханням, щоб старий причет переходив у Малу Софію, а українська парафія на підставі мандата займе Великий собор, Назарій страшенно обурився, став кричати, що це моя катедра, що ніхто до неї не має права і т. і. а другого дня на дверях собору з'явилась об'ява, що той священник, який посміє правити в Соборі, коли його силою займуть українці, буде заборонений в службі Божій. Ця об'ява не подобалась і владі, що єпископ зневажає її мандата, і от в страсний понеділок викликано до влади єп. Назарія і голову ВПЦР і запропоновано їм негайно ввійти в порозуміння. Але Назарій ні на яке порозуміння не погоджувався і вперто твердив, що Софіївський Собор, це його катедра, і він нічого знать не знає. Тоді влада сказала голові ВПЦР, негайно перевести українську парафію в Великий Собор.

В середу на страсному тижні припадало Благовіщення, і вже мала початись в Великому Соборі українська відправа. Представники ВПЦР перед всюношною все ж пішли до Назарія за благословенством, але він їх прогнав. Відправа всеж відбулася й у всі дні йшла, і священники так і не знали, чи заборонені вони, чи ні. Нарешті на другий день Великодня після служби представники парафії і ВПЦР з народним хором пішли вітати єпископів з святом, і прохати їх, щоб ради свята відклали свій гнів на українців; вони ж нічим не винуваті, лише свого добиваються. Єпи-

скопи Василь і Дмитрій прийняли їх радісно, христосувались; Назарій хоч і дувся, не вийшов, та коли до нього пішли члени ВПЦР, він з початку гнівався, а потім слово по слову, розговорились, і нарешті Назарій сказав, що зовсім помирився б з українцями, аби тільки вони повернули старому причету Великий собор, а сами назад пішли в Малий. Власне він дбав за катедральний причет, і з його намови це й робив. Представники ВПЦР сказали, що вони з охотою це зробили б, але ж сами не мають права, бо цю справу можуть вирішити лише загальні збори парафії. Коли ж ці збори буде скликано, вони обіцяють умовити парафіян, щоб перейшли в Малий собор. Потім розмови пішли дуже лагідно, представники сказали Назарію, що от в наших священників не спокійна совість — чи заборонені вони, чи ні; але ж вони не могли не правити, бо в них вимагала парафія. Назарій сказав: „ні, нехай служать”, і дав слово до загальних зборів ніяких заходів проти священників не вживати, а на загальні збори й сам прибуде. Так цілком полагоджено було попередні непорозуміння, і українці прийняли це з великим задоволенням. Та от на початку квітня 1920-го року на Київ навалили поляки, більшовики мусіли тікати, а 17-го (30-го по новому) квітня всі українські священники не тільки Софіївської, а й усіх парафій одержали від еп. Назарія офіційне повідомлення, що вони забороняються в службі Божій... Ця зовсім несподівана загальна заборона, після таких лагідних розмов, страшенно збентежила українську людність. Вона й досі, відколи стала брати активну участь в своїх церковних справах, не могла зрозуміти поведінки єпископів: ці їхні канони, що їх єпископи повертали, куда самі хотіли, не відомо де кінчались ті канони й де починалось єпископське свавільство — все це дуже турбувало людність, затьмарувало її радість з приводу відродження рідної церкви, — і от тепер всім ясно стало, що єпископи та російське духівництво, використовуючи зовнішні обставини, поза всякими канонами, просто хотіли за одним замахом придушити український церковно-визвольний рух:

українським парафіям приходилось або зачинити свої церкви, припинити своє життя, або прийняти призначених єпископами російських „тихонівських” священників, цебто теж припинити своє життя. Тоді, з приводу цієї смертельної загрози ВПЦР скликала свій пленум (Великі збори) 5-го травня (22-го квітня) 1920 року. Після уважного обговорення як заборони єп. Назарія, так і взагалі відношення московських (тихонівських) єпископів до відродженої української церкви Пленум ВПЦР одноголосно виніс ухвалу, що українські священники не мусять коритися забороні єп. Назарія, а повинні далі провадити службу Богу для задоволення релігійних потреб свого народу. Разом з тим Пленум виніс постанову, що віднині українська церква не може вважати тих єпископів на Україні, що знаходяться в підлеглості Московському патріархові, своїми духовними пастирями, а мусить вважати їх своїми ворогами, і тому Пленум ВПЦР урочисто оголошує Автокефалію Української Православної Церкви й повну незалежність її від московської ієрархії, а також її всенародну соборноправність.

Після цієї ухвали всі якось лекше зітхнули, наче якась гора звалилася з плечей, і легко стало дихати... Про цю велику подію — оголошення Автокефалії української церкви, — що не тільки скасувала історичну неправу ганебного підбиття української церкви під владу Московського патріарха, а й остаточно звільнилась від сучасних агентів цього патріарха, ВПЦР випустила „Першого листа” до всіх своїх парафій. Цього листа було зачитано в Софіївському Соборі на свято Юрія при переповненій церкві, і всі з полєкшенням зітхнули, казали: „отож тепер наша церква справді є вільна”. Те ж було і в інших парафіях. На Зелених святах ВПЦР скликала першу конференцію з представників усіх Київських сумежних парафій кількістю до 200 членів і всі вони вітали Автокефалію української церкви й визволення її від старого змертвілого на канонах московського єпископату...

В час захоплення цими бурхливими подіями ВПЦР

не припиняла й своєї біжучої праці, особливо по перекладу Божих Служб на українську мову. В цей час було перекладено з грецького (протоіереєм Василем Липківським) повний чин Літургії св. Іоана Золотоустого. Цю працю уважно переглянула ВПЦР і вирішила надрукувати. І от в червні 1920-го року вийшла перша друкowana богослужбова книга українською мовою: Чин Літургії св. Іоана Золотоустого, і українська відправа стала уже на твердий ґрунт. Крім того перекладалися й інші служби, як от Великодна, деякі свята, друкувались на машинці й розсилалися по парафіях, що жваво вже заснувалися і по селах.

Заходи ВПЦР до набуття єпископа. Архиєпископ Парфеній.

З оголошенням автокефалії української православної церкви й незалежності її від московського єпископату Українська церква залишилась зовсім без єпископів, бо ніхто з тихонівських єпископів не захотів до неї приєднатися. З цього боку становище української церкви стало дуже трудне, що довго тривати аж ніяк не могло. Поширення української церкви йшло дуже жваво; особисто св. Софія стала справжнім огнищем українського церковного руху, до неї заходили прочани з усієї України, й чуючи службу Божу українською мовою, дуже захоплювались, звертались до ВПЦР, одержували інформації, поради і брались до заснування і в себе української парафії.

Так стало виникати багато українських парафій і по містах і по селах. Але от тут ВПЦР зробила помилковий розрахунок: вона сподівалась, що коли не міські бутні протоіереї, то смиренні прибиті селянські пан-отці охоче підуть до вільної української церкви, зосібна коли піде до неї народ. Вийшло не так; майже ніхто з священників не пішов до української церкви; не тільки проти соборноправности, а й проти рідної мови в церкві завзято виступили навіть священники — щирі українці; ще більше

пан-отців ніби співчували, але оглядались на єпископів, що не таїли своєї ворожости до УАПЦ, а найбільше просто не рухались з місця, чекали, що то далі буде. А між тим народ дуже захоплювався українською церквою, звільняв тихонівських священників, прохав священників від ВПЦР; в неї були й кандидати, та нікому було їх висвятити. Уже конференція на Зелених Святах прийшла до висновку, що треба обрати своїх кандидатів і послати десь закордон до висвяти на єпископів. Конференція навіть обрала таких кандидатів; вона навіть не зважала на те, що кандидат одружений, бо базувалась не на церковних канонах, а на заповіді апостольському. Але,zapевне, ці вибори були лише нездійсненою мрією, бо по перше — де в каноничній православній церкві ієрархія погодилась би висвятити на єпископа одружену людину? По друге політичний стан тоді був такий, що всі кордони для України було зачинено. Була, правда, надія кандидатам ВПЦР виїхати до Тифлісу на Кавказ для висвяти з якоюсь делегацією, що прибула з Кавказу, але з цього нічого не вийшло. І от в цей час — в липні 1920 року — ВПЦР стало відомо, що в Полтаві архієпископ Парфеній не тільки не забороняє служби Божої українською мовою, а й сам править по-українському і заснував у Полтаві українську парафію при Воскресінській церкві. Архієп. Парфеній Левицький — людина відома, як українець, перекладчик св. Євангелій на українську мову, і тому ця чутка всіх підбадьорила. Негайно ВПЦР вирядила да архієп. Парфенія делегацію в складі голови ВПЦР Михайла Мороза, прот. Василя Липківського і священника Юрія Жевченка, з листівним проханням, аби архієпископ Парфеній взяв українську Автокефальну Православну церкву під своє духовне керівництво. Була думка прохати архієп. Парфенія, щоб висвятити на єпископа свящ. Юрія Жевченка — людину не одружену. Делегація якось коло Спаса з великими труднощами прибула до Полтави, взявши з собою для висвяти одного на священника (Арсена Бакалинського) і одного на диякона (То-

дося Чехівського). Завітавши до Воскресенської церкви, делегація мала утіху почути тут справді українську відправу і довідалась, що українською церковною справою на Полтавщині керує „Полтавське українське церковне братство”. Делегація мала приємність познайомитись з цим братством, яке складалось з кращої Полтавської інтелігенції. Після кількох засідань виявилась повна одностайність делегації ВПЦР і Полтавського братства. Братство прийняло до уваги становище української церкви в Києві, і погодились умовити архиєп. Парфенія, щоб він задовольнив прохання ВПЦР. Після наради з своїм братством Архиепископ Парфеній прийняв делегацію ВПЦР; з його благословенства Київські священники з місцевими урочисто відправили службу Божу на Спаса в Воскресінській церкві, а 8 серпня відбулось у архиєпископа Парфенія засідання делегації і братства, на якому архиєп. Парфеній дав згоду прийняти під своє духовне керівництво „всі українські парафії, що входять до складу спілки православних парафій, що заснована в м. Києві”, благословив Всеукраїнську Православну Церковну Раду провадити свою працю, і про це написав відповідну резолюцію на проханні ВПЦР. Архиепископ Парфеній висвятив наших кандидатів, погодився й на далі висвячувати тих, кого ми надішлемо, при чому Полтавське братство взяло на себе обов'язок переводити в Консисторії всякі формальності щодо висвяти, і взагалі всякидопомагати нашим поставленикам. Замовлено було слово й про висвяту єпископа, але Парфеній сказав, що це ще передчасно, що про це треба ще подумати, і обіцяв прибути до Києва на Покрову, коли згідно статуту мають відбутися Великі Покрівські збори ВПЦР і там ще цю справу обговорити. Але головна мета делегації була досягнута: Українська Автокефальна Православна Церква здобула собі єпископа. Архиепископ Парфеній був людина поважна і серед тихонівського єпископату відома всій Україні, і те що замість єп. Назарія на чолі Української Церкви став архиєп. Парфеній, був для неї великий плюс. Архиеп. Парфеній справді велику по-

слугу зробив українській церкві в той скрутний час, він висвятив, більш як 30 священників, між Києвом і Полтавою був живий зв'язок і брацтво і Парфеній брала в справах УАПЦ (більшовицьке скорочення Української Автокефальної Православної Церкви) жваву участь. На Покрівські збори він до Києва не прибув, але праця ВПЦР все поширювалась та ускладнялась. Щасливий випадок дозволив їй надрукувати українською мовою „Часловець” „Требник”, „Молитовник” (переклади прот. Василя Липківського), деякі інформаційні матер'яли і в великій кількості їх поширювати; українські гарні парафії вже засновані були майже в усіх головних містах: Вінниці, Кам'янці, Житомирі, Чернігові, навіть в Одесі, Миколаєві, Херсоні і в багатьох селах.

Але те, що на чолі УАПЦ став архиєп. Парфеній, що Українська церква значно поширюється вже по всій Україні, а Всеукраїнська Церковна Рада все більше розвинує свою діяльність, дуже схвилювало і тихонівське духівництво, і єпископат, і самого патр. Тихона. З Києва послано йому вимогу, аби він призначив сюди митрополита, щоб він міг згуртувати єпископат, духівництво, щоб зробити опір поширенню української церкви. Парт. Тихон прислав до Києва Митрополита Михайла Єрмакова, як свого екзарха, і він в Києві вже почав вживати заходів до організації тихонівського єпископату й духівництва. Екзарх Михайл став добиратись і до архиєп. Парфенія і цей похитнувся, чи може взагалі справу визволення української церкви мало, чи інкаше ніж ВПЦР, розумів. Принаймні в листопаді 1920 року випадково до ВПЦР прийшло листування Парфенія з патр. Тихоном, де він запевняв Тихона, що взяв Українську Церкву під своє керівництво лише на те, щоб „заспокоїти цих дітей” і затримати їх в послушності патріархові, називав себе в листах до патріарха „послушним сином” його, одно слово таємно від ВПЦР вів якусь політику з патріархом, що противна була оголошеній автокефалії УАПЦ. Після Різдва Парфеній уже відмовився висвячувати ставлеників ВПЦР. В лютому 1921 року

екзарх Михаїл зібрав у Києві Синод з єпископів, який в першу голову видав наказа про виключення всього українського духовництва з „духовного звання”, позбавлення його священного сану, про скасування Всеукраїнської Церковної Ради й Української церкви, що склалася у „спілку парафій”, а всім, хто цьому наказові не підляже, загрозив анафемою. Безумовно, цей наказ тихонівського Синоду на Україні був цілком безглуздий (за винятком хіба анафеми), бо вже майже рік пройшов, як Спілка українських парафій, цебто Українська церква, оголосила себе Автокефальною, від тихонівського єпископату незалежною, а тому й її керівні органи й духовництво ніякого відношення до патріаршого екзарха та його синоду не мали. Але на архієп. Парфенія цей наказ зробив майбуть певне вражіння.

В березні 1921 року зібрався собор українських парафій Київського повіту в кількості до 150 чоловік, переважно селянства, і з обуренням відкинув нахабне втручання в справи української церкви екзарха і його Синоду, а в травні зібрався Київський губерніяльний собор в складі більш як 400 членів. Собор цей мав велике значіння для УАПЦ. Він був уже підготовкою до Всеукраїнського собору. На нього прибули не тільки представники Київщини, а прибули люди і з Поділля і з Чернігівщини, навіть Слобожанщини. На цей Собор ВПЦР прохала прибути і арх. Парфенія, і навіть послала за ним свого члена. Парфеній ніби був і зібрався, але потім ніби захворів і лише передав на собор листа, досить не виразного змісту. Прибув також і священник Полтавської парафії Кость Кротевич ніби як представник архієп. Парфенія.¹⁾ Собор Київщини цілком ухвалив працю ВПЦР, підтвердив Автокефалію української церкви, відкинув наказа екзаршого Синоду, не визнав екзарха Михаїла, а замість нього обрав Київським митрополитом архієп. Парфенія, з огляду на

¹⁾ Парфеній потім відмовився від його представництва і гнівався, що Кротевич видав себе за його представника на Київському соборі.

те, що Кость Кротевич запевняв, що Парфеній залишається непохитно відданий українській церкві. Разом з тим собор Київщини призначив на 1/14 жовтня (на Покрову) скликання Всеукраїнського Церковного Собору для остаточного зорганізованя і ствердження Української Автокефальної Православної Церкви та утворення принципів (канонів) її життя. Ухвали як повітового березневого, так і губерніяльного травньового соборів пощастило надрукувати й поширити по всій Україні, і це була теж гарна підготовка до Всеукраїнського Церковного Собора й агітація до поширення української церкви.

Довідавшись про обрання Парфенія Київським митрополитом, екзарх і його Синод вжили вже проти нього рішучих заходів: до нього в Полтаву послана була делегація від Синоду, яка загрозила йому заборонами та відлученням, коли він не зречеться й митрополитства й української церкви. Парфеній не витримав характеру, і на вимогу делегації написав заяву, що він зрікається української церкви, бо вона різко порушила канони, пориває зв'язки з ВПЦР і обрання на митрополита Київського не приймає. Синод єпископів широко оголосив цю заяву, і, признатись, вона приголомшила наших українців, а тихонівці підняли голову... Подій Всеукраїнського церковного собора та утвореного ним Єпископату Парфеній зовсім не визнав, став у звичайні для тихонівського єпископа відносини до української церкви та її ієрархії, і помер в січні 1922 року, перед смертю випустивши цілком воружу відозву проти УАПЦ.

От же Українська Церква знов залишилась без єпископа. Ще коли Парфеній не остаточно відійшов від УАПЦ, у ВПЦР з'явилась нагода увійти в зв'язок з єпископом Антоніном Грановським, що проживав у Москві на покої. Це була людина вчена, острословна й досить характерна, полтавець з роду. Року 1905-го він був усунутий з єпархії за те, що перестав поминати „самодержавнішого”; потім він побував і на Сибірі і на Кавказі і нарешті оселився

в Москві, де про нього пішла слава й як промовця, і ще більша, що він заводить всякі сміливі новини в відправі служби Божої і править російською мовою. Антонин зацікавився й українською церквою, й ВПЦР надіслала йому всі інформації і прохала прибути до Києва і взяти духовне керівництво над нашою церквою. Єпископ Антонин відповів дуже гарним листом українською мовою, прохав усяких пояснень, між іншим і про матеріяльний стан, з яким у ВПЦР було завжди досить сутужно. Але все ж листування і навіть персональні одвідини Антонина жваво провадилися і нарешті він погодився їхати до Києва.

В червні 1921 року за ним послано було представника, він уже спакувався, сказав і квитки на потяг узяти; та в останню годину захитався й відмовився хворістю: „Як би, казав він, можна було в Москві річці впірнути, а в Дніпрі вигулькнути, то це так; а пускатись в далеку дорогу я — хвора людина — боюся... Та й яка буде з мене вам користь? Привезете гнилу колоду"... Так зв'язки з Антониним ВПЦР і припинилися. Потім він заснував у Москві якусь свою церкву, своїм гострим словом і нашу досить не добре допікав і помер уже, здається, р. 1925-го.

Прочула ВПЦР, що в Одесі єпископ Олексій (здається Беликов на прізвище) прихильно ставиться до Української церкви і сам правив першу службу в Одеській українській парафії. ВПЦР і до нього послала прохання стати на чолі української церкви. Він відповів коротким, але гарним листом, в якому висловлює повне співчуття Автокефалії й рідній мові української церкви, але як сам не українець не вважає морально гідним стати на її чолі. А ВПЦР так хотіла до собора мати свого єпископа! Залишилась ще одна можливість. З Кавказа, з самого Тифлісу, прибув як раз на Київський травневий собор протоієрей Степан Орлик, Волинець з роду. Він і на Кавказі заснував кілька українських парафій, був близький до Грузинського католикоса. Він приєднався до української церкви запевняв, що Грузинський католикос з охотою ви-

святить нам єпископів, бо й грузинська церква теж в революційний спосіб відійшла від Московського патріарха й оголосила себе автокефальною; тільки там і єпископат пішов з своєю церквою. Орлик казав, що він має змогу повернутись на Кавказ до Грузії і провезти з собою ще когось одного. Він був вдовець; до нього додали ще одного вдівця — священника з Поділля Павла Погорілка і послали їх до Грузії, забезпечивши їх всякими документами і проханням до католикоса Грузії висвятити їх на єпископів. Але вони доїхали тільки до Харкова; далі дорога їм на Кавказ була закрита. Вони тоді метнулися в Полтаву до Парфенія, гадаючи, що може він їх висвятить. Парфеній прийняв їх досить прихильно; особисто йому прийшов до вподоби священник Павло Погорілко; його Парфеній навіть хотів зробити своїм заступником. Що до висвяти наших кандидатів на єпископів української церкви, то архієп. Парфеній не сказав їм нічого певного; з рештою порадив їм найти ще другого єпископа, щоб висвята була цілком канонична, і нараяв звернутись у Катеринослав до Єпископа Агапита. Єписк. Агапит Вишневський, волинець з роду, був колись вікарієм у Києві, людина не досить дотепна й гідна. Йому трапилось бути в Києві р. 1919-го під час входу в Київ Директорії, і за те, що він на молебні під час зустрічі Директорії прочитав євангелію українською мовою, його патріарх усунув був з посади, і він повернувся до Катеринославу лише коли його зайняли більшовики. Агапит прийняв наших кандидатів досить уважно, розпитував, але щодо висвяти не сказав нічого певного, обіцяв лише, що він напише до Парфенія, або й сам поїде до нього, і вони умовляться; а з рештою, казав, спішитися нема чого, я маю бути в Києві в екзархійному Синоді, можу зайти й до ВПЦР і поговорити.¹⁾ От же наші кандидати, нічого не скуравши і в Агапи-

¹⁾ Агапит потім був приєднався до обновленської церкви, а потім знов повернувся до тихонівської і помер у в'язниці, куди посаджений за те ніби, що втаїв церковні цінності...

та повернулись знов до Парфенія, а від нього прибули назад до Києва якраз в день відкриття Всеукраїнського собора, як і були, в своєму „сущому сані”, даремно лише витративши значні кошта. Тільки Павло Погорілко за-разився в Полтаві „парфенівщиною”.

ПЕРШИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР УКРАЇНСЬКОЇ АВТОКЕФАЛЬНОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ 1/14 - 17/30 ЖОВТНЯ 1921 РОКУ І ЙОГО ЗНАЧІННЯ В ІСТОРІЇ ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ.

Утворення ієрархії та інші діяння собору.

Нарешті прибув сам головний хазяїн УАПЦ, що мав узяти справоздання у її діячів за минулу працю, накреслити шляхи на майбутнє й поставити твердий ґрунт для її життя й розвитку. Підготовка до першого Всеукраїнського собору почалась разом з відкриттям українських парафій, і провадилась весь час; ВПЦР вважала себе лише тимчасовим керівничим органом УАПЦ до скликання Всеукраїнського собору. З кінця 1920 і початку 1921 р. почалися собори Української Церкви не тільки в Києві, а й на периферіях (м. Богуславі, на Звенігородчині, Вінниччині, Борзенщині та ін.), що теж були підготовкою до Всеукраїнського собору.

Київський травневий собор був уже так би мовити репетицією Всеукраїнського Церковного Собору; він уже призначив термін скликання собору, і через своїх членів поширив заклик готуватися до нього. ВПЦР з свого боку задалегідь готовила українську людність до Всеукраїнського Собору; вона розіслала інформації, програм собору і заклик до обрання делегатів на собор в певному складі не тільки до українських, а й до всіх парафій на Україні. ВПЦР послала запрохання на собор і до екзарха Михайла й всіх єпископів на Україні, прохаючи і їх бути членами Всеукраїнського Собору і спільно з ним обговорити й

вирішити всі питання, щодо життя Української Церкви. Ніхто з єпископів на це запрохання не відповів, а екзарх Михайл відповів за себе і за всіх, що не тільки сам не прибуде, а й тих єпископів і священників, що прибудуть, відлучить від церкви. Заклик ВПЦР на собор викликав надзвичайне зацікавлення в українській людині, скрізь збиралися собори, обговорювались питання, обирались делегати на Собор. Не дивлячись на тяжкий голодний рік і трудне залізничне сполучення з Києвом на 1 жовтня 1921 року зібралось більше, як 400 делегатів з усіх країн України; багато делегатів прислали Поділля, Чернігівщина, Полтавщина, Волинь; були делегати з Одеси, Слобожанщини, навіть з Кубані. Найбільше було, запевне, з Київщини, особливо з Києва. Переважна більшість членів була з селянства, учительства, було з 60 священників, були й видатні представники громадянства, як от Микола Левицький (батько кооперації), академик Агафангел Кримський, проф. Василь Данилевич та інші. Собор відкрився й весь час провадився в св. Софії.

Головою Собору обрано Михайла Мороза — голову ВПЦР, до нього президію і секретаріат з духівництва й мирян. Самим кардинальним питанням на соборі це було безперечно утворення єпископату. Духівництво не хотіло навіть ніяких питань зачіпати, перш ніж не буде вирішене це головне питання, бо тільки від того, як воно буде вирішене, залежать уже й усі інші питання. Але ще перше, ніж ставити справу про єпископат, конче треба було обговорити й вирішити справу з самим собором: чи вважає себе Собор, з огляду на відсутність в своєму складі єпископів, цілком правним, каноничним Собором Української Автокефальної Православної Церкви, правомічним голосом Церкви, чи лише звичайною нарадою. Бо в першому разі всі його постанови й діяння муситимуть мати всецерковне обов'язкове значіння для Української Церкви. В другому разі — лише побажання, чи приватні думки й заходи. От же перше питання на Соборі поставлено: Чи вважає себе Собор правним каноничним голосом всієї

церкви, що на ньому присутній Христос, що ним говорить Дух Святий, чи ні. Друге питання про єпископа, третє про організацію УАГПЦ і всі інші. З доповіддю по першому питанню виступив прот. Василь Липківський. Тези його доповіді були такі: 1) Всі вірні, що прибули на собор, не є приватні особи, а є обранці й представники своїх церковних громад, тому і голос їх на соборі не є їх приватна думка, а голос всієї тої церкви, що їх обрала. От же в складі всіх представників собору лунає голос всієї Української Церкви. 2) Всі члени Собору зібрались в ім'я Христове, для вирішення справ про життя Христової Церкви в українському народі; от же серед них згідно своєму слову присутній Христос. 3) Всі члени Собору надхнені вірою, що Українською Церквою керує Дух Святий, й що „благодать Св. Духа нас тут зібрала”. 4) От же наш Собор має в собі всі умови до того, щоб бути цілком каноничним, правним Собором своєї Церкви. 5) Кождий член церкви стає членом Собора не по тому, який він займає стан, чи служіння в Церкві, а по тому, чи є він обраний від Церкви на Собор незалежно від того, чи він єпископ, чи священник, чи мірянин, бо в церкві перед Христом усі рівні. 6) От же, коли єпископи не прибули на Собор, то тому, що вони або не вважають себе членами нашої Церкви, або не вважають себе обранцями Церкви, або нарешті тому, що вважають себе вищим над іншими вірними станом в церкві, хочать панувати на Соборі. В перших двох випадках вони були б зайвими на Соборі, а в останньому навіть шкідливими, бо ніщо так не віддаляє Христа від Собору, не відводить благодаті Св. Духа, як пиха, гордощі, панування над братами. Коли ж ВПЦР запрохувала єпископів персонально бути членами Собору, а вони не захотіли прийти, то до них цілком придатна приповідь Христа про званих на вечерю. Багаті і знатні не хотіли прийти; та від цього не відкладена вечеря, а навпаки, ще більше гостей зібрано, хоч і вбогих, сліпих, калік, але Божа господа наповнилась гостями, Собор у Бо-

га відбувся й без тих, що вважали себе поважними і величними.

Після уважного обговорення цих тез Собор визнав себе каноничним і правомічним голосом всієї Української Церкви з вірою, що серед нього присутній Христос, що в ньому діє благодать Св. Духа. Таким вирішенням першого питання Собор надав каноничну, всецерковну, Соборну вагу й вирішенню дальшого питання про утворення українського єпископату. Власне це питання найбільше хвилювало ВПЦР ще перед Собором. Уже церковне повітря насичене було якимсь тривожним передчуттям. Якось член ВПЦР прот. Ксенофонт Соколовський звернувся з листівною вимогою до ВПЦР одверто сказати, як вона думає про утворення єпископату. Чи не має вона на думці в крайнім разі утворити єпископат не в традиційний православний, а в реформаційний спосіб? Член ВПЦР Володимир Чехівський, що влітку прибув до Києва, зараз же щільно став до церковної справи і ввійшов у склад ВПЦР, сказав взагалі, що ніякий каноничний спосіб не виключається; але ВПЦР офіційно відповіла Соколовському, що вона по цьому питанню своєї думки не має, а жде, що скаже Всеукраїнський Церковний Собор; від Собора лише він і може одержати відповідь на своє запитання. І от тепер, коли Собор зібрався, коли визнав себе єдиним каноничним органом УАПЦ для розв'язання цього питання, насиченість ним церковного повітря дійшла до вищої точки: почувалось, що тріщить, рветься якийсь давній ланцюг, що сковував Українську Церкву, та й не тільки її, й або він розірветься, або ще гірше загартується; що ломаються якісь заклепи, ворота пекельні, й або вони зломаються, відчиняться, або ще щільніше зачиняться для нашої Церкви... Особливо, запевне, хвилювалось духівництво; й під час вирішення першого питання, де тільки збереться гурток духівництва, йде мова про це. Вечорами священники збирались в окреме помешкання й обговорювали цю справу. Загальна думка всіх була така, що питання про єпископат мусить бути вирішено на Соборі остаточно, що б там

не стало, бо роз'їхатись Соборові не вирішивши цього питання, розійтись по домах без єпископа, це значить кинути свою Церкву на вірну смерть зараз після її народження. От же Собор не мусить припинятись поки не вирішить справи з єпископатом. Але в який спосіб її вирішити? Всім мабуть почувалось, що звернутись до сучасного єпископату — це марна надія. Це такий непохитний мертвий мур, якого не тільки головами чи сльозами, але нічим не проймеш: в нього одна мета — задушити нашу Автокефальну Церкву. А що ж робити? От тут і розводили руками: деякі просто казали про „покладення рук пресвітерства” згідно апостольським часам, а деякі тільки жажалися цього. Нарешті вирішили всіх заходів ужити, щоб порозумітись з сучасними єпископами. Деякі священники конфіденційно й одвідали єпископів і екзарха, але нічого утішного від них не почули, крім звичайних єпископських загроз... Коли питання про єпископат поставлено було на Соборі, все ж вирішили зробити ще спробу від Собора запрохати єпископів; може вони не звернули уваги на запрохання ВПЦР, а до запрохання від Собора вони поставляться більш уважно. І от від Собора обрана була делегація на чолі з Миколою Левицьким до екзарха Михайла з запроханням його і єпископів на Собор. До делегації від Собору екзарх Михаїл справді поставився уважніше і прийшов на Собор сам один з кількома священниками. Собор його зустрів, як належить: співом „Достойно є” і „Іс поїла”, але благословення Соборові екзарх не дав, а лише підбіг до стола президії і сказав, що цей „з'їзд” він за Собор не визнає, пропонує йому роз'їхатись по домах, а хто хоче, того просить завітати ввечері на їхнє „собрание”. Сказавши це, він повернувся й хотів іти, але його прохали сісти й відповісти на деякі запитання. Він сів і М. Левицький звернувся до нього з запитанням, чи може він висвятити для Української Церкви єпископа, якого обере Собор. Екзарх відповів, що на його думку на Україні і без того є досить єпископів; а коли треба, то він ще висвятить, кого схоче. „От і в ту неділю

я висвячую єпископа”. М. Левицький пояснив, що прохання Собору не в тому, щоб він висвятив ще одного чи кілька єпископів по своєму вибору, а в тому, щоб висвятив того, якого Собор обере, щоб не вийшло так, як Христос каже, щоб замість риби ми не одержали гадюку. Екзарх Михайло схопився і крикнув. „Я гадюк в єпископів не висвячую”. І зараз вийшов, сказавши, що для українців єпископа не дасть, і молитовно звернувся до Богородиці „Нерушимої стіни” з вірою, що Вона не дасть відбутися тут найтяжчому церковному злочину, цебто висвяті єпископа пресвітерами.

Завітання екзарха на Собор зробило на всіх дуже тяжке вражіння. Навіть і ті пан-отці, що ще надіялись на єпископів, визнали, що від них нема чого ждати, і сам Соколовський заявив, що відмовляється від тої співдоповіді, яку мав докласти Соборові в справі єпископату.

На другий день питання про утворення єпископату УАПЦ поставлено було на Соборі вже по суті. Докладчиком в цій справі виступив Володимир Чехівський і співдокладчиком прот. Ксенофонт Соколовський. Чехівський, на підставі відомих уже історичних дослідів доводив, що в апостольські часи не було висвяти єпископської, що ап. Павла висвятили на апостольство пророки, які не були єпископами (Діян. 13—1), що ап. Тимофій висвячений був „покладенням рук пресвітерства” (1 Тимоф. 4-14), і далі в Александрійській і Римській Церкві довго єпископа висвячували пресвітери. А коли єпископи відняли у пресвітерів це право, то це вже було порушення апостольської практики. Благодать Св. Духа взагалі не в єпископах, а в Церкві, цебто громаді вірних. От же Церква, як це було і в апостольські часи, теж може покласти на обранця свої руки і звести на нього благодать Св. Духа. Велика і змістовна доповідь Чехівського зробила велике вражіння. Загальний висновок з доповіді своєї Чехівський зробив такий, що коли тихонівський єпископат на Україні йде проти волі Церкви й не хоче зробити їй послуги традиційною висвятою для неї Єписко-

па по її обранню, то Всеукраїнський Церковний Собор з твердою вірою в присутність серед нього найвищого архієрея Христа й повноту Дарів Св. Духа має повне каноничне й догматичне право, залишаючись непохитно на православному ґрунті, висвятити обраного ним першого єпископа-митрополита всесоборною висвятою і покладенням рук свого пресвітерства. Прот. Соколовський хоч був відмовився, але потім теж виступив з своєю співповіддю проти всесоборної висвяти. На підставі звичайних місіонерських підручників проти протестанства він доводив, що Православна Церква визнає лише єдиний спосіб висвяти на єпископа — це покладання рук двох або трьох єпископів. Всякий інший спосіб висвяти без єпископів, це буде ухил до протестанства і зрада православної віри. Під час обговорення цього питання Чехівський та інші легко довели помилковість тверджень Соколовського. Але декілька священників і мирян (небагато) виступили за Соколовським проти Всесоборної висвяти; між ними були два Полтавських священники-парфеніївці, один член ВПЦР, священник Сергій Пилипенко; між ними ж опинився і священник Павло Погорілко і деякі інші; вони навіть залишили Собор. Але загальний настрій Собора надзвичайно був підвищений і побожний, багато мирян членів Собора перед вирішенням справи навіть висповідались і запричастились. За пропозицією президії Собору справа всесоборної висвяти першого єпископа-митрополита тоді лише буде вважатись вирішеною позитивно, коли за неї подадуть голос не менше як 11/12 всіх присутніх членів Собору при чому з огляду на велику важливість цього вирішення голосування мусить бути переведене персонально, цебто кождий член Собору, підійшовши по виклику до столу президії, голосно каже, чи він за, чи проти всесоборної висвяти. Собор прийняв цю пропозицію. Після такого голосування лише 5 членів висловились проти всесоборної висвяти, 7 утрималось, а всі останні члени, більш 250, висловились за. Так всесоборна висвята митрополита величезною більшістю вирішена була

позитивно. Це був надзвичайний небувалий ще в історії православної Церкви крок церковного Собору... Надзвичайний, але цілком православний. Потім Собор приступив до обрання митрополита закритим голосуванням, і майже одногослосно обрано було протоієрея Василя Липківського.

В суботу 9/22 жовтня відбулось його наречення, а в неділю 10/23 висвята. Здвиг народа був надзвичайний, здається весь Київ взяв участь у висвяті; правило службу в Св. Софії щось з 30 священників і 12 дияконів; не тільки в соборі, а й на хорах було повно народу, голки не було де ткнути. А коли прийшов час покладення рук, усі в соборі стали класти руки на плечі один одному, так аж до солей; ті, що стояли на солей, члени Собора миряни, клали руки на плечі дияконів, ті на священників, а священники вже на ставленика. Так здійснилась справді не тільки все-соборна, а всенародна висвята. Коли після служби все духівництво з новопоставленим митрополитом вийшло в процесії навкруги собору, майже весь соборний двір був повний народу. А через кілька днів з'явився ганебний, негідний християнина лист тихонівського єпископату з екзархом на чолі „до всіх православних християн”, де вся ця всенародна подія виставлялась, як якась хатня, по-тайна примха двох осіб: Шараєвський, мовляв, висвятив Липківського, а Липківський Шараєвського; пущено в народ прізвище „самосвяти”, „самогонщики”. І цікаво, що це єпископське „послання” стало чи не найкращою пропагандою нашої Церкви. Єпископській брехні ніхто не повірив, а в події всенародної висвяти єпископа всі відчували великий церковно-визвольний акт, яким Церква визволялась від головної ознаки єпископського панування над нею, і знов переймала на себе право обрання і висвяти собі всіх своїх службовців, яке єпископи монополізували для себе, й цілі тисячеліття міцно тримали в своїх руках, видавши його навіть за догмат православ'я.

Другого дня після висвяти митрополита Собор обрав і забажав з своєю участю висвятити на єпископів ще

кількох осіб, щоб утворити вже повний єпископат. Були обрані: прот. Нестор Шараєвський, один з перших працівників нашої Церкви, священник з Волині Іван Федорич, що своїми змістовними, щирими промовами звернув на себе увагу Собора, представник з Полтавщини Олександр Ярещенко, що скінчив Духовну Академію та вищу технічну школу і тепер займав посаду керівника Полтавської залізниці; та все проміняв на терновий вінець єпископства в нашій Церкві; священник з Золотонощини Юрій Міхновський і прот. Степан Орлик. Їх було висвячено митрополитом Липківським з участю Собору в найближчі дні — з 25-го по 30-е жовтня, а далі за ухвалою Собора висвята єпископів, обраних церквою, мала вже провадитись звичайним традиційним порядком.

Виконавши справу утворення власного єпископату, що відняла від Собору найбільше сили й енергії, Собор перейшов далі до розгляду і ствердження головних підвалин, основ життя Української Церкви. Собор визнав, що „Українська Церква є Автокефальна, ніякому духовному урядові інших православних церков не підлегла, і сама порядкує своїм церковним життям за провідництвом Св. Духа”. Тому Собор визнав „аморальним і антиканоничним” примусове підбиття Української Церкви під зверхність Московського патріарха р. 1685-го, а постанови гетьманського Собору 1918 року всі скасував, і самий цей Собор визнав нікчемним. Собор далі зазначив, що „Українська Православна Церква, як автокефальна, є вільним членом Всесвітньої Соборної Православної Церкви, і лишається в непорушному братерському єднанні зо всіма православними церквами”. Щодо аполітичності церкви Собор суворо висловився проти змішування церковного життя з державним і висловився так: „Хто в устрій і життя Церкви вносить частки (елементи) примусу, поневолення класового, державного, національного панування, той повинен бути виключений з Церкви, поки не покається”. Собор ухвалив вживання рідної мови в Церкві, визнав

доречними переклади богослужбових книг на українську мову, що їх випустила ВПЦР, і доручив їй і на далі провадити цю „корисну справу за для слави Божої й поширення Христової науки в народі”. Відносно всенародної соборноправности Української Церкви, Собор виніс таку ухвалу: „Єпископсько-самодержавний устрій Церкви, що утворився під впливом обставин історичних і державно-монархичного ладу тих часів, яким пройняті старі церковні канони, на далі не може залишатись і повинен бути змінений устроєм церковно-соборноправним, відповідно духові Православної Христової віри.” От же весь устрій Української Церкви, що його розглянув за докладом голови ВПЦР Михайла Мороза і затвердив Собор, пройнятий духом всенародної соборноправности. На чолі кожної церкви стоїть Собор — Всеукраїнський, Собори Повітові, Волосні, Парафіяльні з представників усієї людности і переважно з мирян. Виконавчими органами Соборів є відповідні церковні ради теж з представників від парафії в певній кількості, що збираються щорічно. (Всеукраїнська Церковна Рада збирається двічі на рік — на Покровські й Микільські великі збори). Великі збори Рад обирають з себе на кожен рік президію, що працює щоденно. Тому, що м. Київ є осередок церковного життя для всієї України, є так би мовити Український Іерусалим, що в ньому й катедра митрополита й ВПЦР, Собор визнав доцільним закликати Київські парафії до найближчої участі в праці ВПЦР, з кожної з 5-ти перших українських парафій призначив обирати до ВПЦР по 10 членів, і з останніх по 3, і ці члени мусять збиратись з президією ВПЦР щомісячно й утворювати Малу Раду, щоб усякі більш важливі справи вирішувались в більшому зібранні, як і в часи апостолів Іерусалимська Церква була головною провідницею всіх Церков. Запевне, за Єпископами й Духівництвом цілком залишається все те, що Христос заповідав апостолам: благовістя (навчайте), священнодіяння (хрестить) і пастирство. В церковних радах вони є почесні голови й порадники, мусять здобути собі духовну

владу, моральний вплив — і це від них залежить — а не формальне начальство.

Запроваджуючи всенародно-соборноправний устрій в Українській Церкві, замість єпископсько-соборного чи монархичного, Всеукраїнський Собор цим відмінив старий каноничний церковний лад, запроваджений ще з 2-го—3-го віку в Церкві, стверджений і Всесвітніми Соборами, з твердою вірою, що це він робить під керівництвом того ж Св. Духа, за вимогами сучасних часів, що під його ж керівництвом утворювались і старі канони за вимогами тодішніх часів. І це Собор робив цілком свідомо, відзначивши своє загальне ставлення до каноничної творчості в церкві такою ухвалою: „Визнаючи канони церковного ладу й урядування, що утворені всесвітніми Соборами... за допомогою благодаті Св. Духа за найбільш доцільні для свого часу, й єдино можливі в той час засоби порядкування церковним життям, вважаємо, що ті ж вимоги життя (в певні часи) під керуванням Того ж Св. Духа (сучасними соборами) можуть і виключати їх з ужитку”, а утворювати нові. Безумовно це цілком православний погляд, і керуючись ним Собор де-що змінив і в каноничному стані свого духівництва. Собор ухвалив, що „походження і шлюбний стан не може бути перешкодою до набуття всіх ступнів духовного сану до єпископського включно”, і що „в справі одруження і розриву шлюбів священнослужителі підлягають загальним законам” для мирян; цебто можуть і вдруге і втретє одружуватись, можуть також поза церквою носити цивільний одяг, можуть стригти волосся чи голитись, як хотять. Тим же пан-отцям, що за другим шлюб позбавлені сану, коли захотять, повернути сан. Безумовно ніякій розпусті духівництва Собор цією ухвалою не сприяє, бо розпусти аж ніяк не стримують ні одіж, ні вдівство, ні чернецтво, а скоріше, скинувши старі каноничні обмеження, запобігав цій розпусті, що може бути знищена лише загальним піднесенням моральності в Церкві, а не зовнішніми заборонами. Собор взагалі закликав усі стани української людності до активності, до творчо-

сті в усіх галузях церковного життя, що так завмерло, закам'яніло під старою каноничністю, і в богослужбовій і в благодійній, і в братерській, бажаючи оскільки можливо відновити життя й церковну творчість апостольських часів, бо тільки таке церковне життя викличе й моральне піднесення. От же Перший Всеукраїнський Церковний Собор цілком виконав своє завдання найвищого хазяїна своєї Церкви: він утворив в незвичайний спосіб українську народну ієрархію, затвердив головні основи життя Української Церкви — її автокефалію, відокремлення від держави, всенародню соборноправність, рідну мову в Церкві, ствердив новий лад в ній, накреслив дальші шляхи її життя і сам став головною підвалиною, на якій мусить провадитись далі будівництво Української Автокефальної Православної Церкви. Велике церковне значіння цей Собор має ще й тому, що він був цілком вільний, дійсно церковний, що ніякі зовнішні сили не пригнічували його, не впливали на його волю і сумління. Всі засідання й події цього собору стенографічно записані, хоч, треба сказати, досить невдало, а головні його ухвали, „канони”, ВПЦР надрукувала і розіслала для керівництва по всіх парафіях.

Значіння Першого Всеукраїнського Собору.

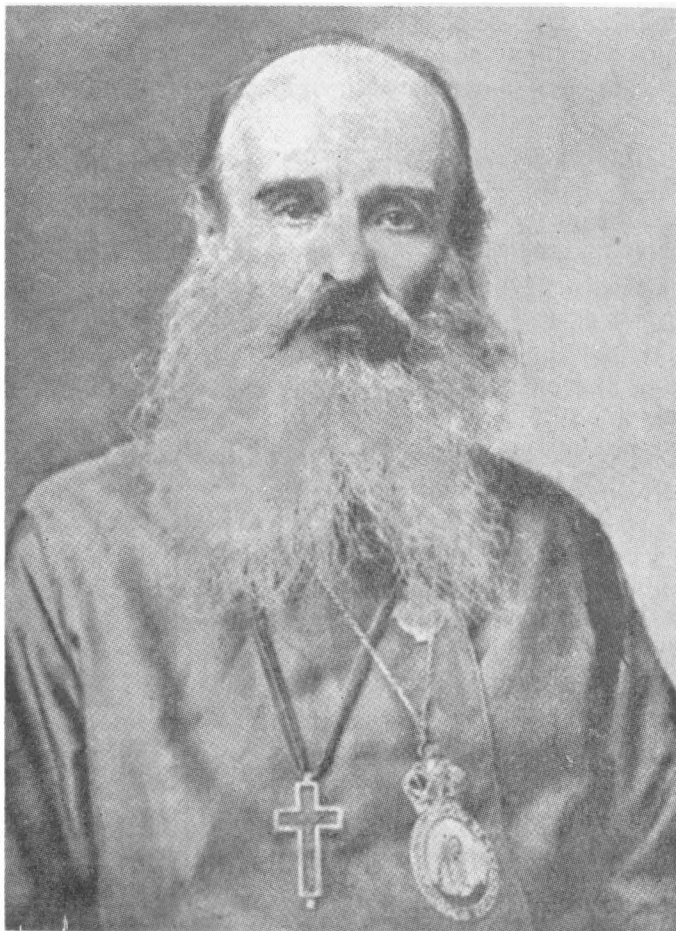
Перший Всеукраїнський Церковний Собор р. 1921-го для Української Автокефальної Православної Церкви та й не для неї одної мав величезне значіння, яке мабуть що далі все буде зростати, і в історії загальної Христової Церкви займе мабуть значне місце. Для УАПЦ коли 9 травня 1919 року було днем її народження, то 1-17 жовтня 1921 р. (коли відбувся Собор) було днем її урочистого охрещення в Духові Святому, коли вона остаточно відчула в собі повноту благодаті Св. Духа й прилюдно на весь світ оголосила про своє відродження. Тому Собор і доручив ВПЦР сповістити всі Автокефальні Православні церкви про „фактичне відновлення автокефалії Української Церкви”. А те, як поставився Собор до старої каноничної

православности, що він, залишаючись православним, відкинув старий ієрархичний устрій, старі каноничні пута, що сковували вільне церковне життя, що він ні в кого не просив, не купував, не виманював автокефалії та благодаті єпископства, а сам усе це утворив, хоч може зараз і вважають дуროщами та нікчемністю, але, як каже ап. Павло: „Дурощі Божі мудріші від людей і нікчемне Боже кріпше ніж людське” (1 Кор. 1-25).

Перший Всеукраїнський Церковний Собор 1921 року мусить зайняти чільне місце і в історії Всесвітньої Христової Церкви. Не дурно він доручив ВПЦР „подбати про скликання в Києві 22/9 травня 1922 року підготовчої наради з представників автокефальних православних церков всесвіту для обговорення й вирішення питань про скликання в близькому майбутньому Всесвітнього Православного Церковного Собору”. Запевне, це була мрія, викликана підвищеним настроєм, як і мрія християн в апостольські часи, що „от уже йде вдруге Христос і не забариться”, як і багато з того, що намітив Собор, повинно пройти ще через тяжкі часи всебічних перешкод, страждання, а може й смерті. . . Але й мрія оголошена вже стає дійсністю, фактом в дальшому поступі людського життя. . .

З історії Української Церкви, власне в утворенні своєї власної ієрархії Перший Всеукраїнський Церковний Собор, повторив ту подію, яка сталася 300 літ тому назад р 1620-го, коли волею Церкви висвячено було митрополита Іова Борецького і 5 єпископів без погодження з державною владою і з Царгородським патріархом, а лише за вимогою церковного життя. Але тоді Українську ієрархію відновлено в традиційний спосіб, висвятив митрополита Іова і 5 єпископів Іерусалимський патріарх Феофан з бувшими при ньому єпископами. Хоч Царгородський патріарх і на це мабуть кривився й не визнав Феофанових висвяченців своїми екзархами на Україні, але з боку каноничного проти цієї висвяти не було чого закинути, тому ця висвята мала лише, так би мовити, епізодичне зна-

чіння, що з Петра Могили увійшло в загальні межі. Зовсім інше значіння має утворення Української ієрархії Со-

Архиеп. Нестор Шараевський,
архиеп. Київський і заступник митр. В. Липківського.

бором 1921 року. Воно підвищилось над традиційним ієрархичним ладом і відновило першоапостольський спосіб хіротонії руками пресвітерства: вимогу життя зробило вартнішою від колишніх канонів. От чому ця подія Собору 1921 року утворила окрему течію благодаті в Церкві, що вже не може злитися з звичайним староканоничним річищем: вона або мусить бути зліквідована, або мусить почати свою нову сторінку в загальному життю Церкви. . . Можна наперед сказати, що спосіб утворення ієрархії на Соборі 1921 р. не буде визнаний ні православними Східними патріархами чи Синодами, ні Західним папою, ні іншими ієрархичними церквами. Вони так прийняли ієрархичним ладом, так затьмарені наукою про апостольське наступництво єпископів, в єдино благодатну силу їх рук, що всяке визволення від цієї науки вважатимуть за найбільшу ересь. Але правда Божа в Церкві сильніша неправди людської, вона мусить перемогти. Українська ж Церква актом свого „самосвятства” на Соборі 1921 року утворила собі найміцніший захист поки що від злиття Української Церкви з „тихонівщиною”, „обновленщиною” і всякими іншими витворами сучасности. Поки вона і є Українська Церква, що стоїть на ґрунті, утвореному Собором 1921 року, (вона) не може ні з ким злитись, мусить йти власною дорогою, може найбільш трудною, але й найбільш гідною. От же утворення ієрархії та інші діяння Першого Всеукраїнського Церковного Сообору 1921 року і для української і для всесвітньої Церкви мусять мати не епізодичне лише, а, так би мовити, епохальне, посутнє в життю Церкви значіння. . .

Відношення старого духівництва до подій Першого Всеукраїнського Церковного Собору.

Оголосивши боротьбу з єпископсько-ієрархичним устроєм, утворивши єпископат всесоборною висвятою без участі єпископів, Всеукраїнський Собор викликав проти себе страшенну ворожість з боку тихонівського

єпископату. Уже не українська мова в церкві, навіть не автокефалія стали предметом нападів на Українську Церкву з боку „каноничного” єпископату, — це вже відійшло назад, — а всю свою ворожість вони повернули на утворення Собором Українського єпископату, без участі єпископського рукоположення. Цим, казали єпископи, Собор ніби розірвав ту „золоту нитку” апостольського наступництва, яка ніби тягнеться через усі віки від апостолів через єпископів в церкві, як єдина провідниця благодаті в Церкву, і коли її розірвати, то припиниться благодать, Церква стане безблагодатною. На цій підставі тихонівські єпископи зразу оголосили, що УАПЦ безблагодатна, що її митрополит та єпископи, що висвячені не через єпископське рукоположення, не є єпископи, а прості миряни, що їх рукоположення не дійсні, що таїнства й треби, що їх виконують ці єпископи й поставлені ними священники, це нікчемні, блюзнірські вчинки і не мають в собі благодаті, одно слово, що УАПЦ ще більше єретична Церква, ніж протестанська і всяка інша, бо вона обдурює християн зовнішністю православія, а благодаті його ніби вже не має. Але цікаво, що, визнавши за Українською Церквою таку єретичність, єпископи так і не наважились оголосити їй анафему.

Року 1922-го відбувся в Києві Собор „тихонівської” Церкви на Україні, запевне, під головенством єпископів, і от цей Собор ухвалив ввійти в порозуміння з ВПЦР, для чого обрав вд себе 5 представників і прохав ВПЦР обрати від себе 5 представників і утворити спільну комісію для порозуміння. Не відомо, чому ця комісія не відбулась, але вона показує, що Собор тихонівців не оголосив українцям анафему, а єпископська „золота нитка”, це не що інше, як ржавий ланцюг, на якому єпископи тримають в своєму пануванні всю Церкву та її духівництво. Цей ланцюг Всеукраїнський Собор справді розірвав...

Але, розірвавши єпископський ланцюг, Собор найбільше ударив ним по духівництву. Коли до Собору священники могли ще поводити себе щодо УАПЦ не виразно,

бо єпископат був один, можна було переходити туди й сюди, то Всеукраїнський Собор уже між „каноничним” і своїм єпископатом викопав непроходиме провалля, треба було вже одверто стати або туди, або сюди. І треба визнати, що майже все „благодатне” українське духовництво залишилось по той бік провалля, з тихонівськими єпископами. Нова благодать українська їм здавалась і дуже вже сміливою, революційною і головне не досить безпечною для життя: до старої благодаті ще народ привик і при ній пан-отця прогодує, а до нової ще його треба привчати, та ще як він за це буде годувати... От же й старе тихонівське духовництво разом з тихонівським єпископатом поставилось до Української Церкви і Всеукраїнського Собора та його ієрархії цілком вороже, і з каноничних, а ще більше з матеріяльних міркувань чинило великі перешкоди поширенню Української Церкви. Деякі, як от бувший член ВПЦР Соколовський та інші, навіть прилюдно, підчас архієрейської відправи через якийсь обряд зрікались української ересі й приєднувались до тихонівського православія, а всі не зупинялись часто перед ганебними наклепами на українську Церкву та її діячів, обвинувачуючи їх перед народом і в унії, і в католицтві, і в протестанстві, а перед владою в політиканстві, „петлюрівщині”, українському „шовінізмі”, і вже обов'язково всі (запевне, з єпископського таємного наказу) після української відправи прилюдно перед народом пересвячували церкву, кропили її святою водою. Але безперечно з найбільшою ворожістю поставилось до Української Церкви та її єпископату чернецтво—ченці й черниці, як через свою темну несвідомість, нетерпимість, та і тому, що Всеукраїнський Собор і їх не помилював, а висловив побажання про їх перетворення в напрямку первісних чернечих релігійно-трудоxих громад. В своїх монастирях вони все одно не залишились, а мусіли, як ті миші, розлітися поміж народ і скрізь з властивою собі в'їдливістю і фанатизмом всяк підбурювали народ проти Української Церкви, залякували пеклом тих, хто хоч зай-

де на українську відправу. Багато ченців стали по селах за священників, дяків, а черниць за церковниць, і найгірше скрізь настроювали народ проти „самосвятів”.

Та хоч рідко, а все ж траплялись свідомі приєднання й після Всеукраїнського Собору поважних і освічених з духовництва до УАПЦ. Так в м. Гумані після деякого хитання свідомо приєднався законоучитель гімназії Константин Малюшкевич, в м. Гайсині приєднався видатний на Поділля настоятель Гайсинського Собору Микола Борещький; на Могилівщині після прилюдного диспуту з єпископом Іваном Федоровичем приєднався місіонер Миколай Карабиневи́ч; свідомо приєднався до УАПЦ професор Кам'янецького Університету канонист Йосип Оксіюк. На Чернігівщині приєднався старий відомий священник Микола Ширя́й, в м. Лубнях місцевий законоучитель прот. Леонтій Юнакі́в, в Харкові гарний священник Павло Протопопов, на Одещині — бувший член Державної Думи прот. Антон Гриневич. В Кам'янці Подільському приєднались два видатних протоіереї, співробітники архієпископа Парфенія по перекладу євангелії на українську мову, Кирило Старинкевич та проф. Кам'янецького Університету Юхим Сицинський, видатний церковний археолог та інші. Приєднались до УАПЦ і деякі ченці, як от Лаврський архідіакон Сильвейстер Перепелиця, манах Ісай Кондратенко. Але найвидатніша подія в цьому роді, це було приєднання р. 1924-го архієпископа Феодосія Сергієва. Він був росіянин, виконував своє служіння в Полтаві, з початку, як звичайно, дуже вороже проти Української Церкви виступав, але потім став одвідувати українську відправу, увійшов в близькі стосунки з Полтавською українською парафією, став щиро студіювати українську мову і нарешті подав до ВПЦР заяву про бажання приєднатись до УАПЦ з відповідною відозвою від Полтавської парафії. ВПЦР викликала його до Києва і тут в Св. Софії через спільне з митрополитом богослужіння відбулось його приєднання. Перед приєднанням архієп. Федосій щиро й ґрунтовно виклав своє повне погсдження з способом

висвяти української ієрархії і ввійшов у склад єпископату УАПЦ. Трохи згодом (р. 1926-го) після обновленського Собору в Харкові приєднався був до УАПЦ й обновленський єпископ Юрій Прокопович, але його перебування в УАПЦ було дуже тимчасове: через кілька місяців він в часописі написав заяву про зречення від церкви й від віри взагалі.

Акт всесоборної висвяти через покладання рук пресвітерства зробив певне вражіння й далеко поза межами України. Принаймні в ВПЦР одержано листа від священника з Новгорода (здається, Ушаков на прізвище), в якому він висловлює велике захоплення з висвяти українського митрополита, і своєю російською арифметикою доводить, що ні один російський єпископ не одержав такої повноти благодаті, як український митрополит, бо коли визнати, що пресвітер має вдвоє менше благодаті священства, ніж єпископ, все ж 30 священників, що поклали руки на українського митрополита, рівні 15-ти єпископам. А з такою кількістю єпископів не відбувалась ні одна російська хиротонія.

Відношення народа до Української Церкви та нової Ієрархії.

Коли члени Всеукраїнського Собора вирішали питання про Всесоборну висвяту митрополита, вони боялись лише одного: як то прийме цю висвяту народ? Чи не відкине її? Чи визнає її? Правда, бачивши те, як поставились до неї члени Собора селяни, можна було сподіватись на прихильне відношення й народа. Але все ж... І от не встигли ще роз'їхатись члени Собора на місця, а вже встигла розійтись по всій Україні голосна чутка про ті події, що відбулись на Соборі, і утворила величезне піднесення в народі. Перш за все якось близько прийняла це до серця київська інтелігенція; люди, що вже давно відійшли від старої Церкви-домовини, якось зразу стали близькими до Української Церкви, що так сміливо порвала з старими мертвими традиціями; Св. Софія зразу привабила до

себе українські інтелігенські кола. А по селах пішло величезне зворушення; до Києва рушили цілі прощі почути українську відправу, побачити нову „свою, народну” ієрархію. А скільки раптом з’явилося ставлеників на священство! Учителство, правники, кооператори, люди високої освіти, що, як казали, ні за що не погодились би прийняти священства від старого єпископату, з великою побожністю приймали висвяту від „нової народної” благодаті. Через відсутність свого єпископа на селах давно вже відчувався великий брак священників. І от з усіх боків потекли до Києва кандидати на висвяту, прийняти священство „нової благодаті”. І ця благодать линула повним джерелом, великою рікою. На протязі місяців двох після Собору прийшлося висвятити тільки в Києві не менше як 200 священників і стільки ж дияконів, приходилось служити єпископам щодня і згадати старий український звичай ще за часів Лазаря Барановича, висвячувати за одною службою по кілька дияконів і священників, найбільше з осіб, що до цього мало мали зв’язків з Церквою, тут же їх і вчити, призвичаювати до відправи. А спинити цього напливу аж ніяк не можна було; це було щось стихійне, це було щось подібне до перших днів після зшестя Св. Духа на Церкву Христову, що про них Бог сказав: „виллю Я Духа Мого на всяке тіло, і пророкуватимуть сини ваші”.

Але скоро залунало з сіл, з усіх країв: „Ми хочемо бачити свого народнього митрополита, хочемо чути його”. „Ми хочемо бачити своїх єпископів”. І от митрополитові УАПЦ уже через два тижні після Собору прийшлося почати свою подорож по селах і містах всієї України і вже не припиняти її, аж поки не припинила її зовнішня сила. Лише на короткий час вертався він до Києва, щоб зараз же знов їхати за вимогою людности. І скрізь зустрічав він велике релігійно-національне піднесення. Народ з процесією виходив за село на зустріч, часто коло хатів скрізь по улиці стояли з хлібом, вщерть наповняв церкву не дивлячись ні на яку неgodу, і з буднього дня робив велике свято; рідна мова з уст митрополита, посвя-

та священників, єпископів на місцях робили величезне вражіння. Народ справляв великі обіди на яких бувала майже вся парафія; і це скрізь—чи на Поділлі, чи Київщині, чи десь на Чернігівщині, Глухівщині, чи Слобожанщині. І це в той час, коли в більшості парафій були ще слав'янські священники ворожі до Української Церкви, що не визнавали її ієрархії. Народ сам проти їх волі утворював урочисту зустріч, залишав буденну працю, часто тут же збирався на збори, робив приговор про утворення української парафії, про усунення „слав'янського” священника. Часом було звернеться митрополит з порадою: „може б ви залишили старого священника, як він гарний чоловік. Може впростили б його, щоб погодився приєднатись до Української Церкви”. „Та він нічого чоловік, кажуть, може б і погодився, але ж він проти вас . . . старої благодаті, а ми хочемо нової благодаті” . . .

Але й в народі не було згоди, він теж поділився, і серед великого піднесення і радості одних помітно було ворожі погляди, а то й вигуки других. Але не „благодать” головним чином ділила народ, велика маса (крім свідоміших) мало в ній мабуть і розуміла. Народ ділила головним чином мова, якою мовою мусить провадитись служба Божа українською чи слав'янською. Коли між духівництвом ішов поділ на „тихонівців” „каноничних”, і „самосвятів”, „безблагодатних” то народ поділився на „українців” і „слав'ян”, „слав'янистів”. Тому і єпископів і священників народ називав або „українськими”, або „слав'янськими”. Народ український до того вже справді спустився, що сам свою мову вважав мужицькою, негідною молитви, думав, що лише молитва слав'янською мовою приємна Богові. Особисто жіноцтво; бабка часто вже з української парафії на десяте село йде, щоб відправити панахиду по своєму небіжчикові, або молебень слав'янською мовою; їй здається, що панахида, або молебень українською мовою не так дійде до Бога. Цікаво, що таке ставлення зустріча-

ється й між священниками. Священник м. Липівця Семен Осинський (дуже поважна й побожна людина) приєднався був до УАПЦ. Він цілком погодився з способом висвяти митрополита, але ніяк не визнавав української відправи; прийжджав навіть до ВПЦР з проханням дозволити йому правити по слав'янському і коли ВПЦР не погодилась, він відійшов від УАПЦ. От же, коли слав'янські священники після української відправи кроплять церкву св. водою, то жіноцтво певне, що це вони очищають церкву від української мови, що це українська мова опоганила церкву. Найбільше ця ріжниця в мові утворила те, що майже в кожному селі людність поділилась на дві ворожі парафії — слав'янську й українську, і ця ворожість ще збільшується від того, що часто обидві парафії користуються одною церквою. У всякім разі дуже помітно, що в захопленні народа українською церквою відзначається національна риса, народ полюбив свою рідну Церкву, як свою національну відміну. Це значить, що народ ще й досі дивиться на Церкву очима своїх прадідів ще 17-го віку, що рідну Церкву вважали своєю головною національною прикметою. А коли додати, що до української парафії скрізь пристають в більшості молодь і бідніші, демократичніші селяне, а більш заможні (по сучасному куркулі, а по колишньому шляхта) залишаються „слав'янами”, то порівняння між сучасною Українською Церквою і православною Церквою 17-го віку — хлопською в народнім уявленні, стає це виразніше . . . Але без цього поділу в народі, без боротьби за визволення навіть церковне, як і національне, з самим собою, з своєю затурканістю, несвідомістю народ не може обійтись. Українська Автокефальна Церква в цій боротьбі народа навіть з самим собою стала могутньою визвольчою силою, і навіть загальна історія мусить зазначити, що Українська Церква перша й найвиразніше вшанувала українську мову перед усім народом, зробивши її священною, церковною мовою. І в цій боротьбі в українському народі велика перевага, коли не в кількості, то в якості за „українцями”, а не „слав'янами”; це вже

ясно виявилось на перших роках життя Української Церкви. І вже ці перші роки показали, що народ український не тільки щиро прийняв утворену 1-м Всеукраїнським Собором народну ієрархію, а надзвичайно її вшанував і нею дуже відживив і підніс своє церковне життя. І те, що митрополит і єпископи були одружені, не тільки не принижало їх в сумлінні народу, а навіть ще більше наближало їх до нього.¹⁾ Нова ієрархія дала нове життя Українській Церкві і без неї Церква не мала б життя. От же уже з цього погляду вона мусить бути визнана каноничною, бо, як кажуть вчені канонисти, каноничне в Церкві це є все те, що відповідає її життю, й неканоничне все те, що її життю не сприяє . . . За свої недовгі часи можливості митрополит одвідав не менше як 500 парафій по всіх кутках України, в багатьох парафіях був по кілька разів і скрізь зустрічав величезну прихильність і пошану. Також щиро відвідували парафії в своїх єпархіях за вимогами народу і всі українські єпископи і скрізь зустрічали таку ж прихильність і пошану. Кількість нових єпископів скоро перейшла за 30, такої кількості єпископів ніколи до цього часу Україна не мала, але народ іще просив . . .

СТАН УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ ПО ОКРЕМИХ МІСТАХ І ПОВІТАХ УКРАЇНИ В ПЕРШІ РОКИ.

Українські парафії заснувались перш за все по великих українських містах, а вже з цих міст поширювались і на села (так було й за апостолів). Хоч ці міста були й надто денаціоналізовані, українська людність в них складала значну меншість, хоч в них купчились найбільші вороги українства — впливове старе духівництво, чернецтво, старі урядовці-обрусителі, але в них Українська Церква знайшла й завзятих прихильників: це були вільна інтелігенція українська, а особливо робітництво, зокрема за-

¹⁾ Народ не дуже блазнився навіть сумною необережністю декого з українських єпископів в одружніх справах. Щож, мовляв, життєва річ . . .

лізничники; з великими зусиллями вони виборували собі церкви, засновували зразкові парафії, що мали, так би мовити, місіонерське значіння й на всі околиці. Ці парафії здобували собі голосну славу, і народ, що прибував до міста з околиць, перш за все одвідував українські храми і ніс від них благовістя й на села.

Руїна Св. Успенського Собору Києво-Печерської Лаври; побудований 1073 року, зруйнований заложеними більшовиками мінами в 1941 році.

(Фото з архіву митр. Ніканора).

Київ і Київщина.

Перед вів в українській церковній справі, запевне, Київ, цей предковичний осередок Української Церкви. Крім перших п'яти парафій, що їх Всеукраїнський Собор вшанував назвою парафій-фундаторів УАПЦ і призначив з них по 10 представників до ВПЦР, скоро відкрилось ще 5 парафій по окраїнах міста в робітничих районах. Всі вони гарно зорганізувались, утворили в себе гарні художні й народні хори, заснували парафіяльні ради, сестрицтва для оздоби храмів, парафіяльної благодійности, влаштування парафіяльних свят, обідів, заводили в себе парафіяльне братерське життя. Парафії м. Києва об'єднались в свою окрему мійську округу під проводом ВПЦР і обрали собі за єпископа митрополита Василя Липківського. З Києва Українська Церква жваво поширилась і на села Київського повіту, де заснувалось до сотні парафій; вони склали з себе окрему повітову Раду й обрали собі за повітового єпископа Григорія Стороженка, що ще світською людиною був намічений Собором на єпископа Катеринославського і скоро після Собору був висвячений, але дуже багато йому було праці в Києві, бо архієпископ¹⁾ Нестор Шараєвський часто мусів замінити митрополита, через його подорожі, і в ВПЦР і в міській окрузі. Сусідня з Київським повітом Білоцерківщина теж жваво „українізувалась”, а в самій Білій Церкві заснувалась парафія ще до Всеукраїнського Собору і перша спромоглась на будівлю своєї власної церкви. В листопаді 1921 року Митрополитом Васи́лем Липківським і архієпископом Нестором Шараєвським цю церкву було посвячено і в ній же зараз було висвячено на єпископа настоятеля її священника Володимира Бржосньовського. Після Водохреща 1922 р. митрополит Василь Липківський поїхав в велику подорож, об'їхав парафії Богуславщини і в с. Керелівці, батьківщині

¹⁾ За ухвалою Всеукраїнського Собору єпископи, що одержали Соборну висвяту: Шараєвський, Федорович, Ярещенко, Міхновський і Орлик, названі архієпископами.

Тараса Шевченка, де обидві парафії українізувались, висвятив на єпископа Богуславщини обраного місцевим Собором священника Конона Бея, а в м. Звенигородці висвятив на Звенигородського повітового Єпископа священника Юхима Калішевського. В цих висвятах брав участь раніш висвячений в Києві на єпископа Чигиринщини й Черкащини Іван Павловський. Разом з єпископом Калішевським митрополит на запрохання Уманської Повітової Ради відбув до Гуманя, де висвятив на Гуманського єпископа священника Константина Малюшкевича. Щоденні урочисті відправи по селах, висвяти священників, єпископів, благовістя про відродження рідної Церкви, робили величезне вражіння на людність і українські парафії „стверджувались у вірі й прибували числом щодня” (Діян. 16,5). В цей час обрала вже собі єпископа і Бердичівщина — свящ. Якова Чулаївського, але митрополит міг завітати до Бердичіва лише на Покрову 1923 року, коли з архиєп. Степаном Орликом і висвятив о. Якова. Трохи раніш і Сквирщина обрала собі за єпископа священника Юрія Жевченка і митрополит з єпископом Володимиром Бржосньовським висвятили його в Сквирському Соборі на Вербну неділю 1922 року. От же уже в першій рік після Всеукраїнського Собору кількість парафій на Київщині перевищала 700; парафії по повітах жваво зорганізувались, утворили свої волосні, повітові ради, обрали собі єпископів, подбали про їх висвяту. Життя Української Церкви на Київщині забило повним джерелом, розливалось і по слав'янській темряві, кожда українська парафія впливала й на околиці, „слав'янам” приходив кінець . . .

П о д і л л я .

Осередковим містечком Поділля була в ті часи Вінниця. В ній ще до Всеукраїнського Собору заснувалась гарна парафія в прекрасній церкві в мурах колишнього католицького монастиря. Ця парафія поширила свою благовісницьку працю й на околиці, і на Всеукраїнський Собор Поділля вже прислало членів з 20. Вони ще під час Собору

запросили до Вінниці архиєпископа Івана Федоровича, і він там спільно з повітовою радою розвинув велику працю: в самій Вінниці всі церкви (5) крім Собору приєднались до Української Церкви. В міському Соборі перебував слав'янський єпископ. Архиєпископ Іван Федорович, великий amator диспутів, викликав його на диспут в свою церкву і при великій кількості народу зовсім його переміг. По околицях Вінниччина здобула собі більше як 100 парафій. В м. Гайсині приєднався до Української Церкви дуже відомий на Поділлі настоятель Гайсинського собору Микола Борецький. За його прикладом пішло багато слав'янських священників Гайсинщини, і до Української Церкви перейшло більше 50 парафій. В лютому 1922 року до м. Гайсина прибув митрополит з єписк. Костем Малюшкевичем і висвятив Миколу Борецького на єпископа Гайсинського. М. Кам'янець-Подільський, де був Український Университет, і деякий час пробувала Українська влада, теж був осередком українського церковного руху, в якому университет брав велику участь. В Кам'янці українська парафія здобула собі міський Собор, а повітовий Собор обрав за єпископа професора университета Йосипа Оксюка, якого висвятив митрополит з архиєпископом Іваном Федоровичем на Зелені свята 1922 року. Федорович і тут викликав на диспут тихонівського єпископа Пимена (зараз обновленський митрополит), але той не прибув. Згодом і Могилівщина на Поділлі обрала собі за єпископа священника бувшого тихонівського місіонера Миколу Карабиневича, що після диспуту з арх. Федоровичем приєднався до Української Церкви, і прислала його на висвяту до Києва в квітні 1923 року. Проскурівщина тоді ж обрала собі єпископа священника Максима Задвірняка, що теж висвячений у Києві в червні 1923 р. От же Поділля мало в себе уже в перші роки 5 єпископів і більше 300 парафій. На Поділлі в той час відбувались величезні релігійні рухи, ходили великі процесії до „Калинівського хреста”, в якого ніби вистрілив більшовик і з нього пішла кров, до „Іосафатової долини”, куди народ відніс і поставив кілька

тисяч великих хрестів. Керівники цих рухів ченці настроювали народ і проти Української Церкви, але це не перешкоджало українському рухові значно поширюватись.

В о л и н ь.

Цю країну обрав місцем своєї діяльності архієпископ Степан Орлик, сам Волинець з роду. Він заснував у Житомирі, в бувшій Архієрейській церкві, гарну Українську парафію, за священника до неї висвятив теж члена Всеукраїнського Собору, енергійну талановиту людину з вищою освітою, Миколу Хомичевського. Але не дурно на Волині років 20 працював як єпископ Антоній Храповицький; він заснував по кожній парафії „Союзи русского народа”, людність там до краю запоморочена та все ж парафій з 50 і там заснувалось; дуже гарні парафії утворились коло залізниць в Коростені, Шепетівці, заносився український рух і далеко в ліса, і там уже світ в темряві світів.

Х е р с о н щ и н а.

Херсонщина, Катеринославщина, це були нещасні країни, в які впала страшена голоднеча 1921-22 років; народ з голоду помирав, розбігався, а ті, що залишились, всі свої останні сили витрачали на те, щоб здобути собі хліба. Навіть такі міста, як Херсон, тяжко постраждали, з 110 тисяч населення там залишилось ледве 30 тис. За таких жахливих умов годі було думати про будь яку церковну працю. І все ж в головних містах заснувались гарні українські парафії. Найкраща з них була безперечно в Одесі. Першу українську службу відправив там славетний композитор протоєрей Кирило Стеценко. Він прибув до Одеси ще р. 1919-го, як світська людина, з своїм світським хором і своїм світським українським концертом зворушив усю Одесу. А потім як пан-отець він відправив Службу Божу в прекрасній Дмитрівській церкві, і з того часу там заснувалась українська парафія, що збирала в собі і кращу інтелігенцію, і залізничних та портових робітників, що при всіх пригодах залишались міцною, непохитною

громадою. Вона навіть обрала собі єпископа письменника й члена колишньої державної думи священника Антонія Гриневича; він був і висвячений десь в селі архієпископом Іваном Федоровичем і єпископом Пилипом Бучило, але не захотів перейти до Одеси й залишився в селі на своїй парафії. Гарна парафія заснувалась і в м. Миколаєві, де вона здобула собі в користування розкішний „адміралтійський” Собор; вона ж заснувала парафії і в кількох околичних селах і обрала собі на єпископа свого настоятеля Пилипа Бучила, який і висвячений був в Києві в жовтні 1922 р. Нарешті і Херсон і Катеринослав, що так постраждали від голоду, теж заснували в себе українські парафії. Херсон хоч не мав куска хліба, зате йому пощастило зробити собі великий запас духовного хліба; на його долю якось досталось по кілька тисяч примірників Нового заповіту і євангелій різного формату українською мовою, що надрукувала Херсонська Народна Освіта, але не встигла їх використати. От ці книги Херсонська парафіяльна рада стала продавати, на них утримувала свою парафію, а може й сама трохи підживлювалась. Ці книги і для всієї УАІЩ стали в великій пригоді: Новий заповіт для читання апостола, а євангелії більшого формату сходили за напребстольні, і тому більшу частину цих книг придбала від Херсонської парафії ВПЦР і поширила по всіх парафіях.

От же за перші три роки після Всеукраїнського Собору кількість українських парафій на правобережжі України далеко перейшла за 1000, тут уже працювали щось з 20 повітових рад, 15 єпископів, багато гарних священників-благовісників; український церковний рух жваво ширився.

Л і в о б е р е ж ж а

Повільніше йшов український церковний рух на лівобережжі; тут взагалі життя йде повільнішим темпом, але людність і тут пильно до нього прислухалась і поволі приєднувалась: може повільніше він ішов, за-те твердіше ступав.

Чернігівщина

В Чернигові заснувалась парафія ще до Всеукраїнського Собора, звідти були вже члени на Соборі; парафія там була при Борисоглібському соборі, де спочивали мощі Св. Феодосія Углицького. Після Собора туди поїхав на працю архієпископ Юрій Міхновський, але скоро вернувся на свою батьківщину — Золотонощину, а до Чернигова перейшов з Чигиринщини єп. Іван Павловський. З Чернигова український рух перекинувся до далекого Любеча на межі з Білоруссю; українці там уже не дуже чисті, але ще щиріші до рідної церковної справи, і українську свою парафію тримали дуже міцно. В околицях Чернигова український рух мало поширювався, там теж мішана людність, зате на дальших периферіях пішов жваво. На Сосниччині дуже поширював його і парафій 20 заснував наш молодий діяч Василь Потієнко. Парафії українські там в с. Шабалинові, Бабі, Вільшані, мені чи не найкращі на всю Україну. На Конотипщині гарним нашим діячем був протоієрей Дмитро Карпенко, Він був світською людиною, далекою від Церкви, але захопився українською церковною справою, став головою Борзенської повітової ради, а потім прийняв священство в с. Підлипному коло Конотопа і там заснував більш 40 парафій. Утворив Повітову раду і взагалі майже один організував Конотопську церкву. Від неї пішов рух і на сусідню Глухівщину вже на межі з Росією; в самому Глухові утворилось 3 парафії і в околицях 15. Дуже поширився наш рух і на Ніжинщині й Борзенщині. В Ніжені українська парафія здобула в користування гарний старовинний Благовіщенський собор, збудований митрополитом Степаном Яворським за Петра 1-го. Ніжинська й Борзенська церква обрали за свого єпископа священника Миколау Ширая, що був висвячений в Ніженському Соборі митр. Василем Липківським і архієпископом Нестором Шараєвським в червні 1923 року. Взагалі Чернігівщина за перші роки мала в собі до 150 українських парафій і 2 єпископи. Уже в червні 1924 р. під час губерніяльного

Собору в Чернігові висвячений ще окремий єпископ Григорій Мозолевський для Конотіщини.

П о л т а в щ и н а .

Цей осередок України, як його називають, теж не залишився байдужим до українського церковного визвольного руху. Правда, за життя архієпископа Парфенія Полтава трохи ухилилась від Київського провідництва, і коли з Всеукраїнського Собора прибув до Полтави наш архієпископ Олександр Ярещенко, архієпископ Парфеній його не визнав, і він у Полтаві не міг залишитися. За те його запрохало до себе м. Лубні, де поважний протоієрей Леонтій Юнаків приєднався до української церкви й при своєму храмі заснував єпископську катедру. Своєю енергійною працею архієпископ Олександр Ярещенко жваво поширив український рух по всій Лубенщині, де скоро заснувалось більше як 50 парафій, а в самих Лубнях зорганізувалась повітова церковна рада. Але після смерті архієпископа Парфенія († в січні 1922 р.) і Полтава зараз увійшла в загальне річище всеукраїнського церковного руху і вже в березні 1922 року священник Полтавської Воскресенської парафії Кость Кротевич був висвячений в Києві на єпископа Полтавського митрополитом Василем Липківським. З Лубенщини український церковний рух поширився й на сусідню Лохвиччину, де працював гарний наш благосвітник, курсант богословських курсів при ВПЦР, священник Мусій Хоць. Лохвиччина обрала собі за єпископа священника з Лубенщини Петра Ромоданова, який і висвячений був у Лубнях митр. Василем Липківським і архієпископом Олександром Ярещенко в жовтні 1923 року. Окреме місце на Полтавщині займає старий Переяслав з величним Мазепинським Вознесенським собором і при ньому старовинною єпископською катедрою. В домовій церкві цієї катедри небіжчик свящ. Арсень Бакалинський, що був священником в м. Воронкові на Переяславщині, заснував гарну українську парафію; з неї поширився рух і на Боришпіль де всі 4 церкви стали укра-

їнськими, і на інші села. Після Всеукраїнського Собора на працю до Переяславської парафії посланий молодий священник Володимир Дахівник-Дахівський, теж член Собору і намічений ним кандидат на єпископа. В Переяславі він повів енергійну працю, і повітова рада прохала висвятити його на Єпископа. 1-го січня 1922 року митрополит Василь Липківський і єпископ Григорій Стороженко прибули до Переяслава і тут довідались, що наше прибуття й висвята єпископа викликали в усій околиці надзвичайне зацікавлення. Вранці 2-го січня до домової церкви зібралось тисяч 5 народу, а в ній могло вміститись найбільше душ 300. А ченці тримали в своїх руках Мазепинський собор дуже цупко й ні за що українцям не давали. І от, як тільки ченці відчинили собор, вся маса людності зразу вщерть його наповнила, інші забрали з домової церкви все українське духівництво з приготованими на проскомідії дарами і теж перевели в собор; митрополита і єпископа теж зустріли й провели в Мазепинський собор, і несподівано для всіх урочиста українська відправа і висвята єпископа відбулась в великому соборі, юридично належному до ченців. Вони потім і жалілись, але що ж... стихійна маса непереможна, її нічим не зупиниш. Так Мазепинський собор в Переяславі й залишився в користуванні українців. Тут через три роки відбувся надзвичайно урочисто спомин мученика Мліївського титаря Данила Кушніра, що його уняти замучили і спалили (1768 р.), а голову поставили на паль, але вона перенесена була до Переяслава і похована в Мазепинському соборі. Правила митрополит, 6 єпископів і велика кількість духівництва. Парафія влаштувала велику поминальну трапезу. Взагалі й Полтавщина мала вже в перші роки не менше як 150 парафій і працювали в ній 4 єпископи і 7 повітових рад і багато гарних священників-благовісників.

С л о б о ж а н щ и н а .

Тут умови засновання українських парафій були надто тяжкі, але український церковний рух від цього був ще більш напружений. Мало тут засновано парафій, але парафії дуже міцні, загартовані в боротьбі, справжні джерела води живої. Найкраща й найміцніша парафія в м. Харкові. Вона з великим зусиллям здобула собі величний Миколаївський Собор в осередку міста і скоро привабила до себе весь Харків, особливо коли туди по обранню й запроханню Слобожанського Собора перейшов на єпископську катедру з Лубень архієпископ Олександр Яреценко. Там зорганізувалась дуже гарна Краєва рада, що керувала українським рухом на всій Слобожанщині; вона відкрила українську парафію уже, так би мовити, на самих воротах Донщини, в м. Славянську, а звідти наш церковний рух став поширюватись і далі. От же той великий гук про відродження рідної автокефальної церкви і утворення в ній своєї народної ієрархії, від 1-го Всеукраїнського Собора рознісся по всій Україні, і скрізь викликав велике співчуття і прихильність. Уже в перші роки свого нового життя УАПЦ налічувала по всій Україні не менше як 1.500 своїх парафій, а крім того майже в кожному селі, де ще не встигли утворитися парафії, заснувались великі гуртки прихильників українського церковно-визвольного руху.

УКРАЇНЬСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА ПОЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ.

Гук від Св. Софії з Києва про Українську Автокефальну Церкву залунав не тільки по всій Україні, а й скрізь поза межами її, де тільки живе український народ, бо тяжка доля нашого народу розвіяла його по всьому світу. І перш за все відгукнулись українці з найдальшої країни — Америки. Це були „наддністрянці” Галичани. Вони давно вже стали переходити окремими гуртками до Сполучених Штатів Америки і там знаходили собі працю

на фабриках. Вони заснували в Сполучених Штатах до 200 парафій. Це, запевне, були уніяцькі парафії, бо галичани й досі є уніяти. Але в країні волі й вони відчували в собі нахил до визволення від папства та ієрархизму, і мріяли про вільну Православну Українську Церкву. Російський Синод утворив там свою православну катедру; до неї пішло багато „Карпаторусів”, що переселились до Америки, цих непоправних москвофілів, але галичани до неї не пішли. Коли ж Україна визволилась від російського царату, то американські галичани відчували, що мусить визволитись і Українська Церква. І от десь р. 1918-го Собор американських українських парафій виніс таку ухвалу, що „Українська Церква в Сполучених Штатах приєднається до Церкви на Україні і буде вважати себе частиною її, коли вона матиме свою власну церковну владу”. Ця ухвала стала відома ВПЦР десь аж р. 1921-го від одного з тих галичан, що прибули з Америки з посилками „Ара” (Американська допомога голодним). Але як послати благовістя до Америки, що все це вже сталося, що Українська Церква на Україні вже є автокефальна і керується сама собою? Нашим благовісником в Америці з’явився Київський диякон Павло Корсуновський. Він був членом першої ВПЦР, ввійшов і до 2-ї, але р. 1919-го виїхав за кордон з українським хором Кошиця. Бувши в Берліні, він дав про себе звістку і запитав про стан Української Церкви. Йому пощастило надіслати всі потрібні інформації, і от коли він з хором прибув до Америки, до Сполучених Штатів, він там перший і благовістив про всі церковні події, що відбулись на Україні, і ввійшов в зносини з головними діячами визволення своєї Церкви. Це були: священник в Трентоні Володимир Каськів, священник в Чикаго Григорій Хомицький, священник Іван Гундяк та інші, що утворили з себе „церковно-народну раду”, завели вже вперту боротьбу з своїм уніяцьким начальством, видавали часопис „Дніпро”, і лише ждали світу з наддніпрянської України та з її осередку — м. Києва. Всі вони були дуже захоплені благовістям о. Павла Корсуновського, почалось

живає листування з ними ВПЦР через пошту. Вони щиро приєдналися до нашої Церкви і дуже просили прислати до них єпископа, який конче потрібний їм в боротьбі з уніятською ієрархією. Поки що вони віддалися під зверхність Сирійського єпископа Германоса, що жив в Америці з громадою своїх сирійців і належав до Антіохійського патріархату. Їм, запевне, було докладно з'ясовано походження і відміна нашої ієрархії, спосіб її висвяти, і коли вони відповіли, що цілком її визнають, ВПЦР після деяких міркувань вирішила послати до Америки на єпископську працю Винницького архієпископа Івана Федоровича. Йому зараз з Америки прислано всі потрібні документи і кошти. В самому кінці грудня 1923 року архієпископ Іван Федорович, здобувши собі закордонного пашпорта, виїхав до Америки, а 2/15 лютого мав уже там першу відправу. Цікаво, що й єпископ Антіохійського патріархату Германос теж визнав архієпископа Івана Федоровича й передав йому свій пастирський посох. Українська Автокефальна Церква в Сполучених Штатах Америки стала таким чином уже на твердий ґрунт. В цій країні волі й твердої законности вона все ж перемагає в боротьбі з уніятством, католицизмом, що, запевне, далеко тяжче, ніж з нашим своєрідним „слав'янством”. Парафії там тяжче здобуваються, але за те вже твердо засновуються, бо мають під собою велику матеріяльну базу. Собор в Америці 1924 р. затвердив архієпископа Івана Федоровича; він жив на початку в Ньюйорку, а потім для нього утворили катедру в Чикаго. Парафій в Сполучених Штатах він застав 12, а потім кількість їх подвоїлась. До складу його духівництва ввійшов і диякон Павло Корсуновський. Американська культура в Сполучених Штатах дуже впливає на український народ, сильно його денаціоналізує, бо вся шкільна освіта там американська, українці мають лише свої початкові школи при парафіях, але може наша Церква допоможе йому затримати свою національність. Там, запевне, повна воля, ніхто ні до чого не примушує, але за те й помочі ні від кого нема; кождий нарід мусить на-

діятись лише на себе, на свої сили, оскільки вони здатні витримати тяжку культурну боротьбу.

Зі Сполучених Штатів український церковний рух перекинувся й до сумежної Канади. Це велика окрема держава, сполучена з Англією. В Канаді величезні вільні земельні лани, на яких оселилось і багато українців-хліборобів, — теж переважно з Галичини, але відсотків 20 є й наших „наддніпрянців”. В Канаді українська людність уже досить значна, вона займає третє місце після англійців та німців. Українські парафії в Канаді під впливом Сполучених Штатів теж підняли в себе визвольчий рух, на свій Собор (здається р. 1924-го) вони закликали архієп. Івана Федоровича, й одержавши від нього певні інформації, приєднались до УАПЦ, кількістю до 110 парафій. Українська людність в Канаді з національного боку вже краще себе почуває, там уже є й середні й вищі українські школи, хоч поки що уніятські. Наші українці там будують собі величний Собор в м. Вініпегу, видають свій часопис. Взагалі є надія, що наша церква в Канаді займе помітне місце і прихилить до себе всіх українців. Канадійська УАПЦ теж обрала собі за єпископа Івана Федоровича.

В інших країнах, де живуть українці, справа українського церковного руху теж голосна і здобуває собі прихильність, але поки що лише намагає для себе ґрунт і не вийшла з випадкових умов на більш твердий стан. До ВПЦР відгукнувся далекий Харбин (у Китаї), де є велика громада українців. Ця громада сповістила, що вона має храм і утворила українську парафію: прохає надіслати книги, інформації і священника. Книги й інформації до Харбину надіслано, але священника в таку далечинь трудно було вирядити. Там на короткий час спинився був наш священник, що тікав з СРСР до Америки, але ні від нього, ні від кого іншого дальших відомостей з Харбина не одержано. В тій же стороні на „Зеленому Клині” (Далекий схід) теж дуже багато є наших українців. Якось заходив, будши в Києві, звідти чоловік до ВПЦР, казав, що

там нашим рухом дуже зацікавлені, взяв інформації й книги, і більше звісток звідти не одержано.

На великих просторах Сибіру теж багато є українців, але досі налагодити зв'язку з ними не пощастило, хоч і звідти — з Томщини, з Тобольську — приходили люди, купували у ВПЦР книги. Ближчі країни — Таврія, Кубань — теж не раз прислали до ВПЦР представників. На Кубані живуть щось до 3-х мільйонів українців, все це нащадки старих запорожців; вони дуже прохали надіслати їм священника до Катеринодару, але у ВПЦР так мало працівників. До УАПЦ щиро приєднався дуже гарний кубанець, освічена, ідейна людина — Олекса Сердюк. Його висвячено на священника й послано до Катеринодару. Але його слаба нервова вдача не витримала тамтешніх перешкод; він нервово захворів і повернувся назад, тут лікарі визнали його хворість безнадійною (прогресивний параліч) і він повернувся до своєї батьківщини і далі з Кубанню зв'язок увірвався. Тісніші зв'язки завелись з Середньою Азією. Там є місто Алмаата (колишній Верний); в ній і в її околицях багато українців; людність там не хилилась ні до тихонівців, ні до обновленців. І от коли вони довідались про Українську Автокефальну Церкву, їхні священники — Шевченко, Каторча, — звернулись до ВПЦР з проханням прийняти їхні парафії під свою зверхність і прислати їм єпископа. Після листування, з якого виявилось, що вони цілком свідомі подій Всеукраїнського Собора й їх визнають до них погодився поїхати на благовістя єпископ Вінницький Кость Кротевич. Прибувши до Алмаати, він там зустрів прихильне відношення людности, здобув Катедральну церкву, заснував парафій з 10; рух поширився й на дальші околиці. Але цікаво, що там кинулась до нашої церкви більш російська людність, ніж українська: тоді як українська, досить зросійщена, дивилась якось здалеку, російська дуже захопилась, їм подобались принципи нашої Церкви, її соборноправність, повернення до апостольських часів; вони так і назвали свою церкву „Першо-апостольською” і міцно зорганізу-

вались. Вони прохали тільки о. Костя Кротевича, щоб відправу провадив не українською, а слав'янською мовою. Єпископ Кротевич не найшов зручним відмовити їм у цьому, і так заснувалась там російська церква з українськими принципами. Але заснувалась міцно; соборноправність там провадили завзято. Коли через рік праці єпископ Кротевич повернувся назад до Вінниці, Церква в Алмааті залишилась надто в трудному стані. Вони скрізь шукали собі єпископа, прибували й до Києва, та ніяк не могли знайти. Стан їх катастрофічний, але вони тримаються твердо, на своєму Соборі вирішили не приєднуватись ні до тихонівців, ні до обновленців, а залишитись окремою „першо-апостольською Церквою” під зверхністю ВПЦР.

Нарешті відгукнулася до ВПЦР Оренбурщина. Обновленський єпископ в Оренбурзі Андрій Соседов надіслав до ВПЦР прохання приєднати його до УАПЦ, запевняв, що майже весь Оренбург і навіть монастир, приєднуються до УАПЦ. ВПЦР надіслала до Оренбургу протоієрея Говядовського з Києва, що довго служив раніш в Оренбурській Консисторії, і запевняв, що в Оренбурських степах ще за нього оселилось тисяч 300 українців. Виявилось, що сам Соседов — авантюристик і робив якусь політику, поки не одержав іншої катедри. Але й в Оренбурзі Говядовський найшов великих прихильників української Церкви, побував і в кількох українських селах, і там страшенно захопились українським церковним рухом. Повертаючись з Алмаати, єпископ Кротевич заїжджав до Оренбургу і там з Соседовим висвятили навіть єпископа для Оренбурщини (якогось манаха-росіянина), і справа там зав'язалась. Але дальших відомостей і звітти не одержано. Загальний тяжкий обух, що приголомшив усіх і все в межах своєї держави, порвав усякі зв'язки, закрити усі шляхи . . . Але те, що Українська Автокефальна Церква, події Першого Всеукраїнського Собора поширилися по всьому світі, де живе український народ, скрізь викликали прихильність, і церковне життя й будівництво, є ще одною ознакою того, що діло,

зроблене на Всеукраїнському Соборі — всесоборне утворення ієрархії, — є діло Боже і що його не можуть уже приголомшити ніякі людські обухи...

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА НА ЕМІГРАЦІЇ В ЗАХІДНІЙ ЕВРОПІ.

Більшовицька навала на Україну вигнала з неї дуже багато інтелігенції, війська, що мали стосунки з українським урядом; всі ці десятки, а може й сотні тисяч українців мусіли залишити Україну й тікати десь по чужих країнах, стати емігрантами. Найбільше цих емігрантів скупчилось в Чехії, Франції, Швейцарії, Югославії, Німеччині. Запевне й перебуваючи на чужині, вони пильно стежили за тим, що діється на Україні; вони скоро довідались про відродження Української Автокефальної Церкви, про події Першого Всеукраїнського Церковного Собору і досить жваво на них реагували своєю прихильністю. До ВПЦР перший звернувся з листом емігрант Євген Бачинський з Женеві, ще здається р. 1921-го. Він просив надіслати йому певні інформації про всі церковні події на Україні, і сповіщав, що ними зацікавлені навіть західні церковні діячі.

Після всесвітньої тяжкої війни та розрухів західні народи стали шукати собі заспокоєння й братерського порозуміння між іншим і в вірі, і от там в різних місцях збирались конференції представників усіх вір. Євген Бачинський, що взагалі цікавився церковними справами, був на цих конференціях, і його там радо вітали, як представника Української Церкви. От же він просив ВПЦР прислати йому офіційного мандата, що він є представник УАПЦ в Західній Європі. Це офіційне представництво йому потрібне не тільки для офіційної участі в конференціях Церков, а й для організації українських парафій з українців-емігрантів, що розпорошені по всій Західній Європі. ВПЦР, зважаючи на те, що вона мусить дбати про заснування українських парафій скрізь, де тільки є український народ, вислала Бачинському до Женеві такого ман-

дата, і треба сказати, що він дуже широко й корисно працював для УАПЦ в Західній Європі. В себе в Швейцарії він згуртував українців, хоч священника вони не могли собі здобути й ходили до Старо-Католицької Церкви.

В Парижі (Франція) він заснував досить численну й свідому українську парафію; вона здобула собі окремих храм і закликала священника-українця аж з Прикарпатської України (Чехія). Потім у Франції заснувались іще українські парафії в м. Ліоні, де українців радо прийняли в свою Церкву армяни, та в інших містах — всього 7 парафій, які навіть уже відбули свій „Всефранцузський Український Собор”. Великий гурток українців був і в Берліні (Германія), Софії (Болгарія), але священників дуже трудно було здобути. Та хоч би хто й захотів висвятитися, то не було в кого, бо тихонівські єпископи, яких багато було на еміграції, запевне для Української Церкви цього ні за що не зробили б. Митрополит Антоній Храповицький, що перебував у Сербії, посилав звідти свої послання до України й Америки з самими ганебними випадками проти УАПЦ та її нової ієрархії. Євген Бачинський так захопився українською церковною справою, що поступив на богословський факультет Женевського Університету, щоб самому прийняти священство, почав видавати свій часопис „Благовісник” з інформаційними відомостями про УАПЦ французькою й англійською мовами і викликав загальне зацікавлення. Про свою працю Бачинський робив докладні доповіді до ВПЦР.

Найбільше української еміграції опинилось в Чехії. Там в м. Празі заснувався навіть окремий Український Університет, професори в якому були в більшості емігранти з Кам'янецького Університету; в м. Подебрадах коло Праги заснувався Український Сільсько-господарчий Інститут. І в Празі і в Подебрадах утворились українські парафії, священником в яких був колишній член 1-ї ВПЦР сотник Гриць Мелник. До Чехії належала й велика українська країна „Карпато-Русь”. Хоч Карпаторуси взагалі завзяті москвофіли, але під впливом українців-емігрантів

і в них пішов український рух, стали засновуватись українські парафії. Між самими чехами постав великий церковний рух від католицизму до православ'я. Чехи згадали заповіт свого апостола Івана Гуса і в революційний спосіб стали відходити від папи й визнали зверхність Царгородського патріарха. На чолі їх стояв єпископ Саватій, що довго перебував на Україні, де є багато чеських колоній, і тому був прихильний до українців. От усі ці умови викликали потребу мати і в Чехії представника УАПЦ. Між професорами Празького університету був відомий український вчений, що цікавився й церковними справами, Сергій Шелухин. От з ним ВПЦР і ввійшла в зносини і він з охотою погодився взяти на себе представництво від УАПЦ в Чехії, Югославії і в Східніх патріархатах.¹⁾ Шелухин був великий ворог папства, вважав папу головним винником всесвітньої війни й запеклим ворогом української нації; був він ворогом і патріархизму, вважав патріархів баламутами, і в УАПЦ йому дуже подобалась всенародня соборноправність і повна аполітичність. Своїми надто цікавими й змістовними листами він подавав ВПЦР інформації про стан папства і взагалі релігії на заході і дбав про заснування українських парафій; за його допомогою засновано три українських парафії в Югославії і багато парафій в Прикарпатській Україні.

В Празі Шелухин утворив по зразку ВПЦР свою „Церковну раду”, яка під духовним керівництвом Чеського єпископа Саватія керувала всіма українськими парафіями в Чехії, як емігрантськими, так і прикарпатськими. З утворенням своїх парафій і представництва в Західній Європі й Америці УАПЦ уже фактично здобувала все-світнє значіння, входила в вир всесвітніх релігійних змагань і інтересів, що могли виникати в цих вільних висококультурних країнах. А релігійні інтереси жваво захопили тоді ці країни, особисто щодо взаємного порозуміння всіх

¹⁾ Зносини як з Бачинським так і з Шелухиним і з Америкою робились звичайно через митрополита Василя Липківського, але з відома і з доручення ВПЦР.

церков коли не в вірі, то принаймні в спільному братерському прагненні до виконання заповітів Христових і нашим представникам не гідно було стояти осторонь від цих світових інтересів і не брати в них участі. От же, щоб надати цій участі більш сталого й певного характеру, ВПЦР визнала за корисне утворити чи з'єднати своє представництво за кордоном в колегію з Шелухина, Бачинського на чолі з архиєпископом Іваном Федоровичем, аби в разі якого важливого питання, яке може виникнути в загальних зносинах з іншими Церквами, вони не виступали окремо, а за спільним порозумінням, коли не можна буде сполучитись з ВПЦР. Здається, ця колегія не здійснилась, але чутка про УАПЦ і в інших Церквах досить поширилась. На 1925 рік скликалась у Стокгольмі (Швеція) так звана „Всесвітня Християнська конференція для життя та праці”. Голова підготовчої комісії до цієї конференції єпископ Успанський (Швеція) Натан Седербьом звернувся й до митрополита УАПЦ з закликом прибути на цю конференцію, або надіслати своїх представників. ВПЦР прохала Шелухина та Бачинського прибути на цю конференцію й обрала представниками на неї від себе архиєпископа Олександра Яреценка і Володимира Чехівського. Та ні одному з представників УАПЦ не пощастило бути на цій конференції. ВПЦР надіслала лише поштою свої відповіді на ті питання, які мала розв'язувати конференція. Ці відповіді зробили гарне вражіння на членів конференції, про що єпископ Натан Седербьом сповістив митрополита Василя Липківського гарним листом.

Року 1927-го Євген Бачинський звернувся до ВПЦР з повідомленням, що він уже кінчає богословський факультет і хоче висвятитися на священника, бо цього вимагають парафії і в Женеві і в Берліні. Але тому, що православного єпископа, який би визнавав УАПЦ, в Західній Європі нема, він звернувся до старокатолицького єпископа Кюрі (?) з запитанням, чи міг би він його висвятити для УАПЦ? Після певних інформаций цей єпископ визнав УАПЦ та її ієрархію і погодився висвятити Бачинського, коли ми-

трополит УАПЦ персонально попросить його зробити цю послугу. Справа ця обговорювалась і в президії ВПЦР і на поширених зборах, і вирішено було, що тому що Православна Церква визнає благодатність старокатолицької ієрархії, а єпископ Кюрі визнає УАПЦ і її ієрархію, прохати старокатолицького єпископа зробити послугу УАПЦ й висвятити Євгена Бачинського на священника. Про це митрополит Василь Липківський звернувся з доручення ВПЦР і з персональним проханням до Єпископа Кюрі. Це був уже перший крок до братерського єднання Церков, але 2-й Всеукраїнський Собор (1927 р.) цю справу відмінив... У всякім разі УАПЦ не тільки згуртувала в свої парафії українську еміграцію в Європі, й дала їй може найкращу утіху на чужині, а й голосно дала про себе знати й іншим Церквам Західної Європи й Америки.

УКРАЇНСЬКА ЦЕРКВА В ПОЛЬСЬКІЙ ДЕРЖАВІ.

Всесвітня війна й російська революція привели до відродження Польської держави; зруйнована в кінці 18-го віку Польща за допомогою держав переможниць знову здобула собі державність, приєднала до себе й великі українські країни: Підляшша, Холмщину, велику частину Волині й усю Галичину. Але Польща 18-го віку залишилась Польщею і в 20-му віці, й хиба тільки ще більше за своє поневолення придбала ненависті до православія. Величний міліонний православний Собор в Варшаві, що мав служити ознакою російської зверхности, тільки що перед всесвітньою війною збудований, Польща, здобувши державність, негайно знесла до останнього камінця; не видно навіть місця, де він був. Всі старі костьоли, що були повернені Росією на православні храми, знову повернені на костьоли; всі церкви, що коло них Росія тримала казенних священників, а людність була католицька, або закрито, або повернено на костьоли. Але Польща 18-го віку залишилась Польщею і в 20-му віці й що до українського народу; навіть і спільна з Україною російська неволя нічому її не навчила. Найбільшу лють свою вона направила на

український народ і його Церкву, закрила до 1500 українських парафій, заходилась коло їх спольщення та покатоличення. Американська українська Церква на чолі з архієп. Іваном Федоровичем звернулася з прилюдним, через друк, протестом проти жакливого гніту з боку Польської держави на Українську Церкву. Протест цей був надісланий до всіх державних урядів і автокефальних церков і зробив своє вражіння: розумний лях по шкоді суп'ятився і... почав будувати Православну Автокефальну Церкву в своїй державі. За знаряддя для цього будівництва Польський уряд узяв Кременецького Єпископа Дионісія. Цей росіянин за панування української влади на Волині щиро взявся був за українізацію Церкви, писав послання про відправу українською мовою, поширював по церквах переклади богослужбових книг проф. І. Огієнка.¹⁾ Коли ж на Волині запанувала польська влада, Дионісій став щирим виконавцем завдань польського уряду, від якого одержав підвищення на митрополита Варшавського. Дионісій з початку звернувся до московського патріарха Тихона, щоб той благословив автокефалію Польської Православної Церкви, але патріарх Тихон не тільки не благословив, бо вважав і православну Церкву в Польщі належною до свого патріархату, а ще загрозив Дионісію відлученням. Тоді митрополит Дионісій звернувся з цим проханням до патріарха Царгородського, цього вічного крамаря своїм „вселенським” маєстатом. Це прохання митрополита Дионісія, запевне, енергійно підтримано було польським урядом, і от Царгородський патріарх Василій 3-й р. 1924-го з своїм Синодом благословив повну автокефалію православної Церкви в Польській державі, надав митрополиту Дионісію титул „блаженнішого”, і про цю польську державну автокефалію з великою урочистістю оголошено було в Варшаві, куда прибув представник

¹⁾ Проф. Кам'янецького Університету І. Огієнко був міністром ісповідань в Кам'янці за Директорії. Він захопився українською церковною справою і робив багато перекладів на українську мову, як от чин літургії Іоана Златоустого та інші.

патріарха. З боку патріарха Царгородського Василя 3-го це була ганебна узурпація й шахрайство, що ним обурені були навіть на Заході, як про це сповіщав ВПЦР Шелухин. Бо й справді, — яке мав відношення царгородський патріарх Василій 3-й до православної Церкви в Польщі? Вже патріарх московський Тихон мав до неї далеко більше право, бо колись Царгородський патріарх Дионисій продав її Московському урядові. І от патріарх Василій 3-й те, що вже продано його попередником Московському урядові, не викупивши його, спокійно перепродує польському католицькому урядові. Здається й українці в Польській державі зустріли цей гешефт з собою Царгородського патріарха дуже вороже, тим більше не могла байдуже поставитись до нього Всеукраїнська Православна Церковна Рада. І от ВПЦР звернулась з рішучим протестом проти цього ганебного вчинку патріарха Василя 3-го й до нього самого й до всіх Автокефальних Церков, доводячи, що патріарх Василій 3-й не має ніякого права до Української Церкви в Польщі, бо від неї його попередник Дионисій відмовився й за себе й за своїх заступників, і питання про автокефалію може вирішати лише сама Церква, а не польська влада й Царгородський патріарх. Тому ВПЦР оголосила, що вона й сама не визнає оголошеної від патріарха Василя 3-го польської автокефалії Православної Церкви і закликає Українську Церкву в Польщі її не визнавати.

Але яку ж автокефальну Церкву заснував у себе Польський уряд і митрополит Дионисій? Хоч там майже вся православна людність українська, але Церкву для неї утворювали спольщену російську: мова в духовних школах заведена польська й російська, в церквах відправа слав'янська змосковщена, а до всього українського Дионисій поставився дуже вороже. Не дурно на Волині довго працював як єпископ Антоній Храповицький; Волинь видійшла до Польської держави, але „Союзи руського народу”, що їх там заснував Антоній, залишились. І от ці українські чорносотенці, що фанатично настроєні проти всього ук-

раїнського, явились головними провідниками Дионисіївської автокефалії в польській Україні. Але на Холмщині й на Волині й раніш було й потім, як еміграція, перейшло багато свідомого українського громадянства. До Польщі перейшли деякі професори Кам'янецького університету, між іншим протоіерей Петро Табинський, туди перейшов член 1-ї ВПЦР і Кирило-Мефодіївського братства Петро Сикорський, що прийняв там чернецтво з іменем Поликарпа, прот. Павло Пащевський, теж член 1-ої ВПЦР, священник Губа і багато інших священників і громадян з Поділля й Радянської Волині. Вони з'єднались з тамтешнім свідомим громадянством і повели великий український церковний рух, стали правити службу Божу українською мовою. І от і там, на польській Україні стали відбуватись точнісінько такі явища, як і на „радянській”; пішли змагання і навіть бійки між чорносотенцями „слав'янами” й українцями за церкви, за те, якою мовою правити в церквах. Українці, як у нас, так і там, брали гору і здобули собі Собор в Луцьку, в Володимірі-Волинському, в багатьох селах правили українською мовою. Дионисій поставився вороже до українського руху, Полікарпа (Сикорського) перевів десь аж на Білорусь, Петра Табинського — до Варшави, але рух не вщухав. Але й українці поставились вороже до Дионисія, скликали свій Собор в Луцьку, на якому винесли дуже сміливі на захист українського церковного руху ухвали. А коли Дионисій в угоду Польському урядові оголосив введення в православній церкві католицького (Грегоріянського) календаря і навіть заборонив у службі Божій тих священників, що будуть правити в свята по старому календарю, піднялось скрізь таке обурення навіть між селянством, що Дионисій чим дуж мусів збавити пихи й оголосив, що свята хто як хоче, так нехай і справляє. Під впливом української інтелігенції Дионисій, здається, мусів таки зробити значні поступки в бік українізації. Коли на Польській Україні стало відомо про Перший Всеукраїнський Собор 1921 р. й утворення на ньому української народної ієрархії, там ця подія між сві-

домим українським громадянством зустріла повне співчуття. В Володимірі-Волинському під ред. д-ра Арсена Річинського виходить часопис „На варті”, дуже поширений по селах, який одверто став на бік визнання нашої ієрархії. Там же в Володимірі-Волинському вийшла книга невідомого автора (думаю, чи не прот. П. Табинського) під заголовком: „Походження єпископату в зв’язку з питанням про благодатність ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви”. В ній автор цілком ґрунтовно й докладно розглядає цю справу й приходять до висновку, що нова ієрархія УАПЦ має всі історичні й каноничні відзнаки благодатності. Запевне, утворення в Польщі наших автокефальних парафій поки що з боку Польського уряду цілком не можливе. Туди якимсь чином перейшов священник нашої висвяти Проказюк (?) і зараз здобув собі парафію, але ж негайно попався до в’язниці і дальша доля його не відома...

Треба сказати кілька слів і про долю уніяцької Української Церкви в Польщі. Після приєднання України до Росії хоч Галичина з своєю уніятською Церквою перейшла до Австрії, але весь час все одно була під повним впливом Польщі; вся вона була зпольщена, жидова її обсіла, і тільки вбоге темне селянство та таке ж саме майже духівництво традиційно животіло з своїм східнім обрядом. На його спині товклись і австрійські і польські і папські політики, воно стогнало, але мусіло терпіти. Змагаючись поміж собою ці вищі політики залишали хлопів з їх хлопською вірою в їх традиційному стані. В 19-му віці, коли надійшли до Галичини твори українських письменників Котляревського, Шевченка та інших, Галицьке духівництво трохи заворушилось, почалось його національне відродження; такі парохі як Шашкевич, Головацький, Вагилевич зіпхнули з мертвої точки українське національне й церковне животіння в Галичині. Згодом з Наддніпрянської України, тікаючи від російського гніту, переходили до Галичини наші діячі як Кониський, Драгоманів, потім М. Грушевський та інші, містили свої твори в Галицьких

часописах, засновували „Просвіти”, наукові товариства і таким чином підносили національне життя українського народу в Галичині. Але Галицьке духовництво не зовсім зрозуміло цей національний рух, воно надіялось на Москву, як на свою визвольницю, звідти ждали світу й національного й релігійного. І от в Галичині, особисто між духовництвом, піднялась велика хвиля москвофільства, хотіли наблизитись до Москви і своєю мовою і своєю Церквою. Крім того, що ця надія була цілком помилкова, як в цім добре пересвідчилися під час, як Галичина була зайнята російським військом в 1914-15 р., навіть найзавзятіші москвофіли, коли за приводом архієпископа Євлогія Волинського сотні Галицьких священників та діячів було побито, послано на заслання, посажено по російських в'язницях, а останні мусіли тікати куди очі, вони ще викликали проти себе велике підозріння з боку Австрійського, а потім Польського уряду. І от, щоб запобігти впливам з боку Москви, австрійські та польські політики взялися нарешті за уніятську Церкву, щоб їй зовсім покласти край і з'єднати з католицькою. Правда, на протязі майже 200 років уніятські єзуїти базиліяни непомітно встигли запровадити в унії майже цілком латинський обряд. Для повного златинщення залишилось скасувати лише дві, правда, головні, ознаки східного обряду: одружний стан духовництва і старий календар, але головне, запевне, одружний стан духовництва, бо як священників повернуть на чорну папську армію, тоді вже через неї легко буде перевести й календарну справу. І от р. 1891-го, вперше після Замойського Собору р. 1720, скликано було в Львові уніятський Собор. Цей Собор складався власне з трьох уніятських єпископів Львівського, Перемишльського й Станіславівського та папського нунція (посла), що мали рішачий голос, а кожен єпископ приводив з собою по кілька десятків священників з дорадчим голосом. На цьому Соборі вирішено — при протесті від усіх священників, але все ж вирішено — давати перевагу безженним священникам, „целбсам”, над жонатими на тій підставі, що „жонатий тур-

бується про жінку, щоб догодити жінці, а не жонатий дбає про Господне, щоб догодити Господеві” (1 Кор. 7-32), цебто, за католицьким розумінням, папі. От же принципово запровадження целібату, цебто безжениого духівництва, в уніятській Церкві вже й тоді вирішено.

Коли ж після всесвітньої війни Галичина знов опинилась в Польській державі, то цей принцип уже почав здійснюватись; уніятський митрополит Андрій Шептицький видав наказа р. 1918-го, щоб половина учнів в семінаріях висвячувалась без одруження, а р. 1920-го три Галиційські єпископи на своїй нараді вирішили всіх учнів семінарії перед випуском висвячувати на дияконів, щоб попередити їх одруження, а тих, що не побажають висвятитися, звільнити з семінарії. А щоб цих „целібсів” привабити, їм зараз дають найкращі парафії, всяк їх підносять, а одружених всяк зневажають. Простодушні галицькі пан-отці (чи може вони такими прикидаються) хотять себе запевнити, що „Святий отець” (папа) нічого про це не знає, бо скільки ж раз папи писали урочисті „були”, що залишають уніятську Церкву на вічні часи при її обрядах і звичаях; це все ніби роблять всякі єзуїти та політики. Як раз так, як колись простодушні запорожці оббивали пороги цариці Катерині з скаргами на свої образи, гадаючи, що „мати” цариця нічого не знає, це все роблять її придворні... Останні події Польського уряду ще більше повинні б відкрити очі галицьким пан-отцям на майбутнє своєї Церкви. Коли р. 1875 Російська влада робила останнє приєднання уніятів на Холмщині та Волині, то більше 300 парафій з 200.000 населенням, щоб не переходити до Російської Церкви, формально заявили себе католиками, хоч завжди залишались уніятами; їхні церкви Російська влада повернула на православні й тримала там своїх священників. І от тепер, коли тяжка рука російського царату впала, галицькі уніяти чим дуж давай повертати уніятів Холмщини й Волині, висвятили туди аж трьох єпископів, послали багато священників. Але Польський уряд ні уніяцьких священників ні єпископів не пустив, а Холмських

і Волинських уніятів оголосив уже зовсім католиками, бувши уніятські, а потім православні церкви в них повернув просто на костьоли, посадив там аж трьох католицьких біскупів, по церквах призначив ксьондзів (запевне, целібатів), що вміють правити й по слов'янському, запевне й новий календар запровадив. От же Волинь та Холмщина,

Арх. Йосип Оксіук
(З архіву прот. М. Явдася).

Арх. Олександр Ярещенко
(З архіву прот. М. Явдася).

бувши катедри фундаторів унії Іпатія Потія та Кирила Терлецького, вже зовсім покатоличені, там унія вже зведена на нівець. Галиційські пан-отці це бачать й мусять розуміти, що черга зведення на нівець унії за ними, знають вони й те, що в конкордаті, що його папа зробив з Польським урядом, вже й не згадується про унію, а лише про католицьку Церкву, і все ж ще стукаються то до „Святого отця” то до Польського уряду, пригадуючи їм нікому тепер непотрібних Потія та Терлецького, та всякі папські були. Але вже досить голосно лунають і інші єдино дійсні загрози: „Там за кордоном, пишуть вони папі, дуже поширилась автокефалія з принадним українським богослуженням, з виборним одружним духівництвом, а в нас знов проявляється в цілій суспільності ярке негодовання

за надуживання нашої Церкви і накидування їй чужих порядків... Ми дуже побоюємось, щоб роздратований нарід не сказав: не хочемо, щоби під покровом Церкви господарили в нашій хаті всякі чужі люди і надуживали нашої Церкви для своїх цілей". І це безумовно найкраща й єдино гідна відповідь народу в справах своєї Церкви. Але не тільки народ, а й самі поважні Львівські пан-отці (щось з 12) надіслали інформації митрополиту Василю Липківському (р. 1926) про безпорадний стан уніятської Церкви і висловили свою прихильність до Української Автокефальної Церкви і впевненість, що не далеко вже той час, коли вся Галичина відвернеться від чужого Риму і поверне свої очі і надії на рідний Київ. І це безперечно мусить бути: коли цього не зробить прибите уніятське духовництво, це зробить сам нарід, як це сталося і на Великій Україні...

ПРАЦЯ І ЖИТТЯ ДРУГОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ ПІСЛЯ ПЕРШОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ.

Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор цілком ухвалив працю другої ВПЦР до нього, визнав усі її діяння, як от проголошення автокефалії, всенародно-соборноправного устрою, відправ служби Божої рідною мовою, скликання Всеукраїнського Церковного Собору в незвичайно тяжких умовах, і, перетворившись в Великі Покрівські збори, обрав президію ВПЦР¹⁾ на 1922-й рік майже в тому самому складі: головою ВПЦР залишився Михайло Мороз, секретарем Іван Тарасенко. Після Собору праця ВПЦР надзвичайно ускладнилась: президія мусіла працювати щоденно, щомісяця мали збиратись поширені

1) ВПЦР на початку не мала свого помешкання, містилась або в секретаря І. Тарасенка (ріг Столипінської і Підвальної № 20), або в голови Мороза (Бульварно-Кудрявська 7). Потім перед Собором їй пощастило зайняти 3 кімнати в помешкан. колишньої Консисторії, нарешті її було переселено в будинок колишн. „Єпарх. Совету” (в дворі Соф. Собору).

збори ВПЦР (Мала Рада) з Київських членів ВПЦР (до 60 чоловіка), а в травні й жовтні Микільські й Покрівські збори (в кількості до 200 чолов.) (Велика Рада). Митрополит вводився почесним Головою ВПЦР, а його заступник почесним членом. В президії вони працювали на рівні з іншими членами. От же все керівництво ВПЦР було пройнято соборноправністю. Найбільше ускладнилась праця президії ВПЦР, як в зв'язку з виконанням ухвал Собору, так і з поширенням українського церковного руху, боротьбою з ворожими силами, задоволенням вимог церковного життя, виконанням біжучих справ і т. і. Друга ВПЦР довгий час сполучала й працю міської окружної ради, а деякий час і працю Київської Повітової Ради. Для кращого ведення праці президія ВПЦР поділилась на кілька відділів: адміністраційний, благовісницький, інформаційний, перекладовий, господарчий. Почесним Головою ВПЦР був митрополит Василь Липківський, але з огляду на його часті подорожі ВПЦР визнала потрібним обрати за заступника митрополита в ВПЦР на часи його відсутності члена ВПЦР архієпископа Нестора Шараєвського (хоч часто він заміняв митрополита і в подорожах). На чолі Адміністраційного відділу став голова ВПЦР Мороз. Тут була необмежена кількість праці: треба було давати поради, накази, інструкції тим парафіям і єпархіям, які вже заснувались, треба було всяк допомагати й тим, що ще засновувались, постійно мати стосунки й клопотання в органах влади, готувати справоздання до поширених і Великих зборів ВПЦР, керувати Київськими парафіями, часто виїжджати й на місця для порад, інструкторства та поладження справ. Одно слово, ледве можна було поспіти за життям, а не то що ним керувати. Це ж треба сказати й про духовне керівництво митрополита¹). Бла-

¹) Для адміністраційного керівництва УАПЦ митрополит Василь Липківський склав і подав на розгляд до ВПЦР цілу низку проектів наказів: Церковним Соборам, Церковним Радам, про служіння єпископське, пресвітерське, взаємовідносини духовного й адміністраційного керівництва, статут Церковного суду, проект господарчих справ, але вони залишились не розглянуті.

говісницький відділ взяв на себе член ВПЦР Володимир Чехівський. Тому, що УАПЦ головним своїм завданням взяла на себе церковне благовістя, поширення церковно-національної свідомості в українському народі, благовісництво мало в УАПЦ дуже велике значіння: і митрополит і єпископи були головним чином благовісниками, сам В. Чехівський завжди виступав з промовами як в Софіївському Соборі, так і в інших Київських церквах, часто й виїжджав на благовістя. Але головна вага благовісницького відділу, це була підготовка благовісників і взагалі священників. Тому, що до УАПЦ переходило дуже мало тихонівських священників, в ній завжди почувався величезний брак підготованих кандидатів священства і для підготовки їх ВПЦР мусіла вживати всяких заходів. При Софіївській парафії В. Чехівський заснував „Братство робітників слова”. Тут він викладав у промовах Св. Письмо і викликав бажаючих на листівне й словесне викладання своїх думок. З цього Братства вийшло кілька гарних священників. Але головним засобом підготовки священників для УАПЦ були богословські курси. Голові ВПЦР М. Морозові пощастило взяти на своє ім'я дозвіл на відкриття богословських курсів. Ці курси й провадились з 1921 до 1924 року. Вони містились при Іллінській, а потім при Андріївській парафіях, де були вільні помешкання, а потім для них заарендовано було окремих дом (на розі Рейтарської і Столипінської вул.). Курси були на початку місячними, потім 2-х — 3-х і нарешті 6 місячними, вони випустили не менше мабуть як 300 курсантів, що пішли в пан-отці УАПЦ. Не дивлячись на свою короткочасність, ці курси давали все ж значну підготовку до священства й поширювали загальний обрій освіти курсантів. Науки там викладались практичні: богослужбова мова (українська), співи, читання, церковний устав, пастирська практика, але по можливості давались і загальні знання: Св. Письмо, Церковна історія, мораль, віронавчання. На курсах викладали майже всі члени ВПЦР: Мороз, Чехівський, архієпископ Нестор Шараєвський, еп. Петро Тарнавський, свя-

щенник Дмитро Ходзицький, митрополит Василь Липківський (коли був вільний від подорожі). Але закликалися і інші видатні фахівці різних наук: проф. В. Данилевич, проф. А. Грушевський, Лідія Білозір, Марія Старицька, Л. Старицька-Черняхівська та інші. Всі ці викладачі працювали майже без усякої платні, хіба тільки де що доставали натурою. Курсанти прибували з різних місць, тиснулися, як могли, в помешканні курсів, привозили з собою муку, сало, крупу, харчувалися в артільний спосіб, а дещо виділяли ще своїм викладачам. Нужденне було їхнє життя, нагадувало стару Могілянську бурсу, і все ж при своїй надзвичайній щирості до науки вони досить поширювали свої знання, а для УАПЦ принесли багато користі. По скінченні курсів вони тримали іспити на священників чи дияконів й одержували свідоцтва. Так само тримали іспити всі, що добивались священства чи дияконства. При ВПЦР для цього було засновано й окрему іспитову комісію. Р. 1924 курси були закриті... Інформаційний відділ вів секретар Іван Тарасенко. Тут теж було безліч праці; треба було подавати інформації про життя УАПЦ всім епархіям, по можливості й парафіям, тримати їх в курсі церковного життя, поширювати обіжники, справоздання, ухвали Собор., ВПЦР і т. і. Для цього конче потрібно було мати свій часопис, друкований орган, але дозволу на нього не пощастило здобути, й дотепний секретар вжив звичайний в ті часи спосіб інформації: він завів „Стінгазету”, друкував на машинці всякі інформації і виставляв їх на стіні в притворі Софіївського собору. Ця „Стінгазета” викликала величезне зацікавлення людности, коло неї завжди тиснулись читачі. Копії стінгазетних інформацій розсилались і по всіх повітових радах, їх могли брати й виставляти в себе в церкві й інші парафії. ВПЦР на свята Різдва, Великодня й інші важливі випадки зверталась до всієї УАПЦ з своїми обіжниками, привітаннями, в яких теж містились інформаційні відомості і які розсилались по всіх Повітових радах. Через відсутність свого часопису і взагалі неможливість друку провадити церков-

ну літературно-наукову працю не було можливості, хоч в цьому була величезна потреба і знайшлися б великі сили по всіх галузях нової церковної творчості. Виникали щораз самі ріжноманітні церковні питання й догматичні й історичні й каноничні, а найбільше апологетичні проти старих традицій, безвірства і т. і., а обговорити їх не було де. Був час (1923-4 р.) коли в Києві, а потім і по селах пішла хвиля „антирелігійних диспутів”. В Києві ВПЦР висилала на них своїх представників, що з гідністю захищали і релігію і свою церковну справу (найбільше виступали в Києві митрополит Липківський і В. Чехівський), а по селах теж гідний опір давали „антирелігійним професорам” пан-отці УАПЦ. З усіх інформаційних матеріалів пощастило тільки надрукувати й поширити протокол Київських Соборів 1921 року й „Діяння Всеукраїнського Церковного Собору”. Начолі перекладового відділу стояв архієпископ Нестор Шараєвський. Тут теж була безліч праці; хоч іще до Собору було перекладено й надруковано „Чин Божественної Літургії”, Молитовник, Требник, Часловець, але зараз після Собору треба було вже виготовляти їх друге видання та крім того готувати й далші переклади. Р. 1923 було надруковано „Чин всюношної служби” в перекладі митрополита Липківського і „Октоїх (воскресні служби)” в перекладі архієпископа Шараєвського. Цілковитовиготовлено було до друку спільною працею митрополита Липківського й архієпископа Шараєвського велику книгу „Минею” (святкову й загальну з пареміями), а також службу страстів та Великодня, але надруковано їх вже геть аж р. 1927-го. Підготовано було до друку (в перекладі диякона, потім протоієрея Федота Хорошого) Псалтир; переклад переглянуто було в комісії з митропол. Липківського, архієпископа Шараєвського, протоієрея Миколи Хомичевського й протоієрея Василя Потієнка й надруковано р. 1926-го. Але взагалі через великі труднощі щодо друку навіть богослужбових книжок приходилось найбільше оперувати перекладами, надрукованими на машинці чи й так рукописними. Таких

праць набралось в ВПЦР досить багато, як от „Молебник”, „Панахидник” (складені митрополитом Липківським), Літургія Василя В., Раніш освячених дарів, служби Велико-го Посту (перекл. архієпископа Шараєвського), Акафисти, молитви, тощо; надсилали свої переклади й священники з місць. Багато священників мали в себе і вживали й свої власні переклади. Залишився в ВПЦР й цілком виготований для розгляду в комісії „Апостол” пер. Митрополита Липківського.

Господарчий відділ це було саме болюче місце другої ВПЦР від початку до кінця її життя, не тому запевне, що не було кому господарювати, а тому, що не було над чим. Матеріальний стан другої ВПЦР був завжди, як кажуть, катастрофічний. То були тяжкі часи, коли людність страшенно напружена була державними податками і всякі церковні збори були дуже утруднені. Єдиним джерелом прибутків ВПЦР могли бути лише добровільні внески парафій, або приватних осіб. Але українські парафії ще були мало організовані, людність була виснажена, до українських парафій належала в більшості біднота, й тому ті внески з парафій були зовсім не значні, та й то лише з Київських та близьких до Києва, а з дальших парафій зовсім нічого не доходило. Правда, коли стали засновуватись, організовуватись Повітові Церковні ради, вони взяли на себе посередництво між парафіями та ВПЦР, збирали з парафій внески й надсилали до ВПЦР. Але й ці внески були малі, не досягали часто й 20% того, що потрібувала ВПЦР для своєї праці, і члени ВПЦР не тільки нічого майже не одержували за свою щоденну напружену працю (яких небудь 30-40 к. на місяць), а ще й мусіли зимою працювати в нетопленому помешканні, бо ні на що було купити палива, самі і розносили свої листи, бо ні на що було тримати посильного, самі й прибирали помешкання і т. і. Другим джерелом прибутків було видавництво, продаж богослужбових книг, друкованих на машинці, служб, нот, інформацій і т. і. Крім власних видань ВПЦР широко використовувала Херсонські видання Єван-

гелій і Нового Заповіту, закупивши їх в Херсонської парафії, і євангелія, видавця Київської Народної освіти, що якимсь чином (здається, заходами небіжчика Івана Тарасенка) перейшли в спадщину ВПЦР в кількості тисяч 50 примірників. Але й ця книжкова торгівля далеко не задовольняла всіх потреб ВПЦР, а крім того була ще під постійною загрозою великого акцизу. От же ВПЦР мусіла придумувати інші засоби для задоволення своїх потреб, встановила тарілковий збір по церквах на Різдво, Зелені свята, Покрову, збори колядкові, відсотки з прибутків церков. Та все це поступало дуже не регулярно й випадково; значну підтримку давали лише Харківська, Американська Церква і в крайній потребі Київські парафії. В останні роки ВПЦР пробувала завести певну кошторисну систему господарства у всій УАПЦ, починаючи з парафій, і була надія поставити господарчу справу і в ВПЦР на твердий ґрунт, але стан парафій робився щораз тяжчий, та й над самою другою ВПЦР ширяв уже врон смерти...

Був при ВПЦР іще Вищий Церковний суд з трьох духовних і 3-х мирян на чолі з митрополитом, але він мало функціонував, за весь час відбувався разів зо 3: з приводу „Діяльної церкви”, єписк. Пивоварова і, здається, єписк. Стороженка.

БОГОСЛУЖБОВІ ВІДМІНИ В УАПЦ.

Кожда Церква виявляє себе найбільше своїм богослужбовим боком, своїм обрядом чи культом, це її сама показова зовнішність. Українська Церква, запевне, є православна і богослужбовий обряд зберегла в собі цілком православний. Але в богослужіння Української Церкви ВПЦР ввела певні відміни в яких виявляється жива церковна творчість, а Всеукраїнський 1-й Церковний Собор ухвалив взагалі церковну творчість в галузі богослужбовій під доглядом ВПЦР. Безперечно сама смілива відміна, що введена ВПЦР в богослужіння, це була жива українська мова в відправах Божих Служб і треб. Всеукраїнську

Церковну Раду дуже лякали, казали: „Як тільки почує людність в церкві „базарну”, звичайну мову, підніметься цілий бунт, священників з церкви виженуть”. Трапилось як раз навпаки: народ справді ожив, але не для бунту, а від радості і не тільки не виганяв священників, що правили українською мовою, а страшенний пішов попит на українських пан-отців; навіть багато росіян дуже захопились, а галицькі уніяти, що визнавали себе єдино національною церквою, мусіли визнати, що автокефалія з своїм українським богослуженням надто приваблива й для їхніх парафіян. ВПЦР зараз же щільно взялась за переклади на українську мову богослужбових книг. Перекладати приходилось при тяжких умовах: треба було не гаїтись, а тим часом грецьких оригіналів не можна було дістати, переклади робились переважно з слав'янського. Крім того особливо для співів треба було рахуватись зі слав'янською розстановкою слів, щоб підходила під ноти слав'янських пісень. Тому ВПЦР завжди вважала свої переклади лише початком вільної творчості в цьому напрямку. Ця творчість уже й почалася була: невідомий поет переклав ірмоси всіх голосів гарними віршами, дуже придатними для голосових співів, і вони вже співаються в багатьох церквах. Заведене ВПЦР читання в голос євхаристичних молитов та інших, що раніш читалось пан-отцями таємно, пропуск ектеній за оглашених, звертання до народу з виголосом: „Христос посеред нас” перед „Вірую”, винос євхаристичних дарів перед народ під час їх освячення, канти, колядки, — всі такі відміни робили приємне вражіння на нарід й досить відживляли богослужіння. З'явились спроби й утворення нових служб, по зразку старих; так митрополит Василь Липківський склав „молебень про єднання Церков” на 1-шу неділю посту, молебень на 1-ше травня (свято праці), служби на „Другу Покрову” (свято Всесоборного відродження Української ієрархії), Молебень на Першу Покрову (відродження УАПЦ, згідно ухвалі Всеукраїнського Церковного Собору), на Різдво, і вони ввійшли до вжитку. Нарешті були спроби й цілком

нового утворення церковних відправ. Такі були дві проповідницьких відправи, що їх склав В. Чехівський: „Служба визволення” і „Слово Хрестне”. Це вже були відправи цілком оригінальні, складались з відповідних винятків Св. Письма Старого й Нового Заповіту: диякон закликав нарід слухати Слово Боже, священник читав це слово, а нарід відповідав співами. Служби ці кілька раз відбувались в Софіївському Соборі, як проповідницькі, робили гарні вражіння, хоч по своїй трудності для виконання вимагали гарних виконавців і хору. Запевне, як старі церковні служби утворювались сотнями літ, поки досягли своєї довершеної краси, те ж треба сказати й про нову церковну творчість в цій галузі: вона дійде своєї краси лише тоді, коли, почавшись з часу відродження УАПЦ, не буде припинятись ні ліністю, ні байдужністю, ні злочинною замертвілістю на тому, що зроблено... ВПЦР повинна була встановити й деякі нові свята у видатні дні своєї церковно-національної минувшини; вона встановила свято на пошану Всесоборного утворення Української ієрархії і назвала його „Друга Покрова”, тому що й відродження Української ієрархії сталося в храмі Пресвятої Богородиці перед її чудовним образом „Непорушний мур” під її покровою в твердій вірі, що Пресвята Богородиця є непереможна покрови й для УАПЦ і її народу.

26-го лютого (11 березня) ВПЦР встановила урочистий молитовний спомин Тараса Шевченка — зранку заупокійною Літургією, а ввечері урочистою панахидою.

Історія українського народу і його церкви, запевне, має в собі ще багато подій і осіб, яких варто відзначати всецерковною молитвою. Але це справа майбутнього...

Далеко більшу творчість УАПЦ виявила в церковних співах; тут ВПЦР пощастило мати в своєму складі видатних композиторів. Таким був перш за все славетний композитор Микола Леонтович. Він — син священника з Поділля, був у Києві як раз в час утворення 2-ї ВПЦР, захопився українським церковним рухом, увійшов в склад ВПЦР, склав свою літургію і сам керував хором, виконую-

чи її 9 травня р. 1919 в Микільському соборі. Його співи літургії і потім стали кращою оздобою українських відправ. Крім того він написав багато колядок, кантів; його кант Почаївській Божій Матері („Ой зійшла зоря”) краще українизував людність, ніж усякі промови. Від Миколи Леонтовича, що всіма визнаний, як великого таланту співець, УАПЦ ждала ще великих творів. На великий жаль життя цієї чистої, далекої від усякої політики людини злочинно припинили темні політикани на самому початку відродження УАПЦ, застреливши його в січні р. 1921, коли він перебував на святах у свого батька. Ще більше встиг зробити для церковних співів УАПЦ другий славетний український композитор протоієрей Кирило Стеценко. Він був син селянина на Богуславщині (малюра), скінчив Софіївську Бурсу й Київську семінарію, багато працював для церковних співів і української музики ще до революції. Під час утворення 2-ї ВПЦР о. Кирило Стеценко ввійшов у склад її членів і щиро взявся за співочу справу: він написав кілька літургій, надзвичайно гарну панахиду, багато кантів, колядок. Дуже вдячна йому УАПЦ за його велику працю ждала від нього ще багато церковної утіхи. Та й тут не судилося... В р. 1920 о. Кирило Стеценко зайняв посаду пан-отця в с. Веприку на Васильківщині і тут в квітні 1922 року помер від тифу.

Багато зробили для піднесення співів в УАПЦ й інші українські композитори, як от Козицький, Степовий, Гончаров, та інші. Взагалі своїми співами УАПЦ, зразу звернула на себе велику увагу людности не лише по містах, а й по селах.

Не можна не згадати ще про одну відміну в богослужінні УАПЦ, яку цілком наново утворив протоієрей Софіївського Собору Юрій Красицький. (Він народив. в м. Липівці 1890 р., був син справника). Це була світська людина і з церквою мав мало спільного, був тільки великий знавець церковної археології, зокрема української. Він дуже захопився українським церковновизвольчим рухом і після 1-го Всеукраїнського Собору висвятився на свя-

щенника св. Софії. Ставши пан-отцем, Юрій Красицький замислив утворити цілком окрему галузь богослужіння, так звані „Художні відправи”, щоб давати насолоду і науку очам людності, викликати в них релігійні почуття зовнішньою оздобою храму й відправ, так би мовити виставністю їх: на кожне свято він добирав певний одяг, показував виконавцям певні рухи, оздоблював храм в певний спосіб і в цих способах оздоблення о. Юрій виявив надзвичайний хист; в кожне велике свято храм у нього також голосно промовляв про свято своєю оздобою, як співці своїми співами, пан-отці — своїми промовами. На Різдво він утворював прекрасний вертеп: селянська хата з кутью на столі, хлів, ясла, подвір'я, криниця — все це надзвичайно гарно й чуло, викликало дійсно у всякого українця святі почуття „Святого Вечора”. На Страсті й Великдень він утворював „Голгофу” „Гроб Христов”, „Воскресіння” — все ці художні картини-вистави, що викликали велике зацікавлення й побожність. На свято Успіння о. Юрій утворював „Гефсиманську печеру” з гробом Богородиці, надзвичайно побожно, прямо переносив глядачів в обставини давнього східнього похорону. На Введення утворив був повну копію єврейського храму, що дивувала навіть євреїв. Оздоба всього храму на Великдень, Зелені свята, Другу Пречисту (Храмове свято) — все було надзвичайне. Ця художня праця о. Юрія викликала велике зацікавлення, можна сказати, всього Києва, та й не тільки його — всі приходили подивитись на художню оздобу храму й виходили з підвищеним релігійним почуттям. О. Юрій своєю художністю ніколи не переходив у пусту театральність, все в нього, всяка дрібниця оздобы, викликало високі релігійні почуття. Сестрицтво доставляло о. Юрію квіти, парафіяни пожертви, і праця його була не тільки самою оригінальною, а й дуже привабливою для людності. О. Юрій утворював і окремі цілком нові обряди й рухи, згідно своєму художньому надхненню. Так на Чесного Хреста воздвигали за його вказівками не малий, а великий, природних розмірів дерев'яний хрест, оздобле-

ний квітами, електрикою, і це робило надзвичайне вражіння. На всюношній під Різдво утворювалось за його вказівками освячення куті, „подорож волхвів” (всередині храму), на прощену вечірню (перед В. Постом) урочисте несення Хреста, на Вшестя обходження з Плащаницею на всюношній і т. і.

Дуже гарно о. Юрій прикрашував панахиду на Шевченківське свято, Св. Престол на Великдень, утворював урочисте освячення дарів на Плащаниці (серед церкви) в В. Пятницю, на мощах Св. Муч. Макарія (1-го травня), обнесення плащаниці Богородиці на Успіння. Все це були надто оригінальні, але дуже гарно продумані і щиро релігійні уявлення. Правда, великі розміри св. Софії давали о. Юрію повну можливість вільно прикладати свою художність, але праця його мала не лише місцеве, а справді всеукраїнське значіння: за його зразком і порадами і всі українські парафії м. Києва робили в себе і вертепи й голгофи і знаходили для цього місце і в своїх малих храмах; переносився цей звичай в українські парафії й далеко поза межі Києва, художня оздоба храмів по святах стала звичайною ознакою українських парафій, о. Юрій що далі все більше робився всеукраїнським керівником церковного мистецтва. Навіть слав'янські парафії, що на початку сильно обурювались цією „театральністю”, потім і самі стали переймати її. Запевне, ця цілком нова галузь, так би мовити, обрядового церковного мистецтва, виставної церковної творчості, лише тільки що почалась, мала єдиного талановитого організатора, але вже придбала собі щирих учнів і послідовників і дала великі обрії для цієї галузі церковної творчості в майбутньому, що може відіб'ється й на церковнім будівництві і взагалі на зовнішній церковній творчості в бік художнього устаткування відправ.

ПРАЦЯ ПОВІТОВИХ ЦЕРКОВНИХ РАД ЗА ДРУГОЇ ВПЦР.

Зараз після 1-го Всеукраїнського Церковного Собору всі ті українські церковні гуртки, які були по всіх майже повітових і губерніяльних містах, перетворились в пові-

тові (потім по новому державному розподілу округові) Церковні Ради і стали дбати про заснування парафій і керівництво ними у своїх повітах. Кількість цих рад уже в перші роки доходила до 30, а саме на Правобережжі: 1) Київська, 2) Білоцерківська, 3) Богуславська, 4) Черкаська, 5) Чигиринська, 6) Звенигородська, 7) Сквирська, 8) Бердичівська, 9) Гуманська, 10) Липовецька, 11) Гайсинська, 12) Вінницька, 13) Кам'янецька, 14) Проскурівська, 15) Житомирська, 16) Коростенська, 17) Шепетівська, 18) Одеська, 19) Миколаївська, 20) Катеринославська.

На Лівобережжі: 1) Харківська, 2) Полтавська, 3) Лубенська, 4) Лохвицька, 5) Переяславська, 6) Чернігівська, 7) Глухівська, 8) Конотіпська, 9) Сосницька, 10) Ніжинська. Деякі з цих рад, що були в колишніх губерніяльних містах поширювали своє керівництво на весь свій край і тому звались крайомими. Такими були Харківська, Полтавська, Чернігівська, Вінницька, Одеська, Катеринославська. Всі ці Ради взагалі організовувались і працювали по зразку ВПЦР, хоч певної сталої організації ніде не досягли. Президія Повітових Церковних Рад мала на чолі як почесного голову місцевого єпископа, складалась із голови, секретаря, скарбника та кількох членів, хоч часто єпископ був і за дійсного голову, секретар і скарбник теж сполучались. Повітові Церковні Ради майже щороку скликали в себе Собори, які сходили їм за великі збори Ради, часом збирали поширені збори з районних (волосних) благовісників. ПЦР мали в собі іспитові комісії для кандидатів священства, деякі мали церковний суд, своїх помешкань в більшості не мали, збирались або в церкві, або в кого з членів. Кожда ПЦР має, запевне, в своєму архіві багатий матеріал про свою працю, про своїх діячів, про умови праці, а може має й своїх істориків, тому я лише занотую тут те, що зберіглося в моїй пам'яті. Почну з Лівобережжя. Тут саме важливе місце займала Харківська крайова Рада. На чолі її як почесний голова стояв енергійний, захоплений справою архієпископ Олександр Ярещенко, який

і давав їй напрямок і зорганізував її досить стало. Крім нього в Раді працювали поважні й свідомі діячі, як Володимир Доленко, Іван Гаращенко, свящ. Павло Протопопов, дякон Антон Янченко. Харківська Рада поширювала своє керівництво на всю Слобожанщину, парафій вона мала небагато, не більше 10, але парафії дуже стали. Матеріальний стан її був досить гарний, вона й ВПЦР багато ставала в пригоді своїми коштами в скрутні часи; вона й видавництвом займалась, видала календар на 1925 рік, Молитовника (передрук з ВПЦР). Харківська Крайова Рада мала велике значіння для всієї УАПЦ тому, що була в столиці Української Радянської влади і мусіла взяти на себе посередництво перед владою по справах як ВПЦР, так і всіх парафій, що мали справу в Харкові. На початку це служіння правопорадника при Радвладі виконував арх. О. Ярещенко, але потім ВПЦР визнала за потрібне мати там окремого правопорадника, яким погодився бути єпископ Лохвицький Петро Ромоданов, що років зо два цей обов'язок виконував з малою користю для УАПЦ, але мабуть з більшою для Харківського ДПУ.¹⁾ Полтавська Крайова Церковна Рада була спадкоємиця колишнього Парфенівського брацтва і користувалась великим впливом на всю Полтавщину. Єпископом Полтавським був Кость Кротевич, що раніш був у Полтаві ж членом суду, а після нього (коли він перейшов до Житомира, а потім до Вінниці) Єпископ Юрій Жевченко. Дуже поважним діячем в Раді був правник Кость Товкач, людина свідомо і щира. Парафій під керівництвом її було до 50. Лубенська ПЦР, заснована арх. О. Ярещенком, коли він був тут за Єпископа, зразу вславилась своєю енергійною діяльністю, яку підтримував і заступник о. Ярещенка єпископ Йосип

1) При Харківській Кр. Церк. Раді конспіративно була утворена й ідеологічна таємна комісія, що мала виробляти ідеологію УАПЦ й поширювати її. Цю комісію склали кращі Харківські інтелігенти: Доленко, Лещенко, Щербаненко, Ковалівський, архієп. Ярещенко та інші. Праця їх, мені мало відома, мусіла відбуватись таємно, але всі її працівники досягли лише... власного заслання.

Оксіюк; вона мала теж до 50 парафій. В Лубнах не можу назвати певних діячів, але там їх було не мало. Заснував Лохвицьку Раду, як мабуть придбав і всі її парафії (кількістю до 20), бувший курсант ВПЦР священник Мусій Хоць, — молодий, але дуже щирий і відданий справі; гарним співробітником у нього був священник Максимів; вони були і єпископа собі здобули, о. Петра Ромоданова, та він скоро залишив їх, перейшов до Харкова, і Лохвицька округа приєдналась до Лубень. Переяславська ПЦР мала на чолі єпископа Володимира Дахівника-Дахівського, який майже один сполучав у собі всю раду, але працював енергійно, мав до 30 парафій. Переяславська ВПЦ з рештою була дуже нестала, вона скоро приєдналась згідно державному розподілу до Золотоноші, де на короткий час була заснувалась і своя ПЦР з Єпископом Юрієм Михновським, мала парафій з 10, та скоро роспалась, частина перейшла до Лубень, частина до Черкас, а Переяслав перейшов до Києва; взагалі в тих місцях парафії УАПЦ не утворили собі сталої організації. Чернігівська крайова Церковна Рада мала в собі гарних, свідомих діячів, як Іоїль Руденко, але парафій близько Чернигова не мала. Єпископом в Чернигові був на початку о. Юрій Михновський, а потім о. Іван Павловський, що перейшов із Черкас. Вона поширювала свою владу і на Сосниччину, де була й своя ПЦР. Головою її був Василь Потієнко (батько), а секретарем Палієнко, і вона мала в собі парафій з 15. Глухівська ПЦР утворилась працею священників Івана Мочарського, Володимира Петрова (с. Дубович), потім Олександра Козина. Єпископами там перебували короткий час Яків Чулаєвський, Олександр Червинський, Володимир Самборський, але їй мало в чім допомогли; вона мала парафій з 15. Конотіпську Церковну Раду, як і Конотіпську церкву, утворив протоієрей Дмитро Карпенко; він здобув там парафій до 40. На жаль з єпископами їй не пощастило; на початку руйнував її Єпископ Марко Грушевський, потім єпископ В. Самборський, не здолів її задовольнити і єпископ Григорій Мозолєвський. Найшлись

і місцеві „діячі”, як священник Пухальський, і доля цієї ПЦР, як і всієї Конотіпської церкви, сумна... Ніженська ПЦР мала в собі до 40 парафій, на чолі її стояв єпископ Микола Ширяй, що потім перейшов до „Діяльної Церкви” і досить зруйнував Ніженщину, але були там і гарні діячі, як священник Глотка, диякон Петро Забота (обидва зараз на засланні). До неї належала й Борзенщина.

Значно міцніші й більш зорганізовані були Пов. Церковні Ради на Правобережжі, але й тут пам'ять зберегла мені мало подій і осіб, щоб їх занотувати, тим більше, що на все це є певні матеріали в тих радах. Київська ПЦР працювала в тісному сполученні з ВПЦР і в її помешканні. В Житомері гарним і свідомим працівником був протоієрей Микола Хомичевський, що потім перейшов до Києва, на Коростенщині молоді працівники, пан-отці Касянчук, Мурга та інші, на Шепетівщині селянин Полончук. Самою впливовою радою на Поділля була Вінницька, на чолі якої майже весь час стояв колишній учитель гімназії Юрій Мішкевич. Вона дещо й видавала — Чин Літургії (передрук ВПЦР), великодну заутреню, літію. Вона вважала себе за краєву, і до неї належала й Могилівщина і Проскурівщина, поки там не заснувалась своя ПЦР з своїм єпископом Максимом Задвірняком. Поважне місце займала Кам'янецька ПЦР, де до УАПЦ широко приєдналися старі поважні протоієреї Кирило Старинкевич і Юхим Сицинський, ще сподвижники архієпископа Подільського Парфенія по перекладу Євангелії на українську мову. Гарно працювали Одеська, Миколаївська Ради, та Повітові Церковні Ради на бувшій Київщині. По державному розподілу повіти чи округи поділялись на волості чи райони, тому й церковні округи поділялись на церковні волості чи потім районів об'єднання з своїми районними радами. Про діяльність Районових Рад на жаль майже ніяких відомостей не маю, хоч траплялось мені бути в районах досить організованих. На чолі районів стояли благовісники, що замінили в УАПЦ старих благочинних; завдяки їм деякі райони досягли певного розвитку. Так,

пригадується мені дуже сталий Миргородський район (Лубенської округи), де працював благовісник протоієрей Симон Явтушенко, Остапівський район (на Хорольщині), де дуже гарно працював благовісник Віталій Сутулинський, Баришпільський район на Переяславщині. На Правобережжі округи мали значно більше парафій, а тому й райони були тут більші й районні Ради більш організовані.

Всі округові Церковні Ради мали живий зв'язок з ВПЦР, виконували її накази й доручення, брали участь через своїх представників в Великих і поширених зборах ВПЦР, подавали свої інформації про стан УАПЦ в їх округах й одержували від ВПЦР інформації про загальний стан УАПЦ. Окружні Церковні Ради виявляли і свою ініціативу щодо піднесення церковного життя в своїх округах, збирали Собори, поширені збори, комісії по підготовці членів причету, деякі, як от Уманська, Глухівська, Черкаська, влаштовували повторні курси для священників. Єпископи щороку об'їжджали свої округи, крім того всі округи влаштовували в себе й подорож митрополита. Виконавчими органами Повітових Церковних Рад були Районові Церковні Ради, чи краще сказати районні благовісники, вони були посередниками між Повітовими Церковними Радами й парафіями, на них покладалась не зовсім благовісницька праця — збірка грошей з парафій на Повітову Церковну Раду й на ВПЦР і це було майже головним їх обов'язком. На жаль трудно що утішного сказати про братерське життя духівництва в районах, хоч це було головним завданням благовісництва. Та це були не часи вільного братерства, а жахливої самотності і полювання звідусюди на „служителів культів”, як каже апостол Павло: „біді від земляків, біді від невірних, біді від лжебратії” (2 Кор. 11. 26).

ЖИТТЯ І ПРАЦЯ ПАРАФІЙ УАПЦ.

Парафії УАПЦ мали більше змоги виявляти своє життя в своїх тісних межах. Та й це було головною метою керівничих органів УАПЦ, щоб парафії її мали „життя в собі”, жили по можливості повним парафіяльним життям. І справді, українські парафії зразу приваблювали до себе людність; в великих містах, де багато церков, було помітно, що українські церкви стають осередком церковного життя, вони завжди повні, людність в них — більш чоловіки, інтелігенти, що прагнуть чогось живого, не мертвої традиції; кругом українських церков завжди гуртки людей, жваві балачки, змагання, а в церквах видна праця сестрицтва, парафіяльної ради, видно що це не прості „прихожани”, що прийшли та й пішли, а що це організована, свідома громада. По селах українська парафія кладе певний відбиток на все село — підносить його, єднає, дає йому ідейну мету життя; кажуть, і люди в українській парафії світліші, не такі вже темні, забиті, і молодь не така распусна, одчайдушна. Майже кожда українська парафія має свого композитора або композиторку й співає в церкві їхні твори, майже в кожній парафії є й свої поети, що церковні події свого села описують дотепними більш сатиричними віршами (мені доводилось слухати такі вірші в Богуславі, Вишеньках, Н. Басані та інш.), мабуть є й свої літописці. Це вже загальна відміна кожної української парафії — гарні хори художні й народні, скрізь майже свої самоуки-диригенти, своя особиста співоча творчість. По всіх українських парафіях і міських і сільських жваво працюють парафіяльні церковні Ради, щотижня збираються, обговорюють усі церковні справи, дбають навіть про моральне життя парафії, як колишні брацтва. В кожній українській парафії є свої сестрицтва, що дбають про чистоту й оздобу храму, про благодійність, допомогу причету, про краще переведення свят; вкупі з парафіяльною Радою вони в свята утворюють громадські обіди для вбогих, гостей, пробують навіть відновити ме-

додаріння. Навіть між окремими українськими парафіями заводиться якесь братерство якесь спільність. Почувається, що саме на цім ґрунті і може бути найкраще єднання нашого народу... А скільки запалу виявляють парафії в боротьбі за користування храмом, за затвердження свого статуту! Часто цілими роками, не жаліючи часу, на останні гроші вони скрізь ходять, стукають, поки не достукаються. І тут видно певне чуття народу того, що їм найпотрібніше. В цій боротьбі, правда, часто збуваються слова Христові: „Я прийшов сина розлучити з батьком його і дочку з матір'ю її... і ворогами чоловікові будуть домашні його”, але від цього ще більше ціни набуває боротьба за рідне церковне життя. Я одвідав кілька сотень українських парафій, і всі вони за малими винятками зробили на мене дуже гарне вражіння свідомих, або жадних свідомості громад, що вже найшли безцінний скарб, що так довго був від них закопаний, або продають, що мають, щоб придбати той скарб... Не хватало ще одного, щоб кожда парафія висунула з серед себе ще й панотця, але бувало вже й це. З окремих парафій мушу вказати перш за все на Київську при св. Софії. Ця парафія, тісно зв'язана з ВПЦР, має дійсно всеукраїнське значіння, вона є зразком для всіх українських парафій. В ній прекрасний художній хор — перший в Києві під орудою Петра Гончарова, відомого композитора, в ній славетний народний хор, над яким трудилися небіжчик о. Кирило Стеценко, протоієрей Дмитро Ходзицький, Петро Стеценко (брат композитора) і довели його, як кажуть фахівці, до високої народної краси. Софіївська парафія забажала, щоб у неї завжди відбувалась єпископська служба Божа, і тому крім митрополита обрала собі ще в настоятелі єпископа Петра Тарнавського, який і висвячений був на Другу Пречисту 1923 р. В цій парафії найбільше виступав благовісник Володимир Чехівський, при ній він заснував „Братство робітників слова”, великої цікавості й побожності її відправам надав прот. Юрій Красицький своїми художніми відправами та оздобою. Українська св.

Софія стала справжнім осередком м. Києва, сюди збиралась на відправу людність з усіх кутків Києва і багато прочан, а навкруги Софії весь час гуртки, ідуть диспути...

Таке ж саме значіння мала в Харкові українська Микільська парафія. Прекрасні художній і народний хори, запальні промови о. Олександра Яреценка, щире сестрицтво, свідома парафіяльна Рада і осередок для всього Харкова. Надзвичайно міцна громада. Коли Микільський храм було зачинено, вона з величезною впертістю добивалась, поки знов не здобула собі цього храму. Таку ж саму велику боротьбу за свій храм витримала й перемогла парафія в Мерефі коло Харкова. Парафія в Одесі майже більшу половину свого життя боролась за храм: здобувала, знов відбирали, знов здобувала і все ж не втрачала своєї організованості, мала змогу тримати прекрасні хори і причет, на чолі якого останні часи стояв Єпископ Юрій Жевченко. Така ж міцна, зорганізована парафія в м. Миколаєві, в Катеринославі, Вінниці, Полтаві; скрізь велика боротьба на життя, великі сили, велика певність своєї справи.

ЗАГАЛЬНИЙ СТАН УАПЦ ЗА ПРАЦІ Й ЖИТТЯ ДРУГОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ Й НАСИЛЬНИЦЬКИЙ КІНЕЦЬ ЇЇ.

Року Божого 1924-го сповнилось перше п'ятиріччя існування 2-ї ВПЦР і трьохріччя з 1-го Всеукраїнського Церковного Собору. В цей рік склад президії ВПЦР відновився і здобув собі повну одностунність і бездоганність церковної праці як наче для того, щоб гідно без затьмарення своєї церкви прийняти смерть... Головою ВПЦР обрано молоду, але віддану справі, чесну, талановиту людину протодиякона Василя Потієнка, заступниками голови — архієпископа Харківського Олександра Яреценка й протоієрея Софіївської парафії Миколу Хомичевського, членами — протоієрея Дмитра Ходзицького, Григорія Вовкушівського, Кузьму Терещенка, Марію Свідерську — все

осіб, які виявили себе не тільки щирою працею, а й розумінням церковної справи й повною відданістю їй. За секретаря ВПЦР теж обрано надзвичайно чесну, самовіддану людину — Порфира Гордовського; трохи лише кульгав скарбник Петро Антипчук і то в своєму фаху, а в церковній справі єднався з усіма.¹⁾ Новий склад ВПЦР з приводу п'ятиріччя 2-ої ВПЦР і трьохріччя 1-го Всеукраїнського Церковного Собору звернувся з двома обіжниками до всієї УАПЦ. В першому відзначались великі досягнення УАПЦ за цей час і велику користь та утіху яку вона дала українському народові, але вказувались і деякі хиби діячів церкви, що їх треба перемогти. Другий обіжник про умови до з'єднання церков був почасти відповіддю на бажання Всеукраїнського Церковного Собору скликати нараду для підготовки Всесвітнього Собору, почасти відповіддю на ті балачки, що снувались між ворогами й мало свідомими прихильниками УАПЦ, ніби вона прямує до унії, папізму, або до протестанства. В цьому обіжникові відкинуто, запевне, накидання УАПЦ приєднання до тієї чи іншої церкви і висловлено широкий погляд на братерське поєднання всіх церков у життю і праці у Христі, при чому кожда церква може залишитись такою, якою вона себе утворила, тільки мусить стати вільною автокефальною, бо вільному з невольним трудно брататися, і повинна в себе знищити панування, завести братерське життя, утворити всенародну соборноправність, бо в якій церкві ще є панування одних над одними, для тієї не може бути й широкого братерства з іншими церквами. З приводу 3-річчя Всеукраїнського Церковного Собору ВПЦР виконала ще одне доручення, що наклав на неї Собор, а саме: „сповістити всі автокефальні православні церкви про відродження автокефалії Української

¹⁾ Був між ними й „Іуда“, але нижчого сорту; це протоієрей Єпифан Кавушинський. Це був тихонівський пан-отець, що недавно до УАПЦ приєднався. Але він до священства був з так званих „білих“ і його просто було закликано й поставлено вимогу перейти до обновленців. Він це зробив, від УАПЦ відійшов, але шкоди їй, здається, ніякої не робив.

Церкви". ВПЦР розіслала сповіщення всім автокефальним церквам, так звану „Історичну записку”, в якій повідомляє про відродження УАПЦ і її ієрархії, докладно з'ясовує всі головні події відродження УАПЦ і прохає братерського єднання. Запевне, визнання УАПЦ іншими церквами не прохалось, бо кожна церква лише сама себе визнає і іншим тільки може пропонувати своє щире братерство. Відповіді на своє сповіщення ВПЦР ні від якої церкви не одержала, не певна, чи й дійшли її сповіщення на свої адреси, але то вже не її справа; вона обов'язок УАПЦ до інших церков виконала, подала руку братерства усім, і коли б навіть усі цю руку відкинули, це її не позбавляє своєї правди перед Богом...

В справі відносин до держави Друга ВПЦР завжди щиро трималась повної аполітичності: не втручатись ні в які політичні справи, не проводити в церкві, в її зібраннях ніякої державної політики, але й бути вільною від виконання будь яких державних завдань в церкві, не обертатись в знаряддя державної політики. Цього останнього принципа найбільш гідно трималась ВПЦР відновленого складу, і за це й одержала собі суворий присуд: „достоеєн смерті”...

Взагалі уже в перше 5-річчя свого життя Друга ВПЦР цілком виправдала себе: коли в 1919 році вона фактично була представництвом лише від трьох Київських парафій і для них лише була керівничим органом, то назва „Всеукраїнська Церковна Рада” здавалась величезним зухвальством, надмірним перебільшенням своєї фактичної ваги. Але от пройшло п'ять років і вона вже є представництвом від 1500 парафій, розкиданих не тільки по Україні, а й поза межами її, скрізь майже, де живе український нарід, і тому стала вже не ідейною тільки, а цілком фактичною „Всеукраїнською Церковною Радою”, вищим керівничим органом УАПЦ, і проти цього вже ніхто не міг заперечити, з цим усі рахувалися: вона вже мала під собою більш як 30 Окружних Церковних Рад і сотні Районових Церковних Рад.

Перше трьохріччя Всеукраїнського церковного Собору 1921 року, що з ним тісно органічно зв'язана друга ВПЦР, ще раз довело, що ті події, що їх утворив цей Собор, то є діло Боже, а не людське; вони не тільки „не обернулись в ніщо”, не зруйнувались, а за три роки вже ієрархія УАПЦ мала в собі 30 єпископів, сотні дияконів, священників, тісно з'єднаних з усією Церквою, все це та духовна сила, якої вже зруйнувати не можна, і ті, що це наважаться робити лише самі стануть богопротивниками. А вся Українська Автокефальна Церква уже в ці перші роки свого життя була великим світлом, тим ясним сонечком, що зійшло над українським народом після темної ночі, що освітило йому волю й кращу долю в його національній і церковній свідомості. Ще не досить в ці роки життя УАПЦ встигло налагодитись, зорганізуватись, зміцнитись, ще багато на собі відчувало старого тягару темряви й неволі, але проміння „Сонця правди” все те перемагало... Але потужна сила ще і в „князів світу цього”. В той час, коли УАПЦ стала тільки що виходити зі стану, так би мовити, свого першого младенства, стала міцніше ставати на свої ноги, об'єднувати навколо себе все більші кола своєї людности, захоплюючи її скрізь, де тільки вона є, в цей час „ось змії великий, червоний як вогонь... став, щоб пожерти цю дитину” (Відкр. 12. 3-4). Коли друга ВПЦР вийшла з свого не зовсім певного стану, добре налагодила своє дальше життя й керівництво, щоб як найкраще обслуговувати рідну Церкву, коли найбільш потрібне було її життя для УАПЦ, тоді нагло настигла її смерть. Року 1925-го заарештовано її секретаря П. Гордовського, влітку 1926-го року заарештовано голову ВПЦР В. Потієнка, 30-го липня заарештовано митрополита Василя Липківського, а 31-го запечатано канцелярію ВПЦР, забрато всі її справи і тих членів, що ще поки залишились на волі, зобов'язано підпискою не збиратись, бо ВПЦР вже не існує, вона вже з волі влади припинила своє існування. В зв'язку з закриттям другої ВПЦР закрито чи відповідно реорганізовано і всі окружні

Ради. Так в спосіб насильства державного померла Друга Всеукраїнська Церковна Рада в пору самого розвитку свого життя і праці на користь рідної вільної Церкви. Ясний світанок життя УАПЦ закінчився. Зверху насунули чорні, зловіщі хмари, знизу темні нетри та провалля...

ХИБИ В ЖИТТЮ УАПЦ ТА ЇЇ КЕРІВНИЧИХ ОРГАНІВ ЗА ДРУГОЇ ВПЦР.

Ми були б однобічними, коли б, показуючи світлий бік УАПЦ в перші роки її життя, не показали б і тіні, коли б говорячи про позитивні її риси, не сказали б і про її хиби. Безумовно ніяка організація, що складається з людей, не може бути без хиб, хоч би й яка вона була ідейна й висока в своїх основах. Навіть між 12-ма учениками Христа був один Іуда-зрадник, а між 70-ма мабуть і не один... Ні одна Церква Христова на світі без людських хиб не була й не може бути. А коли взяти до уваги, що УАПЦ заснувалась в часи найбільшої народної завірюхи, що завжди підіймає найлекші пилінки, крутить ними, кидає межі очі, то цілком природно, що й до УАПЦ під час цієї завірюхи залетіло не мало легкого, просто авантюрицького пороху, що радий скрізь пристати, де щось цікаве для себе побачить. Таких авантюристів було мабуть не мало й на 1-му Всеукраїнському Соборі, навіть в його президії, як от священник Федір Зубко, що потім приставав і до обновленців і до тихонівців і пускався на всякі штуки. Запевне, ідейний та Божий бік УАПЦ таких людців мало цікавив. То був час величезного захоплення серед українського народу своїм національним, державним відродженням, що вже було в великій небезпеці і цілком природно, що багато й байдужих до Церкви й малодуших посунуло до УАПЦ, бачучи в ній все ж потужну силу, принаймні для національного відродження. Боже слово запало в таких не глибоко, і як припекло сонце, пішли парости, то... з них виріс бур'ян. То був час тяжкого матеріального гніту, коли припинилися всі старі засоби утримання, і цілком природно, що багато пішло на служіння УАПЦ просто за куском хліба, як потім і самі

признавались. То був нарешті великий стихійний рух, а де стихія, там за кріпчими йдуть далеко більше слабших, за свідомими багато більше невиразного натовпу. Декого привабила до УАПЦ і воля від каноничних традицій, що зла людська вдача не загаїлась її використовувати. Можливо, за інших часів всі ці байдужі, малодухі, шкурники, не свідомі тягнули б свою життєву нитку ні для кого не помітно, але під пильним оком та орудою більшовицького ДПУ багато з них перетворились в ганебних іуд Христових продавців. Одно слово, і звичайна людська вдача й надзвичайний час початку життя УАПЦ відбилися на ній багатьма хибами, завдали їй багато ран, і це треба визнати. Безумовно тим людям, що більш осторожні спостерігали життя УАПЦ в перші роки, ці хиби і рани більше були видні, нехай вони їх без жалю й виявляють в науку майбутньому; я ж, що мусів стояти в осередку цього життя, згадаю лише про деякі, що більш мені помітні, поминаючи запевне, самого себе, віддаючи себе на суд інших . . .

Як риба, кажуть псується з голови, так сталося й в УАПЦ; перша її тяжка рана об'явилась в вищому керуючому органі — в ВПЦР і насамперед в її голові. Михайло Мороз, голова Другої ВПЦР з самого її початку з 1919 року був безперечно людина великої адміністраційної вдачі, йому мусить завдячувати УАПЦ і придбанням перших парафій, і організацією їх, і скликанням Соборів і навіть Першого Всеукраїнського Церковного Собору. Але через свою несвідомість церковної праці, негативні (більшовицького нахилу) риси своєї вдачі він був досить тяжким церковним працівником і те, що сам налагоджував, сам же й руйнував . . . Ще до Собору негативні риси Мороза не так висувались, всі тоді здається працювали без задніх думок. Але зараз після Собору шило з мішка стало дуже болюче висуватися. Мороз собі чомусь уявляв, що всенародна соборноправність це є „радоправіє”, цебто, що Собор усю владу церковного керівництва передає церковним Радам, а в Раді самий ґрунт це її голова, от же голова ВПЦР це і є найвищий керівник УАПЦ. І цю свою

„теорію” Мороз зараз же після Собору став виявляти й на практиці. Був в складі ВПЦР скарбник Микола Пивоварів; людина він був дуже підслеслива, зробив велику послугу ВПЦР, якось перевівши для неї друк „Часовця”, „Молитовника”, „Требника”. За це його кооптували до ВПЦР і зробили скарбником. Казали, ніби він колишній священник, що зняв з себе сан, але цього не допевнялись, і він сам про це ніде не згадував. Придивляючись до нього, я помітив в ньому низькі моральні риси... Тижнів через два після Собору я виїхав днів на 5 у подорож в напрямку до Білої Церкви, де мала відбутись висвята на єпископа Володимира Бржосньовського. В Білій Церкві мене зустрічає Пивоварів уже в рясі й каже, що Мороз повернув йому сан на підставі ухвали Собору про повернення сану вдруге одруженим. Це мене здивувало, і коли я, прибувши до Київа, запитав Мороза, чому він не пождав мого повернення і взагалі минуле Пивоварова мені не відоме, він відповів: „Пивоварів мені щиро покаявся, і я повернув йому сан”... Ще через тижнів два Мороз заявляє в президії, що в „неділю будем робити хиротонію”. „Кого”, — питаю. „Та о. Миколу Пивоварова, він людина з вищою освітою (з Петербурської Духовної Академії) і гідна єпископства”. Я зауважив, що він не є кандидат Собора, й нікими не обраний, нікуди його й висвячувати. Ще через тиждень Морозь подає приговор Микільської Печерської парафії, що вона бажає мати в себе єпископа й обирає Пивоварова. Печерська парафія й так ледве животіла й за моєю вимогою ця справа перейшла на поширені збори ВПЦР, які й відкинули заходи Мороза. В січні 1922 року я виїхав у подорож, а коли приїхав до Києва, то Пивоварова вже було висвячено і послано на благовісництво до Тараші, а під час другої моєї подорожі підвищено на архиєпископа й переведено до Катеринославу. Мороз взагалі при своєму радоправії не любив ні з ким радитись, а що собі здумає, те переводить у спосіб інтриг, шепотів та утворення коло себе „парафії”; на це він був фаховець, і в президії ВПЦР за його головування

всі були „морозівці”, крім мене та В. Чехівського; навіть мій заступник, архієпископ Нестор Шараєвський, покірно виконував волю Мороза. Та це ще не велика біда, але „радоправіє” Мороза дуже шкідливо відбивалось й на праці Повітових Церковних Рад. Морозові чомусь не подобався архієпископ Вінницький Іван Федорович. І от в наслідок листування Мороза з членами Вінницької ПЦР з неї надійшла вимога до ВПЦР звільнити архієпископа Федоровича через його самовладство, чи по термінології Мороза „Епархоначаліє” і його зараз було звільнено. Але я і Чехівський запротестували проти цього, і ВПЦР мусіла запитати пояснення від Федоровича й Вінницької ПЦР. Виявилось, що там якісь дрібниці, які цілком можна полагодити взаємним порозумінням (як потім і сталося), і епархоначаліє Федоровича просто є лише нез’ясованість з боку самої ВПЦР відносин між єпископами й радами. Але Мороз все ж без доручення ВПЦР поїхав до Вінниці, зібрав Раду й своєю владою оголосив Федоровича звільненим. Цим страшенно обурилось Вінницьке громадянство, його звільнення не визнали, а звільнили ПЦРаду, нарешті був скликаний Собор, який одногolosно потвердив архієпископа Федоровича, а ПЦР обрав в іншому складі. Все це для Поділля було надзвичайно шкідливо: в цей перший після Всеукраїнського Собору найдорожчий рік замість поширення українського церковного руху Вінницька ПЦР дракалась з єпископом цілком по пустому. Такий же росклад Мороз пробував утворити і в Харкові і в інших П.Ц.Радах, часто подорожуючи до них ніби з метою налагодження їх праці. „Вибрики” Мороза скрізь робили росклад й викликали незадоволення. Боязнь „епархоначалія”, цебто самовладства, „старорежимности” єпископів УАПЦ, була в Мороза якась хороблива і аж ніяких підстав для себе не мала, а тактика Мороза запобігати їй в спосіб інтриг, роскладу, шепотіння, а не в спосіб конкретної продуманої інструкції про взаємовідносини між єпископами і Радами в УАПЦ, була надто шкідлива.

Весною 1922 року Мороз вмить забажав висвятитися

на священника. Хоч це церковною справою не вимагалось, та й здібностей до цього він мало мав, але прийшлося вже його висвятити. Якось під час моєї подорожі він нагородив себе саном протоієрея і митрою, бо це ніби йому личить як голові ВПЦР, а за кілька днів до Великих Покрівських Зборів він зібрав щось з 10 підлизників і обрав себе на Київського Повітового єпископа і став вперто вимагати, аби його висвяту переведено було урочисто на початку Великих Зборів. Це вже було занадто, і я настояв, щоб справу цю було подано на ствердження зборів. Великі збори дуже вже були роздратовані проти Мороза і висвяту його зовсім відкинули, а щоб уже до краю його не принижати, залишили його ще на рік головою ВПЦР з великими заувагами що до його дальшого служіння. Та це служіння Мороза що далі все більше ставало обурливе і навіть підозріле, і в перші Великі збори, які відбулись (після зборів 1922 р.) — Микільські збори 1924 р. в першу голову усунули Мороза від головенства в ВПЦР. Він потім поїхав до Катеринослава, далі до Одеси, скрізь набаламутив, і нарешті відмовився від УАПЦ, від сану й зайняв якусь урядову посаду. Та коли Мороз крім своїх злочинів мав безперечно й великі заслуги перед УАПЦ, то за його спиною в саме серце ВПЦР пролізла справжня гадина... Під час змагань за головенство Мороза на Великих зборах 1922 року якось несподівано для всіх вигулькнув на секретаря ВПЦР протоієрей Кость Янушівський. Це був тихонівський священник з Поділля, повітовий „наблюдатель” і в Києві виконував ролю агента ДПУ, як у цьому всі були переконані. Мабуть для виконання завдань ДПУ він приєднався й до УАПЦ, і несподівано для всіх зібрав більшість голосів на секретаря ВПЦР під час обрання складу президії ВПЦР на зборах 1922 року. Праця Янушівського в ВПЦР була вже явно провокаційна й цілком роскладава; вони потім з'єдналися з Морозом і спільно провадили свою чорну працю. Безперечно не мало й їхнього було в тому, що не встигла УАПЦ вільно зітхнути після їх усунення за нового складу

ВПЦР, як уже ця ВПЦР мусіла померти наглою смертю. Запевне, життя УАПЦ йшло вперед незалежно від чвар в ВПЦР, і вона все ж мусіла вимоги цього життя задовольняти. Дуже гарну коректу президії ВПЦР давали поширені збори (Мала Рада) з Київських членів ВПЦР, що ретельно майже щомісяця збирались в кількості до 40 чоловік і регулювали працю президії. Були, запевне, і свої хиби і свої недоладності в Повітових Церковних Радах, які ще більше ніж чвари в ВПЦР шкодили поширенню й організації УАПЦ в повітах, були там і свої коректи, йшло своєю чергою й церковне життя. Але головною хибою для всього життя УАПЦ й її керівничих органів це була та загальна неволя, той тяжкий меч, що висів над Україною, завжди готовий упасти на всякого, хто хоч трохи підніме голову, особисто на церковній праці. От цей меч і робив велику пустку з нашої Церкви, заставляв усякого не висуватись наперед, а віддаля триматись, і затягнути відповідних осіб до складу Рад було надто трудно...

Як не підносимо ми свою нову всенародну благодать і утворення єпископату в УАПЦ, але і в складі цього єпископату були сумні хиби й тяжкі рани на тілі УАПЦ. Між єпископами, правда, виявились і яркі світла, але були й звичайні „людиці” і люди моральної неупорядкованості, малої церковної свідомості й негідних ухилів на ґрунті одружного стану. Разом з такими самовідданими й бездоганними діячами, як Олександр Ярещенко та Іван Федорович, Собором висвячений був і Юрій Міхновський, людина взагалі гарна, але жив не вінчаний з жінкою якогось поштовика, з нею поїхав на єпархію до Чернигова, з нею й подорожував по єпархії. Про це всі знали, це робило сумне вражіння, і він мусів залишити Чернигівщину, і хоч потім звінчався, та вже ніде не міг затриматись і, запевне, не міг бути пастирем і проводирем Церкви. За вимогою Мороза висвячений і такий єпископ як Михайло Маляревський, що хоч обраний був Всеукраїнським Собором, але не мав ні хисту, ні охоти до єпископського служіння,

нікуди й не пробував їхати на єпархію, а сидить на своїй парафії і лише плямує сан єпископа своїм шкурництвом та підлабузництвом. Єпископ Григорій Стороженко, теж обранець Собору, гарний промовець, справою УАПЦ захопився, але зовсім не здатний до єпископства і не розумів його; в звичайні часи він би може якось тягнув цю вагу, а в ці тяжкі часи він дійшов до жахливих злиднів і лише збирав податки. А до того ще, будши вдівцем, відбив жінку від єпископа Пилипа Бучила й одружився з нею, а скоро й зовсім відійшов від УАПЦ й пішов на державну службу. Самий Пилип Бучило, теж людина свічка, захопився нашою справою, а можливо, що й єпископство уявляв собі в старих минулих обставинах, висвятився на єпископа в Миколаїв (р. 1922), та як покоштував гіркого в ці часи єпископського хліба, то захоплення йому вистачило лише на короткий час; вже р. 1923 він зовсім відійшов від УАПЦ і проклинає, кажуть, той час, коли він до неї приєднався. Той самий архієпископ Пивоварів, людина без честі й совісті, зруйнував Таращанщину, зруйнував Катеринославщину, побував і в Одесі, і в Слав'янську, і в Ніжені, і в Кам'янці, і в Вінниці, скрізь залишив по собі самі погані сліди, нарешті в Немірові лаштував якусь свою церкву — одно слово, авантюрист вищої марки, він був якоюсь потворою, а не єпископом УАПЦ. Навіть поважний Полтавський Кость Кротевич, людина стара, розвівся з жінкою й одружився з молодою, дуже сур'єзною дівчиною, мусів через це залишити Полтаву, перейшов до Житомира, там і цю жінку відпустив; перейшов до Вінниці, та й там не затримався і теж, кажуть, зрікся сану. Та й самий Феодосій Сергієв, поважний тихонівський архієпископ, не встиг приєднатися до УАПЦ, як зараз одружився з молодою дівчиною (з тим мабуть і приєднався) і теж не міг ніде втриматись. Де що негарного щодо жіноцтва говорять і про архієпископа Івана Павловського, і про архієпископа Степана Орлика, і ще про декого. Повну нездатність до єпископства в УАПЦ (і навіть до священства) виявив і вчений колишній законоучитель Григорій

Мозолевський, і Яків Чулаєвський, і нікчемний Володимир Самборський, що теж одійшли від справи. Ще далі по стежці ДПУ пішли єпископи Петро Ромоданів і Марко Грушевський, що зріклись і сану, і церкви, і взагалі віри. На службу ДПУ пішли й єпископи Бржосньовський, Тарнавський, Ширяй. А весь взагалі єпископат УАПЦ, за винятком Ярещенка та Орлика, що в засланні, та Федоровича, що в Америці, покійно схилився перед вимогами ДПУ і не без підстав заслужив собі в народі назву зрадників УАПЦ, хриstopродавців, що продали й свого митрополита, і свою братію, й саму свою Церкву-Матір, обкидали її самими ганебними наклепами, яких тільки вимагало від них ДПУ, навіть не за ласку панську, а хоч за тимчасове собаче животіння під більшовицьким чоботом (бо таке життя всього духовництва під диктатурою комуністів, що ще не зіслане та не розстріляне). Виходить, значить, що й новий єпископат УАПЦ був найтяжчою болячкою на тілі своєї Церкви. Це дуже сумно, але це так справді і є, це „вже голос народа”. І не одружний стан єпископів принижав їх, навпаки, до нього нарід поставився з щирою приємністю, і навіть не позаодружні хиби — це, казали, річ житейська, — а малодухість цих осередків церковної благодати, їх мала церковність, їх шкурництво, їх прислужництво „князям світу цього”, запобігання перед ними — от що головним чином зробило єпископат УАПЦ не світом і сіллю, а тією болячкою на тілі УАПЦ, що утворила їй смертельну небезпеку. Які ж причини створили це сумне явище? Причин, запевне, багато і в внутрішньому життю Церкви, і в зовнішніх обставинах, і в вдачі самих єпископів. Насамперед УАПЦ не встигла ще, й не мала зовнішньої можливості, досягти справжньої всенародньої соборноправності, а досягла лише хиба „радоправія”, та й то кудого, та ще під постійною небезпекою того „антихристового меча”, тому й єпископи УАПЦ в великій більшості не були справжніми обранцями своєї Церкви, а випадковими для неї особами. Ні одна церква ще не встигла виховати серед себе тих, на кому вона свідомо могла б

зосередити свою благодать, і сучасні єпископи УАПЦ були лише в ідеї, а не в дійсності „носителями церковної благодаті”. Далі, єпископи УАПЦ не були представниками своєї Церкви, з нею не були майже звязані спільністю церковного життя, а, як і в Російській Церкві, були вояжерами, подорожниками, що легко перекидалися з одної єпархії в другу, були подібні до пророків перших після апостольських часів, лише з прикметами лжепророків (Наука 12 ап.). Самі єпископи з легковажністю ап. Петра ставились до пригод свого служіння, його ж малодухістю й кінчали. А той антихристів меч, що завжди висів над УАПЦ, не давав їй жодної можливості загоювати свої болячки, а свідомо ще гірше їх роз'ятрував, і жакливі справді часи нечуваного державного гніту могли і кріпчих зробити не тільки малодухими Петрами, а й ганебними Іудами...

Та коли вже в вищих представниках духівництва УАПЦ більше виявились людські немочи, ніж сила Бога, то що вже казати про нижче, парафіяльне духівництво? Треба визнати, що УАПЦ після оголошення автокефалії залишилась не тільки без єпископів, а майже й без священників, з тихонівського духівництва дуже мало приєдналось до УАПЦ, і вона завжди відчувала великий брак в пан-отцях і мусіла приймати всіх, хто тільки виявляв бажання. В пан-отці УАПЦ пішло багато учительства й просто грамотного селянства переважно молодь, що мало ще спільності з церковним служінням; коротко срочні курси, чи приватна підготовка могли надати їм лише самі поверхові знання, потрібні для їх церковного служіння. Ясно, що й пан-отці з них не могли вийти уже „одягнені у всю зброю Божу, щоб могли встояти проти хитрошів диявольських” (Єф. 6. 11.). Хоч би як вони щиро ставились до свого служіння й ним захоплювались, їх мала наука та підготовка тяжко відбивалась на їх церковній праці. А багато ж пішло ще просто за шматком хліба, чи з інших земних міркувань, такі зразу робились лише механічними виконавцями треб. Пан-отців свідо-

мих працівників, організаторів своєї церкви-парафії, пастирів своєї отари, в УАПЦ дуже було мало. Крім того пан-отці УАПЦ теж в більшості не було обранцями парафій, бо їм не було з кого й обирати, а хоч би якого небудь мати, а були надіслані від Повітових Рад, чи так сами заблукали і тому з парафіями не мали ніякого зв'язку; плинність (як тепер кажуть) духівництва теж була велика хиба УАПЦ; рідко який пан-отець засиджувався на парафії більш року, а то побуде місяць-два й плине далі. Мала спільність українських пан-отців з своїми парафіями і взагалі з УАПЦ особливо сумно виявилась, коли припекло сонце комунізму і полилось на духівництво промінням усяких обмежень. Тоді найбільше духівництво УАПЦ стало писати в часописи заяви про зречення сану, часто надто ганебні й безсоромні; самі себе багато звали шахраями, що ніколи не вірили в Бога, а лише за шматком хліба пішли, та ще на ту Матір-Церкву, що їх годувала шматком хліба, кидали самі ганебні наклепи, яких тільки в них вимагали. Це була тяжка спокуса для УАПЦ, яка показала, що свого справжнього духівництва, як представництва церкви-парафії, УАПЦ ще не встигла утворити, а користувалась лише в більшості „нальотчиками”, і коли я одного з таких назвав „бандитом” і він мене за це потягнув навіть до радянського суду, то це по суті не було перебільшенням. Правда, безмірно тяжкі умови церковної праці на селі могли примусити до зречення й чесних працівників; з задоволенням треба відзначити, що, здається, більшість українських пан-отців, не дивлячись на всі пригоди, все ж самовіддано працює по парафіях, а не мало їх знало й тяжких страждань на засланні і навіть мучеництва під розстрілом. От це лише одна утіха, що ще є пан-отці в УАПЦ, що не зовсім без духівництва вона залишилась. Але утворити справжнє своє церковне духівництво, зосередити на ньому свою церковну благодать, це для УАПЦ ще справа майбутнього, досі вона не мала ще ні сили, ні змоги цього зробити, і це безумовно була велика хиба

в життю УАПЦ, досі й нижче духівництво УАПЦ було тяжкою болячкою на її тілі.

Кваліть єпископату, кваліть духівництва УАПЦ, як не як є відзнака квалітості й самої УАПЦ, її церковного суспільства, коли вона не могла дати кращих сил на церковне служіння. І справді, не дивлячись на велике поширення УАПЦ, на велике захоплення нею української людності, сама ця людність, як церковне суспільство, була ще надто квалою, вона ще не могла стояти на власних ногах, вона ще потребувала, щоб хто її або вів за руку, або навіть носив на руках, як малу дитину. Бо й дійсно УАПЦ в складі всього церковного суспільства ще була мала дитина, вона ще тільки почала жити, ще не мала певних традиційних устоїв, ще була мало свідома, мало церковна, мало, так би мовити, євангельська; організація УАПЦ ще була дуже слабка, жваво вона складалась, але легко й розпадалась, традиції старої російської церкви її вже не захоплювали, нові ще не склались, але старі викові кайдани дуже ще відчувались... А коли й на все суспільство повіяло тяжким комуністичним повітрям знищення церкви і віри, то звичайно, кваліть, малодухість і зрадливість в суспільстві УАПЦ ще більше виявлялась, ніж в її духівництві, і завдала УАПЦ чи не найбільше ран... Одна тільки втіха — що рани на тілі дитини скоріше гояться і не так відбиваються на здоров'ї дитини, як на тілі дорослої чи старої людини. От же й рани на тілі УАПЦ, на Бога надія, загояться і не зашкодять життю УАПЦ, а може ще послужать їй за науку. І коли Бог пошле вільніші часи для УАПЦ треба, щоб вона найбільше будувалась знизу, щоб українською парафією була лише та, яка сама з серед себе зможе висунути гідну людину на пан-отця, а українською єпархією лише та, яка з серед своїх діячів зможе висунути гідну особу на єпископа, щоб духівництво кожної церкви було справжнім церковним осередком її. А вільніші часи дадуть і всьому суспільству можливість вільного „воцерковлення”, організації, євангелізації...

Треба ще лише сказати хоч кілька слів про ті „хиби УАПЦ”, які ганебно їй накидають прилюдно зрадники-єпископи та духівництво своїх політичних зборів, яке вони назвали „надзвичайним собором” 1930 року. Вони в своїй ухвалі безсоромно заявляють, що УАПЦ була політичною організацією і на цій підставі беруть на себе богопротивне завдання, що безумовно заслуговує анафеми — ні більше ні менше як ліквідувати Українську Автокефальну Церкву. Але що УАПЦ за 2-ої ВПЦР була політичною організацією, це є суцця брехня. Навпаки УАПЦ в той час щиро й ретельно трималась повної аполітичності і її всіма силами боронила. Нігде — ні на Соборах, ні на засіданнях Рад, ні в промовах — ніяких політичних питань не підіймалось і не обговорювалось, і зрадницькі збори 1930 року нахабно брешуть, коли обвинувачують в цьому УАПЦ (мова йде, запевне, лише про УАПЦ до 1926 р. за другої ВПЦР). УАПЦ робила лише те, що вона прилюдно виявляла, боролась за українську мову в церкві, автокефалію церковну та соборноправність; більше ніякої мети й будь яких політичних намірів не мала. Коли який окремих член УАПЦ і поза церквою робив яку політику, чи радянську, чи антирадянську, це, запевне, УАПЦ не торкалось, поза церквою кожен може бути тим, чим хоче, в справі політичній, але в церкву політику ніхто не вносив; Церква жила своїм церковним життям і збирала свої Собори, Ради лише в своїх церковних справах. В промовах на Радах, Соборах обговорювались державні заходи, що безпосередньо торкались Церкви, або втручались в її життя, але це не було вмішання політики в Церкву, це була відповідь Церкви на державні вимоги, це було обговорення державних вимог з погляду користі й гідності Церкви, з погляду заповітів Христа. От же ніякої політики, ніякого втручання в політику УАПЦ не робила. Кажуть свої Іуди, що УАПЦ була „націоналістично-шовіністичною” організацією. Що УАПЦ будувалась на національному ґрунті, підносила національну свідомість свого народу, це так і інакше бути не може,

але ніякого шовінізму, ніякої ненависті до інших вір чи народів УАПЦ не тільки не мала, а навпаки проповідувала братерство всіх народів. Запевне, для інтернаціональної (більш в жідівському розумінні) комуні, що визнає лише пролетаріат і відкидає нації, всяка національна праця неприємна. Іуди і тут, щоб догодити комуні, брешуть. УАПЦ закидають (ті ж самі Іуди), що в її духівництві багато військових „петлюрівців”, „деникинців”. Але в ті часи, коли кожний, хто тільки міг носити зброю, мусів її носити, мусів бути військовим, а в УАПЦ духівництво все майже набиралось з молоді, як можна було минати військових? Та й яке діло УАПЦ, чим людина була в минулому? За часи ж перебування в УАПЦ ні один пан-отець нічим не виявив свого нахилу до повернення до війська. З боку влади це є причіпка лише в бік можливості, а з боку іуд „надзвичайного собору” це є ганебна продажність ні в чому невинних... Нарешті радянські політики надзвичайного собору „ліквідують” УАПЦ, як „антирадянську, контрреволюційну” інституцію. Чи така вона справді є? Так, УАПЦ антирадянська, бо радвлада відкидає всяку Церкву, вона контрреволюційна для радвлади, бо вона всяку релігію вважає за контрреволюцію. От же коли УАПЦ є антирадянська й контрреволюційна, то лише тому, що вона Церква й нічим іншим не хоче бути і всяка політика — чи радянська чи антирадянська, чи революційна чи контрреволюційна — лежить поза її межами. УАПЦ до 1926 року була нічим іншим, а лише Українською Христовою Церквою, і за це дістала від своїх іуд-єпископів і священників — присуду: достойна смерті... Але досить. Я лише хотів зазначити, що між іншими хибами УАПЦ, як організації, хиб в бік будьякої політики як раз і не було; повна аполітичність це був її неліцемерний прапор. А серед її діячів коли й була політика (таємна, запевне), то більше в бік радянський, ніж антирадянський, в бік прислужництва ДПУ, співробітництва з ним, і це запевне був найогидніший гнійник на страдному тілі УАПЦ...

УКРАЇНЬСЬКА АВТОКЕФАЛЬНА ЦЕРКВА Й РАДЯНЬСЬКА КОМУНІСТИЧНА ВЛАДА.

Відношення Радянської влади до віри і Церкви взагалі й тактика руйнації її.

Відродження Української Автокефальної Церкви почалось і провадилось при таких тяжких державних умовах, яких історія ще досі не знала. Кожна держава, яка б вона не була ворожа до християнства, все ж якусь релігію визнавала, давала їй певне місце в себе. Радянська комуністична влада, що опанувала бувшою російською державою, зовсім не визнає ніякої релігії, не дає їй жодного місця в своєму суспільстві, вважає її головним ворогом комуністичного, соціалістичного ладу, і тому цілковите знищення релігії в своїй державі вважає за головне своє завдання. А тому, що радянська влада дуже просякнута єврейським духом, вона найбільш фанатично ненаводить християнство і в своїй московсько-єврейській державі, запевне, православіє. От же знищення православної Церкви в першу голову це є головна мета радянської влади;¹⁾ коли підчас стихійної революції забито, кажуть, більше 1000 православних священників і до сотні єпископів, то це не була випадковість, революційну стихію направляла свідомо рука. Але коли вже стихійність революції припинилась, і Радвлада (а вона також централістична Московська, як і бувша царська) мусіла нищити Православну Церкву в якийсь організаційний спосіб. І тут Радвлада мусіла рахуватись з трьома умовами: по перше, сама вона з початку почувала своє становище не досить безпечним і мусіла оглядатись на свій народ, щоб його надто не обурювати; по друге, мусіла оглядатись на закордонні держави, бо все ж 20-й вік; по третє, загальною тактикою її є нищити Церкву власними руками її діячів. Про око свого народу й закордонних держав Радян-

¹⁾ Тому й та радянська інституція, якій доручено було справи віри, довго звалась „ліквідком”, цебто мала завданням ліквідувати віру й особливо православну церкву.

ська влада оголосила волю як віри, так і безвірства, а на ділі під прапором „диктатури пролетаріату” чи фактично ДПУ всяк підносить безвірство і гнітить віру, щоб викоринювати релігійність в народі. На підставі ніби бажань робітництва закриває церкви, повертає їх на клуби, театри, кино, радіо, прилюдно зневажає мощі святих, влучно використовуючи шахрайства коло них збоку мамахів, зневажає свята, закидає народ всякими безвірницькими, блюзнірськими листками, заборонивши всякі релігійні видання, а в школах і взагалі заборонила всяке релігійне навчання до 18 років, а скрізь запровадила антирелігійне, нарешті всіх „релігійників” надто обмежила і в державних правах і праві на працю, одно слово, коли не завжди вбивала тіло за віру, то безупинно й планово вбивала душу, особливо в дітях, в молоді, в урядових робітничих колах, що цілком були в її руках. За те життя духівництва та його родини Радянська влада поставила в самі жахливі просто неможливі умови. Але, запевне, для знищення Православної Церкви головну боротьбу Радянська влада повинна була повести з її ієрархією. Під час большевицького наступу на Москву р. 1917 Московський Собор як раз обрав патріарха Тихона. Цим Російська Православна ієрархія не тільки думала зміцнитись, а ще й замінила царя в Церкві. І от перш за все Радянська влада повела вперту боротьбу з цією патріаршою церквою, з тихонівщиною, щоб її знищити, запевне, руками її ж діячів. Звичайно, ці руки в ДПУ зараз же знайшлись, усунули патріарха Тихона й оголосили себе „Живою Церквою” проти мертвої старої, „тихонівської”. Але загарачу „живі” вже дуже перехилились на лівий бік, стали галасувати й проти обрядів, і навіть божественности Христа, і народ зовсім їх не визнав. Тоді ДПУ трохи притягнуло дуже „живих” вуздечкою, і вони оголосили себе лише „обновленською” церквою, цебто православна віра у них, як була, так і залишається непорушною, а лише зверху обновляється, так би мовити, фарбується за вка-

зівками ДПУ. Коли й до цього народ поставився підозріло, то нарешті вона вже названа традиційною до революції назвою „синодальна”, в тому, запевне, таємному розумінні, що як царська синодальна церква цілком залежала від царя, так радянська синодальна цілком залежить від ДПУ. Але ні живої, ні обновленської, ні синодальної церкви народ не приймав, а линув до патріарха, і коли його заморено, все ж народ весь залишився на боці „тихонівщини”. Тоді вже ДПУ в самій цій „тихонівщині” мусіло шукати таких рук, щоб ними керувати, й, запевне, найшло; невинне цюкання в одне і те ж місце трудно довго витримати, і от заступник патріарха Тихона Сергій притягнув майже всю тихонівську ієрархію, і вони нарешті підписали „деклярацію” до Радянської влади, що самі з своєю Церквою цілком віддають себе на послуги ДПУ: „ваші, мовляв, вороги, наші вороги, і ваші друзі, наші друзі”. І тут уже народ попався в западню, мусів або прийняти цю облуду, або зовсім зневіритись у всякій церкві.¹⁾ І те і друге, запевне, цілком на руку Радянській владі, особливо друге. Через те мабуть ДПУ і взяло від Сергія й урочисто оголосило заяву, що „в Радянській державі гоніння на Церкву не було й нема”, щоб цією очевидною для всякого брехнею показати нікчемність тихонівської ієрархії (від обновленців такої заяви ДПУ не взяло, вона вже й так дискредитована), а значить і їхньої Церкви.

Але що ж? Пішов у „друзі”, то вже мусиш робити все, що скажуть, навіть ліквідувати себе самого й свою

¹⁾ Між іншим цю Сергіївську деклярацію підписав і екзарх Михайл Єрмаков, і тому йому дозволено було повернутись до Києва і тут переводити її в життя. Тут він переконав і все тихонівське духовництво її підписати. Всі, здається, підписали, от же стали обновленцями щодо влади, та тут уже народ заплутався, все ж вважав їх за „православних”...

Церкву... Але дуже велика була гора, ця російська Церква; довгі віки наростала; не так то легко було її й зліквідувати, ще довго коло неї треба ДПУ походити.¹⁾

Всі ці заходи Радянської влади коло знищення Православної Церкви, хоч робилися в Москві, на Московщині, але мали всеросійське значення, цебто поширювались і на Україну, бо Українське ДПУ (як і Українська Радянська влада) було лише філією Московського. Коли Радянська влада закріпилась на Україні р. 1919-го, вона як раз застала тут велику боротьбу Української Церкви з Російською „тихонівською”. ДПУ зразу вирішило використати цю боротьбу для руйнації „тихонівської” Церкви, що на Україні цілком панувала. Запевне з цією метою Радянська влада досить охоче зареєструвала українські парафії і в Києві, й по селах, давала їм церкви, дозволяла Собори і

¹⁾ Треба взагалі зауважити, що стан Церкви в Світській державі — це для людей сторонніх щось зовсім темне й відомостей про нього ніяк здобути. Стара російська чи патріарша „тихонівська” Церква загнана зовсім в підпілля, і навіть не відомо, хто власне є й чи є „каноничний” заступник патріарха Тихона, і навіть на Україні про стан цієї Церкви нічого не відомо, бо ні часописів, ніяких прилюдних зібрань їй не дають. В ній пішли якісь розгалуження, постали не тільки єпископи, а й заступники патріарха ріжного напрямку, і все це звести до купи, чи хоч зміркувати на підставі одних чуток неможливо. Обновленська чи синодальна Церква, як витвір і філія ДПУ, навпаки мала й свої часописи й свої школи, збирала свої Собори, говорила про себе на весь світ. Але це, здається, лише до котрого часу. Здається, до неї вже застосовано приказку: „Мавр зробив своє діло, Мавр може відійти”... Здається, і для неї вже припинено й часописи, й школи, й Собори. Цікаво лише, що при цій okazji дуже гарно „виявили своє лице”, побольшевилися і східні патріархи, коли визнали обновленську Церкву єдино-каноничною в ССРСР, благословили її Синоди, люб’язно з ними вітались, і навіть в спільці з обновленцями „вселенський” патріарх заходився баламутити світ ганебною оманю про скликання в Іерусалимі чи Царгороді 1925-го чи 1926-го року „Всесвітнього Собору”. Очевидно, він уже, як і папа Римський, думав собі, що де „Вселенський” патріарх, там і Вселенський Собор, хоч би він складався з одних обновленців-представників советського ДПУ... Своєю спілкою з обновленцями чи, краще, з большевиками східні патріархи виявили повну недоречність і шкідливість для Церкви дальшого існування патріаршого ладу... Ще західний папський лад, хоч по суті антихристиянський, але він все ж є „сам собі пан”, своїх традицій тримається й дещо для себе виборує. А патріарший лад, що завжди мав пана-імператора, або навіть турецького султана, — без пана показав себе вже ні на що не здатним барахлом, яке до самого чорта йде на послуги, чи не скурає що від нього й для себе...

навіть Всеукраїнський Собор 1921 року. Але влада скоро спостерегла, що УАПЦ, руйнуючи „тихонівщину”, сама виростає в міцну і для влади небезпечну гору: вона проголосила себе „автокефальною”, незалежною від Московського церковного уряду, а незалежність церковна криє в собі й думку про незалежність державну; вона дуже захоплює народ, а це для протицерковної влади найгірш неприємно; вона нарешті є національна, виховує народ в національній свідомості, а Радянська влада проти всякої національної свідомості, особливо української. От же ДПУ зразу стало вживати на Україні тих заходів до розвалу тихонівщини, що й на Московщині: перенесло на Україну обновленську Церкву, сподіваючись, що вона буде бити разом і по тихонівщині й по автокефалії. І от в Києві з'являється обновленське духівництво, гвалтовно відбираються в тихонівців церкви й даються обновленцям; це ж робиться й по селах. Але обновленщини й на Україні народ не приймає, обновленські церкви стоять пусті, а по селах тільки тим пан-отці й спасаються, що, записавшись в ДПУ обновленцями, перед народом видають себе за тихонівців. Що ж до автокефалії, то на неї обновленщина аж ніякого впливу не зробила, хоч сам обновленський митрополит Пимен Пегов оголошував себе теж автокефальним і говорив про „неньку” Україну. УАПЦ гарно ізолювала себе як від обновленщини, так і від тихонівщини утворенням своєї народної ієрархії, якої ні та, ні друга не визнавала.

СПРОБИ РОСКЛАДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ. СОБОРНО-ЄПІСКОПСЬКА ЦЕРКВА.

Українську людність найбільше приваблювала українська мова на Божій службі, і от ДПУ проти УАПЦ утворює українську обновленську й українську тихонівську Церкву. Знарядям для утворення української обновленщини став бідний протоієрей Павло Погорілко. Це була все ж щира й чесна людина, але був непоправний мрійник; ним можна було крутити, але коли його якийсь

гедз укусить, то він уже ні з чим не рахується. Утворенням ієрархії на Всеукраїнському Церковному Соборі він страшенно був збентежений, і повернувшись до Вінниці, і в віршах, і листах страшенно на нашого брата громічав. І от його й привабило до себе Вінницьке ДПУ. А тут іще сталась сумна суперечка між архієпископом Іваном Федоровичем і Вінницькою Повітовою радою, й ці радники, як протоіерей Лапчинський, Мефодовський і ще деякі, з досади на Федоровича ухилились до обновленщини, опинились в спілці з Погорілком в Вінницькому ДПУ і там обрали Погорілка на Вінницького єпископа, й ДПУ послало його на висвяту до Москви, до обновленського митрополита. Так в мить з'явився український обновленський єпископ. Та Погорілка й тут якийсь гедз укусив; він оголосив себе автокефальним, відмовився від обновленства, не визнав і нашої автокефалії і утворив свою власну Церкву „Боупац” (братське об'єднання Української Православної Автокефальної Церкви). Повага, що нею користувався Павло Погорілко на Поділлі, і те, що священникам явилась змога правити українською мовою, бути автокефальними, залишаючись „благодатними”, привабила до БОУПАЦ багато парафій на Поділлі, але виключно слав'янських, а не наших автокефальних; навпаки, БОУПАЦ стала переходовим ступенем до УАПЦ. Це, за певне, не входило в плани ДПУ, і воно позбавило Погорілка і його БОУПАЦ своєї опіки: БОУПАЦ распалася, а Погорілко подався до Полтави і там пристав до „Булдовщини” . . .

В той час коли Вінницьке ДПУ заходило коло утворення української обновленщини, натрапивши на о. Павла Погорілка, Полтавське ДПУ взялось за утворення „тихонівщини” з українською мовою і мало вже далеко більший успіх — зняряддям своєї авантури воно обрало Полтавського протоієрея Феофіла Булдовського. Це був парфенієвець, видний полтавський братчик, прихильник Української Автокефальної Церкви, але тільки „благодатної”. Він був людина розважна, практична, без погорілковсько-

го мрійництва, й тому для ДПУ більш придатний. От же Булдовський з того жалю, що УАПЦ стала на шлях „самосвятства”, з благословенства, запевне, ДПУ наважився здобути для неї „благодать”. Він виїхав до м. Лубень (в Мгарський монастир), викликав туди Полтавського тихонівського єпископа Григорія і ще якогось знайшов на селі, і прийняв від них хиротонію (розвівшись попереду з жінкою). Потім до нього приєднався Погорілко і ще один авантюрист Катеринославський єпископ Іоаникій Соколовський (ще ієромонахом він був членом Першої ВПЦР), який оголосив себе навіть заступником патріарха Тихона на Україні, коли (р. 1923) екзарха Михайла було зіслано, щоб не перешкоджав обновленщині. От ці три єпископи висвятили ще, здається, 4-х й оголосили себе „Соборно-Єпископською Церквою”, цебто проти нашої всенародно-соборноправної. Вони визнавали Собори лише з єпископів. Але Булдовський не зовсім відкидав і нашу благодать; він висловлювався, що коли кількість їхніх єпископів теж дійде до 30, тоді їхні єпископи з'єднаються з нашими, обидві благодаті, так би мовити, зіллються вмісто, й одержиться мікстура, приємна для єдиної УАПЦ. Але це він так тільки замовляв у наш бік, а на ділі всяк нас ганьбив і закликав до своєї „Соборно-Єпископської”. Слав'янських парафій посунуло до неї на Полтавщині досить, але автокефальної ні одної; навпаки, й „Булдовщина” — стала ступінню до переходу до УАПЦ, з особна коли патріарх Тихон все ж їх відлучив, як автокефалістів. Та очевидно Булдовський був під особистою опікою ДПУ, бо воно само стало гвалтовно відбирати парафії від УАПЦ і передавати їх Булдовському. Всякими неправдами Булдовщина досягла певного поширення на Полтавщині, але для УАПЦ без допомоги ДПУ вона не могла ні чим пошкодити.

Але, запевне, всі ці „благодатні” Церкви, що відділені були від УАПЦ, як від тієї гори, широкою річкою „самосвятства” могли лише зовні її клювати, здалеку на неї нападати; ДПУ за своєю постійною тактикою добре ро-

зуміло, що треба найти всередині УАПЦ, серед „самосвятів”, такі рухи, які б її з середини розкладали, руйнували. А коли ДПУ чого шукає, то невідмінно те й знаходить...

БРАЦТВО „ДХЦ” („ДІЯЛЬНА ХРИСТОВА ЦЕРКВА”)

Ворожнеча до УАПЦ в більшовицьких колах уже в 1922 році дуже зросла завдяки жвавому зросту самої УАПЦ. Не лише в українських, а й в московських часописах стали з’являтися страшенно ворожі проти УАПЦ дописи, пришивались їй і „петлюрівщина”, й антирадянство, і всякі політичні злочини. Хоч ніяких фактів таких злочинів часописи не могли подати, але ясно було одно: комуністична влада вирішила щільно взятись за розклад, або й ліквідацію УАПЦ, поки вона ще лише почала життя, поки ще не ствердилась традиціями, як слав’янська. І от на Покрівські збори ВПЦР 1922 р. з’являється агент Московського ДПУ Серафимов (казали, з вищою духовною освітою) і пильно до всього придивляється. Всім відчулось, що це є експерт, який має завданням відшукати слабе місце в УАПЦ, з якого краще почати її розклад, і знайти в самій УАПЦ придатні для цього розкладу рухи. Ще перед зборами цей Серафимов закликав до себе деяких діячів УАПЦ за вказівками місцевого ДПУ і мав певні досягнення. Принаймні вже після першого засідання Покрівських зборів в 1922 р., на якому були суперечки з приводу вибрику Мороза на Київське єпископство, в місцевій пресі з’явився допис під назвою „Автокефалія тріщить”. По більшовицькому це значило: треба, щоб автокефалія вже тріщала, тріщину вже знайдено. На одному з дальших засідань виступив протоіерей Самсон Задорожний. Цей напів-божевільний негідник, що з несамовитим нахабством сполучав ганебну продажність, виступає з надто провокаційною промовою про ґрунтовну реформу УАПЦ, відкинення з молитов і навіть з Св. Письма таких слів як „Господь”, „раб”, що нагадують про панство та рабство, перегляд науки церковної про святих, Богоро-

дицю й т. і. На це всі подивились, як на лемент божевільного, але в другому засіданні виступає вже Єпископ Володимир Бржосньовський, уже з листівною заявою від „гуртка прихильників радикальних церковних реформ”, в якій теж обвинувачується УАПЦ в застої, змертвінні, хоч вона ледве лише почала жити, вимагається зміна пошани до Богородиці і т. і. Під заявою крім Бржосньовського підписані протоіерей Янушівський, Задорожній і ще чоловіка два. Штучність і недоречність заяви була цілком ясна, і її передано на розгляд ВПЦР, але було вже дуже помітно, що якась таємна рука намагає болючі місця на тілі УАПЦ і вже знайшла собі певних спільників. Ще ясніше це стало, коли раптом під гомін змагань про головенство Мороза в ВПЦР за секретаря її вигулькнув протоіерей Кость Янушівський. Чому цей явний агент ДПУ одержав більшість голосів? Хоч кілька десятків могли підняти руки й не свідомо, та все ж, очевидно, було з десяток таких, що це робили свідомо й других підбивали. Щоб навести жах на збори, під час них було заарештовано єпископа Юрія Жевченка і протоіерея Дмитра Ходзицького. Ходзицький просидів місяців зо два, а Жевченко аж 9 місяців без усякої вини. Щоб відкинути від УАПЦ всякі закиди в контрреволюційності, петлюрівщині і т. і., член ВПЦР Володимир Чехівський вніс на збори проєкт „Прилюдної заяви” про відношення УАПЦ до влади, написаний аж надто в дусі „класової боротьби” та „диктатури пролетаріату”. Цей проєкт збори прийняли й оголосили і цим може трохи затримали дальші арешти. Через кілька день по скінченні зборів прийшов до мене священник з Поділля Сергій Басовол; людина великої щирости й захоплення, і прохав благословити брацтво, що він його хоче заснувати з метою морального удосконалення людности під назвою „Церква жива”. Басовол взагалі носився з мрією морального удосконалення, назва „Церква жива”, як він запевняв, нічого спільного не мала з російською „живою церквою”. В 2-й ВПЦР ще в 1919 році заснувалось було товариство „Церква жива” для видавничих

справ. Тому я написав на його проханні, що благословляю його на працю в брацтві „Церква жива” для морального удосконалення людности в повному єднанні з УАПЦ. От же це благословенство я дав персонально священнику Басоволу. Потім Янушівський чомусь перетягнув це мое благословенство й на своє „брацтво ДХЦ”, хоч я зовсім йому благословенства не давав... Між іншим в розмові Басовол сказав, що він був у Серафимова, що там Бржосньовський, Задорожній, Янушівський, що Серафимов дуже сприяє заведенню брацтв...¹⁾ Було замітно, що Янушівський, працюючи в ВПЦР як секретар, теж складає проект якогось брацтва, закликає якихось своїх братчиків, раз навіть вони закликали до участі й В. Чехівського, і той проектував їм назвати своє брацтво „Церква працюючих”. Що далі робив Янушівський з цим проектом, не відомо. Але от з м. Миколаїва одержано в ВПЦР повідомлення, що Парафіяльну раду викликано до ДПУ й запропоновано переєструвати свою парафію на „Українське Церковне брацтво”. Коли Парафіяльна Рада на це не погодилась, то від неї храм одібрано і дано тій громаді, що зареєструвалась, як „Українське Церковне Брацтво”. Скоро й з Одеси одержано відомості, що й там одібрали від української парафії Покрівський собор й обіцяли повернути лише тоді, коли парафія перетвориться в брацтво й прийме статут „Брацтва відродження”. Якось і Мороз в ВПЦР вимовився, що це не зручно, що й наша рада зветься „Всеукраїнська” і вищий Харківський уряд „всеукраїнський”, що й „всеукраїнський староста Петровський” і „всеукраїнський митрополит Липківський” і людність часто краще зустрічає всеукраїнського митрополита, ніж всеукраїнського старосту; варт би якось нам змінити свої назви”... Стало ясно, що ДПУ хоче розбити УАПЦ з її всеукраїнським характером на окремі гуртки, для цих

¹⁾ Потім Задорожній сам признавався, що він тоді жив у Серафимова, був у нього за попихача, відчиняв двері тим, що до нього приходили. А протоіереєм він став як член 1-го Всеукраїнського Собору, який ухвалив, що всі священники — члени Собору підвищуються в протоіереї. —

гуртків вживає старовинну українську назву брацтв, але в кожному місті дає брацтву іншу назву, щоб менше між ними було спільности. От в цьому й полягала праця Серафимова над роскладом УАПЦ, і „братчики” це й є свідомі, або несвідомі виконавці його завдань. Але роскладові закиди пішли й далі: в січні р. 1923 під час подорожі заарештовано було в м. Богуславі митрополита Василя Липківського, протримано три тижні й відправлено до Києва, де з нього взято підписку про невиїзд з Києва. Разом з тим Великі збори ВПЦР р. 1923 було заборонено, а пан-отців, єпископів по повітах викликалось до ДПУ; декого заарештовано, а всім вбивалось в голову, що УАПЦ вже нема, що в ВПЦР роскол, поділення на два ворожих табори — крила праве й ліве, що праві, контрреволюціонери, це митрополит Липківський і В. Чехівський, а ліві, „сознательні”, це Мороз і Янушівський от же вони мусять єднатися не з контрреволюціонерами Липківським та Чехівським, бо відомо, яка доля в УССР контрреволюціонерів, а з „сознательними” Морозом та Янушівським. Стало ясно, що ДПУ прямо провокує роскол в УАПЦ. На решті на початку р. 1924 вигулькнуло на світ і брацтво Янушівського тільки вже не як „Церква працюючих”, а з назвою „Діяльна Христова Церква”. Виявилось, що ДПУ найшло негідним сполучати поважну назву „працюючих” з ганебною назвою „церква”, а зганьбити ім’я Христа — це ж його фах, і от воно до ганебного брацтва Янушівського додало назву Христової Церкви і вийшло „ДХЦ”, і головою його став теж Мороз. Якраз в цей час статут Спілки парафій УАПЦ, що був р. 1920 зареєстрований, р. 1922 перереєстрований, раптом був чомусь зліквідований, і УАПЦ залишилась інституцією нелегальною. Хоч ВПЦР подала свою скаргу до Харкова про відновлення реєстрації статуту УАПЦ, але відповіді не було. І от якось стороною в ВПЦР стало відомо, що статут „ДХЦ” вже зареєстровано і воно вже працює. За вимогою ВПЦР Мороз мусів цього статута показати. Нічого противного принципам УАПЦ в статуті ДХЦ не було, і визнавалась лише

„Соціална революція” та не було сказано, що ДХЦ є складова частина УАПЦ. Під статутом ДХЦ були підписи як фундаторів, крім Мороза, Янушівського і єпископа Бржосньовського, ще архієпископів Нестора Шараєвського й Степана Орлика. Правда, Орлик якось в кінці грудня завідав до мене, й казав, що його викликали в Житомирі до ДПУ, і сказали поїхати до Києва, взяти в Янушівського статута брацтва й по ньому переєструвати свої парафії, разом з тим і від Янушівського прийшло запрохання на нараду. Було ясно, що Янушівський працює в повному контакті з ДПУ. Але я радив Орликові піти на нараду, довідатися, що там робиться; а що там підписували статута ДХЦ, цього я не знав. Було відомо, що брацтво ДХЦ збирається або в голови ВПЦР Мороза, або в члена ВПЦР настоятеля Софіївської парафії єпископа Петра Тарнавського, щирого морозівця, що свідомо пристав до ДХЦ. Але другі члени ВПЦР поставились до ДХЦ з обережністю, догадувались уже, в чому справа. Тим часом ВПЦР витребувала з Миколаєва й Одеси статuti їхніх брацтв, і виявилось, що вони цілком ідентичні з статутом ДХЦ. Одна голова їх видумала. В кінці березня р. 1924 в ВПЦР справа про брацтва була поставлена на обговорення, й прийнято було проект ухвали, складений Митрополитом Липківським, в 5-ти пактах, згідно з якими в статут брацтв мусіло бути внесено, що вони є складова частина УАПЦ, і є організація лише внутрішнього церковного життя і всякі зносини з владою ведуть через посередництво ВПЦР і працюють в повному контакті з нею. Ті ж брацтва, що вже зараз є, мусять в місячний термін змінити свої статuti, а до того припинити свою діяльність. Взагалі справу про брацтва вирішено поставити на обговорення Микільських зборів, що мали відбутись. Ця ухвала була прийнята і від архієпископів Шараєвського й Орлика одержано заяву, що вони здійсмають свої підписи на статuti ДХЦ і взагалі вони підписались не тому, щоб стати членами ДХЦ, а тому, що їм було пояснено, що ДХЦ, коли буде зареєстровано, одержить дозвіл на видання часопису.

су, на богословську школу і т. і., на що не може одержати дозволу ВПЦР, як не зареєстрована владою; а всі „діяльники” дали підпис, що вони припиняють свою діяльність до Микільських зборів. Та це їхнє запевнення не було щире, і це зараз вияснилось в досить прикрий спосіб. Єпископ Тарнавський дуже загострив свої стосунки з причетом Софіївської парафії, і причет відмовився з ним служити. Тарнавському прийшлося залишити Софію, але він зараз же одержує персонального мандата на Михайлівський монастир в сусідстві з Софією й засновує там „діяльну” парафію. Було ясно, що це робилося для того, щоб розкласти Софіївську парафію, цю основу УАПЦ, — гадали мабуть, що за своїм настоятелем піде багато парафіян з Софії і ця парафія занепаде. Мандата на Михайлівський монастир Тарнавський одержав в страсну п’ятницю, і в цей самий день в часописі „Пролетарська Правда” з’явився самий ганебний допис з життя УАПЦ під назвою „Мракобеси”. Факти, розмови, що в перекрученому змісті проти Митрополита Липківського, Чехівського, архієпископа Яреценка подавались в цьому дописі, відомі були тільки Морозові, Янушівському й Тарнавському, й ні в кого не залишалось сумніву, що це вони скомпонували й з благословенства ДПУ подали цей допис до місцевої преси. Може нагородою за це був їм Михайлівський монастир, що став потім осередком ДХЦ. От же розкол в УАПЦ, як і наче справді виліз на верх, і державні кола так були в ньому впевнені, що і в пресі помістили, що УАПЦ розбилась на дві окремі Церкви — автокефальну й діяльну, і навіть з митрополита Липківського зняти заборону виїзду з Києва і він встиг об’їхати багато парафій. А на прохання дозволу на Микільські збори зараз же його дали в тій безумовно певності, що на цих зборах остаточний розкол УАПЦ стане фактом. Великі Микільські збори відбулись в кінці травня р. 1924 і були дуже численні, прибуло до 200 членів. Головними питаннями на них були перевибори президії ВПЦР, що мали відбутись ще на Покрівські збори 1923 р., але тому, що ці

збори не були дозволені, старий склад ВПЦР залишився досі, і справа про брацтва, зокрема про ДХЦ. Дух на цих зборах зразу виявився досить опозиційний проти „братчиків”, і коли Митрополит Липківський виголосив свій доклад про „брацтва”, про їх розкладову роль в УАПЦ, про їх близький зв’язок з ДПУ, обурення на зборах стало загальним. Виявилось між іншим, що спроба розкласти УАПЦ через брацтва не досягла своєї мети; представники Миколаєва й Одеси заявили, що вони підписали статуту брацтва, аби здобути собі храми, але ні про яке відокремлення від УАПЦ в них і думки не було, вони вважають себе українськими парафіями, живуть на підставі канонів УАПЦ, в повній згоді і єдності з її керівничими органами, а священник Басовол заявив, що він сам же скасував своє брацтво „Церква жива”, коли переконався, що метою заснування брацтва був розклад УАПЦ, і висловився за скасування всіх брацтв. Збори одноголосно прийняли щодо брацтв проект резолюції, запропонований митрополитом Липківським, який був лише розвитком ухвали президії ВПЦР, додали лише, аби брацтва не засвоювали собі взагалі назви „Церква”, бо Церква в нас лише одна — УАПЦ. Коли потім перейшли до перевиборів ВПЦР, то Янушівського навіть ніхто не виставив кандидатом, а кандидатуру Мороза на голову відхилили великою більшістю, а обрали молоду, мало навіть відому людину — Василя Потієнка.

Після Великих Микільських зборів усі останні брацтва щезли без сліду. Не тільки ніякого розколу в УАПЦ не сталося, а виявилась їй ще більша однодушність. Та ДПУ не хотіло так швидко визнати свою помилку і своїм ДХЦ провадило далі спробу розкладу УАПЦ. Брацтво ДХЦ хотіли перетворити в вищий керівничий орган УАПЦ, замінити ним ВПЦР. З цією метою Бржосньовський — ця надто брехлива й крутійська людина — пустив якийсь ганебний наклеп на нового голову ВПЦР Потієнка й закликав не визнавати нової ВПЦР. Та коли Потієнко сам поїхав у червні до Білої Церкви на Собор, що там відбувався,

і всі брехні спростував, аж Бржосньовський мусів перед своїм Собором вибріхуватись, і навіть дав листівне за-
певнення, що визнає всі ухвали Микільських зборів і нову
ВПЦР. Але вже на Усічення скрізь по церквах і парканах
росклеяно було велику друковану відозву від ДХЦ „до
всіх вірних УАПЦ”, в якій кидались на ВПЦР всякі обви-
нування, ніби через неї УАПЦ вертається до старого
ладу, задовольнилась митрами та омофорами; найбільше
доставалось митрополиту Липківському, В. Чехівському
та архієпископу Яреценку. Жертви вже ясно намічались.
Під відозвою підписались єпископ Бржосньовський, Тар-
навський, протоіерей Янушівський і ще два Білоцерківці.
От же стало видно, що ДХЦ одверто пориває з ВПЦР та
керівниками УАПЦ й переймає на себе вище керівництво
в Українській Церкві. ДХЦ зорганізували зовсім за зраз-
ком обновленських „епархіяльних управлень” за „головно-
уповноваженого” призначено, запевне, прот. Костя Яну-
шівського, який, залишаючись протоіереєм, посів значну
державну посаду касіра Держбанку; членами президії
ДХЦ були єпископи Бржосньовський, Тарнавський і ще
кілька осіб. З боку ДПУ вжито було всіх заходів, щоб
перегнати українські парафії під зверхність ДХЦ, Ми-
трополиту Липківському в серпні знов заборонено виїзд
з Києва, натомість Тарнавському, Янушівському давались
командировки, малось на увазі Тарнавського висунути на
митрополита. ДХЦ справді як наче розвинула велику пра-
цю, стала видавати часопис „Церковне життя”, видала
календар на 1925 рік, випустила цілу уйму всяких відозв
до всіх повітів, скрізь організувала свої осередки, в Києві
скликала поширені збори, навіть Собор. Бідна ВПЦР зов-
сім залишилась в тіні, їй було заборонено всякі збори,
друк, а її члени були під постійною загрозою... Та вся
„діяльність” ДХЦ була цілком штучна, за неї все робило
й на свої кошти ДПУ, а в ній самій аж ніякого життя не
було. Михайлівська парафія, що нею Тарнавський пови-
нен був розкласти Софіївську, вражала повною пустотою,
на його службах коли було 10 чоловіка, то й з них поло-

вина була наших, що прийшли поцікавитись, хто є в Тарнавського, і лише дивувались, на які кошти він тримає хор та причет. В Києві відібрали від українців спочатку Володимірську церкву, потім Троєцьку, але вони зовсім стояли пусті, поки не перейшли одна до обновленців, а друга знов до українців. З єпископів одверто перейшов до ДХЦ лише старий Микола Ширяй Ніженський, та хіба Малярівський бігав лисячим хвостиком і туди й сюди. Єпископи „діяльні” Бржосньовський і Ширяй одверто стали до співробітництва з ДПУ, багато священників і мирян видали, багато перетягнули до себе обіцянкою заступництва перед ДПУ, в їх єпархіях примусово переводили українські парафії на статут ДХЦ. Але нарід зовсім не хотів нічого й знати й відати про ДХЦ. Навіть на Білоцерківщині не більше як парафій 20 було перетягнуто до ДХЦ, і то лише священники, а парафії залишились автокефальними; на Ніженщині й того менше, й кінчилось на тому, що й Бржосньовського й Ширяя ні духівництво, ні нарід не захотіли визнавати й прохали інших єпископів. ДПУ по повітах майже гвалтовно накидало українським парафіям статут ДХЦ, і ніхто їх не хотів і знати, їхні відозви лежали без діла, часопису випустили два числа та й на тому й припинилось. В січні 1925 р. відбувся над діяльними єпископами вищий церковний суд під головуванням архієпископа Йосипа Оксіюка й констатував їх відхід від УАПЦ й виключив зі складу УАПЦ їх і їхню Церкву. Сам Мороз побачив, що з ДХЦ нема ніякої користі, й подав заяву, що він переконався в шкідливості Брацтва ДХЦ, відходить від нього і просить знов вважати його священником УАПЦ. Але, як та гора, непохитно стояв головноуповноважений Янушівський; він розсипав свої накази, розпорядження, заводив зв'язки, викликав на бесіди, манів обіцянками приятелів, лякав загрозами ворогів, мовляв, „життя і смерть поставив я перед тобою”, як це вони писали в своїй відозві, запозичивши з відозви ВПЦР до духівництва, — і як людина брудна, тільки що раз глибше грузнув у болото й тягнув за собою й ДХЦ. На Проску-

рівщині він знайшов якогось священника Волошинського, що заходився заводити ДХЦ, але його зовсім вигнали з повіту. В Новомиргороді він привабив єпископством священника УАПЦ Феофана Хомжу. Той прибув до Києва, і тут в Михайлівській парафії „діяльники” справді висвятили його на єпископа до Зінов'ївську, але там його не прийняли, і він поїхав до Харкова, пересвятився в обновленського митрополита Пимена й вернувся до Новомиргороду вже обновленським єпископом. На Херсонщину „діяльники” висвятили на єпископа теж бувшого священника УАПЦ Василя Пшенишного — людину аморальну і якусь зарозумілу — і відправили його до свого прихильника, якогось галичанина Филипівського, але він там так наєпископствував, що невідомо де й дівся. Хоч після якогось свого зібрання діяльники вирішили зовсім скасувати ВПЦР, оголосили себе вищим керуючим органом УАПЦ і навіть послали Задорожнього, щоб забрав від ВПЦР всі справи і архив (той, хоч йому й море по коліна, не наважився прийти за цим до ВПЦР), але все ж престиж ДХЦ безнадійно падав. З початку вони оголосили були, що в них ніби 400 парафій, хоч фактично може було 40, але пройшло півтора року, і в них уже залишився лише Михайлівський монастир, куда перейшов і єпископ Микола Ширяй, а єпископ Бржосньовський залишився лише з одною своєю парафією в Білій Церкві. Та й вони самі, як про це розповів на своєму Соборі обновленський Київський митрополит Інокентій, звертались до нього з проханням прийняти їх до обновленської Церкви, та він це їхнє прохання відхилив.

ДПУ побачило, що з цею шантрапою каші не звариш, і нарешті покинуло їх на призволяще, та стало шукати зовсім інших засобів до ліквідації УАПЦ. Коли мене випускали в Харкові з ув'язнення, головний агент ДПУ сказав мені, що ДХЦ вже не існує: „Ми вже сказали їм зліквідуватися; вони тільки компромітували і нас і вас... Тільки ж ви тих діяльних єпископів прийміть знов до себе. Потім, хоч другого ж дня, можете їх і прогнати, і що хо-

чете, але тільки зараз їх прийміть” . . . Очевидно, це був останній вексель, який видало єпископам ДХЦ ДПУ, що вони будуть знов прийняті до УАПЦ, коли в них уже не буде потреби. А протоієрей Янушівський так і залишився на посаді касіра й досі і мабуть ДПУ доручило йому якийсь позацерковне завдання, хоч ще р. 1927-го під час 2-го Всеукраїнського Собору він написав в обновленському Харківському часописі ганебний наклеп на митрополита Липківського і підписався „Вірний” (очевидно, вірний уже обновленської Церкви). Архиепископ Півоварів, коли отаборився в Немирові (на Брацлавщині) коло священника Басовола, теж заснував був якусь свою Церкву, приєднав до себе з 20 парафій, чи власне священників, але там скоро його розкусили і він щиро приєднався до ДХЦ, а коли побачив, що з неї користі нема також, щиро приєднався знов до УАПЦ.

ЛІКВІДАЦІЯ РАДВЛАДОЮ ДРУГОЇ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКОВНОЇ РАДИ.

Чому ДПУ трапилась така невдача з ДХЦ? Можливо, що воно тут пішло своїм московським шляхом, утворенням в УАПЦ теж свого роду обновленщини — ДХЦ. Гадалось мабуть, що УАПЦ що тільки що почала життя, ще надто квола, й досить утворити в ній свою філію, щоб її розкласти. Але виявилось, що УАПЦ, хоч і молода, але вже уявляє з себе остільки кріпке молоде тіло, що органічно не прийняло в себе отруйної страви й з огидою відкинуло її. Дальший московський шлях був — саму УАПЦ, властиво її вищі керівничі органи, її ієрархію перетворити на свою філію, як це зроблено в Москві з „тихонівською” церквою в особах заступника патріарха Сергія, його Синода та його ієрархії. Та тут на перешкоді стояла Друга ВПЦР і митрополит Липківський (особа взагалі незручна, піднесена в народі ореолом першого обранця, всесоборного висвячення), що ніяк не могли „зрозуміти” ДПУ: воно їм своє, а вони йому своє. От же конче треба було їх ліквідувати. Новий склад 2-ї ВПЦР був з людей чесних,

з ДПУ не зв'язаних, і мав уже за собою хоч не довгий, але корисний досвід, й вона (ВГЦР) вирішила працювати цілком солідарно, не утворюючи коло себе якихось партій, до влади ставитись коректно, чесно, але й не йти до її послуг, вимагаючи від неї лише застосування до УАПЦ нею ж виданих законів щодо віри. От чому ВГЦР не раз зверталась до уряду з апологіями, з проханнями, коли бачила яку неправду до УАПЦ. Коли з'являлись які наклепи на УАПЦ, чи її діячів, в пресі, ВГЦР зараз же подавала спростовання і в пресу, і до всіх вищих урядовців. Не раз ВГЦР посилала й своїх представників до Харкова, й вони добивались і до ВУЦКК й до Чубаря, Скрипника, та інших вищих урядовців. На такі виступи ВГЦР уряд дуже кривився, бо він же був того погляду, що доступу Церкві далше, як до сіней ДПУ, не повинно бути. От же треба було шукати шляхів до її ліквідації, або підбиття під ноги ДПУ. Всі заходи щодо ліквідації ВГЦР та УАПЦ перенесено було до Харкова, де всі ці заходи Радвлади, взагалі таємні, конспіративні, стали для нас ще більш таємними, і тому я наведу лише деякі факти майже без усякого їх пояснення.

Коли в серпні 1924 року агент ДПУ викликав мене, щоб узяти підписку про невиїзд з Києва, він поведився зі мною страшенно брутально: лаяв невідомо за що, докоряв в контрреволюції; а коли я натякнув на „діяльників” він крикнув: „Я їм верю на 150 процентів більше, чем вам, ви все врете” . . . Це мене дуже обійшло, і я взяв та й написав скаргу на нього до голови ДПУ в Харків до Балицького. Щось уже аж в грудні раптом мене викликають до Харкова. Всі думали, що це вже на заслання або ув'язнення, і тому зі мною поїхали заступник голови ВГЦР протоієрей Хомічевський, В. Чехівський, та там ще по своїх справах були архієпископи Степан Орлик, Іван Павловський; так склалась ціла делегація на всякий випадок. Балицький прийняв мене дуже ввічливо, вибачався за свого агента, обіцяв зареєструвати статута ВГЦР, але теж звернувся з проханням: 1) Забрати з Харкова архи-

єпископа Ярещенка, 2) Перевести „чистку” духівництва, „бо у вас багато петлюрівців в рясах”. На перше прохання я відповів, що в нас виборче право, і тому я не маю права ні призначати, ні усувати церковних діячів, — але доведу до відома і самого Ярещенка і його Церкви ба-

Друга Всеукраїнська Православна Церковна Рада, 1924-1925 рр.

Верхній ряд (зліва): Проф. Володимир Чехівський; Голова ВПЦР першого п'ятиріччя Михайло Мороз.

Середній ряд (зліва): Кузьма Терещенко, Прот. Є. Кавушинський, Прот. Микола Хомичевський, Голова ВПЦР Василь Потієнко, Секретар ВПЦР Порфир Городовський, Скарбник ВПЦР Петро Антипчук, Марія Свідерська.

Долішній ряд (зліва): Григорій Вовкушівський, Архиеп. Нестор Шараївський, Митрополит Василь Липківський, Архиеп. Олександр Ярещенко, Прот. Дмитро Ходзицький.

(Фото з архіву митр. Ніканора).

жання уряду, і думаю, що вони поставляться до цього уважно. Щодо чистки, то я сказав, що це справа більш ВПЦР, ніж моя персонально, і прохав його прийняти делегацію від ВПЦР, на що він погодився. Архиепископ О. Ярещенко власне співчував Радянській владі, був раніш

її видатним урядовцем, але людина дуже палка в промовах, і часом висловлювався так, що владі не подобалось. Мім іншим на 10-річчя війни (в липні 1924 р.), коли влада утворила величезні вуличні маніфестації проти війн, він в своїй промові, висловлюючись теж проти війн, сказав про маніфестації, що вони як примусові, що відбуваються з наказу, мало мають моральної ваги. От за це його тягали до ДПУ, загрожували засланням. Та, здається, більше урядові було прикро те, що їхній урядовець в Харкові тепер тут же єпископом. На другий день Балицький дуже гарно балакав з делегацією ВПЦР, навіть уже не вимагав переводу Яреценка, а лише просив вплинути на нього, щоб був обережніший в промовах. Щодо чистки, то Балицький сказав, що він хоче лише морального впливу на духівництво і обіцяв за кілька днів зареєструвати статута, зняв з мене підписку про невіїзд, тільки просив, щоб делегація подала йому свою „деклярацію” щодо відношення УАПЦ до Радвлади. Делегація наскоро склала свою деклярацію в дусі прилюдної заяви р. 1922. Балицький її взяв і сказав, що статут буде зареєстровано через 3-4 дні. Та знов ми не потрапили; деклярація не подобалась. Уже після Різдва Потієнко їздив до Харкова в справі реєстрації статуту, та вже почув і від Балицького і від Скрипника зовсім інші речі. Микільські збори ВПЦР не дозволено, влітку секретаря П. Гордовського заарештовано. Знов тягнуть пан-отців до ДПУ, знов „вивчають актив” УАПЦ, чогось чи когось шукають.

На Першу Пречисту р. 1925 мене запрохано до Катеринославу на свято. Єпископом там уже був Петро Ромоданів, що залишив правопорадництво в Харкові. Під час свята звертається до мене голова якоїсь сільської парафії з проханням прибути до них на храм на Івана Богослова. Я відповів, що зараз ще не можу напевне обіцяти, а щоб за тижнів два звернулись до мене за певною відповіддю через єпископа Петра Ромоданова. Нічого я від Ромоданова не одержав і тому вважав себе вільним від цієї подорожі, поїхав в інший бік. Між тим Ромоданів

скликав усіх священників до Катеринославу з приводу ніби прибуття мого на Катеринославшину. Я, запевне, не прибув, але Ромоданов склав з священників нараду, на якій дуже різко висловлювався проти влади, викликав і священників на слово, і в наслідок цього всіх священників затримано, допитано, декого заарештовано. Між іншим в Ромоданова тоді притулювся і єпископ Марко Грушевський, що ніяк собі не міг ніде загіти місця, й нарешті поїхав шукати щастя на Катеринославшину. Протоіереєм при катедрі Ромоданова був о. Кость Шарай теж видатний промовець, артист і... шахрай. Хоч на Ромоданова пан-отці (між ними й Шарай) прямо свідчили на допиті в ДПУ, що він висловлювався вороже до влади, але вся ця справа якось зникла, причепили були чомусь до неї й мене й Чехівського, але ж нас там зовсім не було. Ромоданів же і його прибічники єпископ Грушевський і протоіерей Шарай залишались весь час на волі. Потім уже, коли Ромоданов остаточно виявився і виконав своє завдання, агент Катеринославського ДПУ хвалився: „А ведь это все от нас почалось, это я нашел Ромоданова”. Найшов, але для чого - це ще була таємниця Харківського ДПУ... Разом з цим на ВПЦР падають щораз більші утиски. Зборів, запевне, ніяких не дозволяють, голову ВПЦР викликано було до ДПУ і взято підписку, що крім 13 членів президії в засіданнях ВПЦР ніхто не мусить брати участі. В кінці жовтня весь склад ВПЦР викликано до ДПУ і взято підписку про невиїзд з Києва без усякого приводу. Тоді відібрали від українців і передали оновленням Андріївський і Іллінський храми, а ВПЦР винуватили, ніби вона намовляла Парафіяльні Ради скаржитись на це до Харкова. Нарешті в листопаді викликано в Харкові до ДПУ архієпископа Яреценка і об'явлено, що статута ВПЦР остаточно не зареєстровано. От же ВПЦР поставлена була перед необхідністю припинити свою працю. Але як же її припинити? Кому передати? ВПЦР подала прохання про дозвіл екстренно скликати великі збори, або навіть Собор УАПЦ, щоб вона могла скласти перед

ними свої повноваження, і разом з тим подала до реєстрації новий статут УАПЦ.¹⁾

Але от в січні 1926 року раптово арештують і відправляють до Харкова трьох єпископів: Гуманського Костя Малюшкевича, Чернігівського Івана Павловського і Полтавського Юрія Жевченка. За що й чому власне цих трьох, це, запевне, таємниця Харківського ДПУ. Їх трохи потримали, й випустили жити на волі в Харкові. Малюшевич жив у архієпископа Яреценка. Якось у лютому присилає архієпископ Ярещенко листа з своїм священником, в якому сповіщає, що ДПУ дає Малюшкевичу мандата щоб він від себе скликав великі збори, або Собор УАПЦ. Як на це дивиться ВПЦР? Ми відповіли, що проти цього нічого не маємо, тільки бажано, щоб оповіщення про ці збори пішли від імени ВПЦР (щоб не було лишнього заколоту), а вже зборам Малюшкевич пред'явить свого мандата, а ВПЦР дасть своє справоздання про працю й складе свої уповноваження. Під час повернення цього священника його заарештовано в Харкові на вокзалі, відібрано листа, в наслідок чого зараз посаджено до в'язниці Малюшкевича, як людину ще не досить дисципліновану, що передчасно відкрила Яреценку якісь махнації ДПУ. Незабаром (5/18 березня) були роковини Харківської парафії. На них було кілька єпископів, і Ярещенко не промовляв. Лише за обідом після служби він висловив жаль, що я не міг бути на святі через заборону виїзду, при чому порівняв мене з Прометеем прикованим до скелі. От до цього причепились, і через кілька день його арештували, а Микільський Собор закрили. Лише в Вербну суботу, коли архієпископа Яреценка відправили до Москви, а звідти в Ташкент в заслання, ключі від Миколаївського Собора парафії повернули. Щось з місяць потримали Ма-

¹⁾ За законом Радянської влади всяка приватна інституція, що подала свого статута до реєстрації, може вже існувати, а коли через 2 тижні після подачі статута не одержить відмовлення, вважається зареєстрованою, та до ВПЦР і УАПЦ цього закону не застосовували...

люшкевича у в'язниці, а потім його й тих двох єпископів пустили додому. На вербному тижні прибули до ВПЦР Малюшкевич, Павловський і голова Харківської Крайради Доленко в справі скликання Собору. Після деяких розмов вирішили, згідно бажанню ДПУ, доручити комісії з цих трьох з додатком Чехівського й ще когось скликати Собор, а ВПЦР допоможе своєю канцелярією. Все, що говорилось в ВПЦР стало відомо в Харківським ДПУ; навіть те, що Потієнко назвав агента того ДПУ Карина жан-дармом... Ця комісія мала зібрати Собор чи збори на травень; але травень минав, а про неї ні слуху ні духу. Нарешті 21 травня арештовано голову ВПЦР Потієнка, а на неділю після Зелених свят Доленко запрохав мене до Харкова, а разом і комісію. Коли пішли до ДПУ за дозволом мені виїзду, то там дали дозвіл не тільки мені, але й протоієрею Хомічевському й Антипчуку. От же знов поїхала до Харкова ціла делегація. Прибувши до Харкова ми застали там Катеринославських представників єпископа Грушевського і протоієрея Шарая, що вже з тиждень оббивали пороги ДПУ, але чого вони прибули, не казали і взагалі тримались якогось осторонь. Ми теж випросили собі прием у Балицького. Але це вже був зовсім не той Балицький, що в 1924 р.; він тримав себе дуже грізно й суворо і сказав, що лише тоді можуть бути з нами якісь розмови, коли ми осудимо Ярещенка й Потієнка, як контр-революціонерів, інакше він з нами й говорити не хоче. Це як інакше ДПУ взяло за пробний камінь нашої слухняності й готовності до послуг, щоб ми осудили Ярещенка й Потієнка. „От же, сказав Балицький, через три дні ви маєте подати мені декларацію про ваше відношення до Радянської влади й соціальної революції, і в ній що б було ясно зазначено, що ви осуджуєте Ярещенка й Потієнка”. Коли я під час розмови сказав про ВПЦР, Балицький зараз мене зупинив: „Про вашу ВПЦР ви не говоріть, вона вже не існує, вона нам не потрібна, ми через ваші голови зберем ваш собор!” Вже очевидно вилізли на верх якісь інші голови. Ми, цебто представники ВПЦР,

і комісія, що утворена була для скликання зборів, збирались кілька раз, щоб виробити „деклярацію”, і, запевне, головні суперечки викликала вимога ДПУ про осуд Ярещенка й Потієнка. Малюшкевич і Павловський були того погляду, що категоричну вимогу влади треба задовольнити, але ми, представники ВПЦР, інакше думали: ми говорили, що за Ярещенком і Потієнком ніяких церковних злочинів не знаємо, а коли є за ними якісь політичні провини (ми й їх не знаємо), то за це їм винесе осуд державний суд; та й взагалі ми не є судова інституція, й вносити осуд це не є наша компетенція; це справа Собору чи церковного суду. Нарешті задоволення примхи ДПУ про осуд тих, кого ми не вважаєм ні в чому винними, не відповідає ні гідності нашої Церкви ні її аполітичності; коли ми цих осудимо лише за вимогою ДПУ, то чим ми певні, що нам не подадуть ще цілої низки таких же нічим не повинних, і ми мусимем і їх усіх засуджувати... До нас пристав і Доленко, і таким чином в своїй деклярації ми лише висловили загальний осуд тим, хто б вносив у церкву політику, хто в церкві провадив би якусь контрреволюцію, але персонально Ярещенка й Потієнка не згадувалось. Все, що говорилося в нас на нарадах, зараз же ставало відомо ДПУ. Тому, коли Балицькому понесли деклярацію, він не захотів ні з ким і говорити, а лише Чехівському, що передав деклярацію, знов крикнув, що вони вже мають і без ВПЦР людей, що їм довіряють...

Другого дня ми виїхали додому, а Катеринославські голови Марко Грушевський та Кость Шарай ще залишились. 17/30 липня мене заарештовано й вивезено до Харкова, а трохи згодом заарештовано й вивезено на північ Доленка. 18/31 липня, кажуть, агенти ДПУ з'явилися до канцелярії ВПЦР, оголосили всім, що ВПЦР від сьогодні мусить припинити всяку працю і збори, що президії ВПЦР вже не існує. Всіх з канцелярії ВПЦР видворено, всі справи і навіть двері канцелярії запечатувано, а з тих членів ВПЦР, що ще на волі, взято підписку, що вони всяку працю припиняють. Так сумно насильством Радвла-

ди закінчила своє життя Друга ВПЦР, яку я назвав би організаційною, проіснувавши 7 літ і 3 місяці, а місце її скоро зайняла Третя ВПЦР по своїй суті й завданням ліквідаційна, для УАПЦ „радянський ліквідком”.

ПРОТИРЕЛІГІЙНИЙ ГНІТ НА ГРОМАДЯНСТВО.

Разом з тим по мірі того, як зміцнювалась комуністична влада на Україні, та все тісніше прибирала до своїх рук усе громадянство, вона провадила все більш шалену працю знищення, ліквідації „релігійних забобонів” і в усьому радянському громадянстві. Вона й раніш дбала найбільше про ізоляцію, відокремлення Церкви від народу, всім вбивала в голову, що Церква, це є лише попівство, це попівська видумка, попівська комерція, щоб експлуатувати темний народ, це є знаряддя капіталістів і буржуїв „клясових ворогів”, й досить влучно використовувались хиба Церкви для її приниження в сумлінні народу. Але коли в перші роки Радянської влади все ж в церковних справах брали участь і учительство й навіть професура, й урядовці, і робітники, і вільні громадяни, то з 1925-6 років всяка участь народа в релігійних справах мусіла припинитись чи дуже обмежитись: учительство мусіло стати явно антирелігійним, і їх як і урядовців, і робітництво, навіть за колишню церковну працю або навіть за деякі зв'язки з папами і Церквою позбавляли посад, виключали з профспілок, бірж праці й таке інше, а вільного народу ставало що-раз менше, все мусіло тягнутись до рук уряду; навіть селяни за прихильність до Церкви позбавлялись прав, а вже попівству то й дихати не давали, хиба що прилюдно в часописі зречеться і сану і Церкви і Бога, то щось йому там, як собаці кинуть. . . Це було надто тяжко, смертельно тяжко особисто УАПЦ, що в основі своїй поставила всенародну соборноправність, а народ . . . хиба зайде хто до церкви, та й то крадькома, а працювати в рядах, ризикувати куском хліба й своїм і своєї сім'ї, запевне, хто ж захоче. От же штучно Церква, віра вганялась справді в тісні рамці попівства, щоб, зосередивши її тут, легше

потім можна було як той чиряк зрізати й відкинути з радянського тіла. Але в Церкві, в церковних рядах вже для догляду за радянським попівством мусіли бути й радянські представники народу, бо на тому все радянське шпигунство збудоване, що за одними шпигунами мусять слідкувати другі, а все взагалі радянське громадянство щодалі повертається в сплошне шпигунство, в так би мовити всенародне ДПУ.¹⁾ Тому лише і в церковних рядах все ж залишаються представники народу... послані туди від ДПУ...

ТРЕТЯ ВСЕУКРАЇНСЬКА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКОВНА РАДА.

На 1-е серпня р. 1926 від 2-ої ВПЦР залишилось порожнє місце й печатки ДПУ на дверях канцелярії, а в серпні до Києва прибувають єпископ Петро Ромоданів з своїми підручниками єпископом Марком Грушевським і протоієреєм Костем Шараєм. Вони ввійшли в стосунки з заступником митрополита УАПЦ архієпископом Нестором Шараєвським і від нього пішло прохання до ДПУ про скликання на 1-е вересня наради для обговорення питання про дальше керівництво УАПЦ і зняття печаток з канцелярії ВПЦР для підготовки до наради. Дозвіл зараз же було дано, канцелярію ВПЦР розпечатано, і в неї вступили нові хазяї. Нарада в свій час відбулась під головуванням, запевне, Ромоданова; на нараду прибуло 20 єпископів і душ 60 духівництва й мирян. Нарада обрала „тимчасову комісію по унормуванню життя УАПЦ” під почесним головуванням архієпископа Нестора Шараєвського; головою комісії обрано єпископа Ромоданова, членами архієп. Малюшкевича й Павловського, мирянина Кобзаря і ще якогось земляка Ромоданова. Нарада винесла осуд Яреценка, Потієнка, а вже загалом і мене, склала свою ухвалу щодо дальшого напрямку життя УАПЦ

¹⁾ Цим комуністична партія близько сполучається з іезуїтським орденом своєю шпигунською тактикою, як і своїм принципом — мета виправдує засоби...

й доручила комісії скликати в свій час Покрівські збори; між іншим доручила комісії прохати владу про моє визволення. В цей час я сидів у Харкові при ДПУ і, запевне, нічого не знав, що робиться. Числа 10-го серпня прийшов до мене в камеру сам головний агент по церковних справах Харківського ДПУ Карин і показав мені протокол наради, підписаний власноручно всіма єпископами, дав прочитати ухвали наради й запитав чи згоден я дати свій підпис на цих протоколах. Але ж це було б підлогом, бо я ж не був на нараді, тим більше, що я прямо заявив, що з осудом своїм і інших наших діячів не погоджуюся. Тоді Карин сказав мені написати на окремому папірці, в чому я погоджуюсь з ухвалами наради. Ухвала наради як що до керівництва УАПЦ в минулому, так і в проекті на майбутнє складена в загальних фразах, і тому я написав: „що до хиб в керуванні церквою й клопотанню про її реєстрацію, а також що до проекту на майбутнє, то я з цим погоджуюсь і на це даю свій підпис” (копію цієї моєї згоди я подав до комісії). В своїй підписці я абсолютно нічого не казав ні „про визнання всіх помилок в справі відношення до держави”, ні про осуд окремих осіб. Це я кажу до того, що Малюшкевич навіть в часописі „Церква й Життя” (ч. 2 (7) 1928 р. ст. 84) оголосив ганебну брехню ніби „Митрополит Василь визнав усі помилки в справі відношення до держави й усі ухвали вересневої наради й дав під ними свої підписи”. Нічого цього не було. У Малюшкевича мусіла бути копія моєї згоди, але він замість того, щоб її буквально привести й дати читачам можливість самим з неї зробити висновки, брехливо її перекручує¹⁾. Більше як 1½ місяці я просидів в одиночній „келії” при Харківськiм ДПУ, і так і не знаю, за що. Ніяких обвинувачень мені не було дано. Правда, Карин дав мені (здається) 6 пактів, на які я мусів відповісти, але крім першого пакта відносно моїх промов, що

¹⁾ Власне це була доповідь „про життя Церкви” на Великих Микільських зборах 1928 р., що її склали Ромоданів і Малюшкевич, а прочитав, ледве, кажуть, прослабезував, на зборах член ВПЦР Коляда.

взагалі не відповідали радянській ідеології, всі інші пакти просто мене не торкались: що я не протестував проти діяльності Яреценка й Потієнка, що не впливав на працю ВПЦР, що погодився на призначення закордонних представників, на участь в Стокгольмській Конференції і т. і., одно слово було ясно, що й ці всі пакти були придумані, аби хоч що небудь проти мене висмоктати. Копії цих пактів і відповіді на них я теж подав до комісії. Запевне, не клопотання наради, а якісь свої таємні для мене й по цей час міркування ДПУ, спонукали його після вересневої наради звільнити мене; 4/17 вересня з'явився несподівано до мене в Харківське ДПУ Ромоданів і став мені за янгола визвольника. Але та надто показна й зворушлива зустріч, яку зробив мені народ і в Харкові і в Києві після мого звільнення, вже вирішила мою долю: мене треба було конче зліквідувати... Прибувши в „комісію по унормуванню”, я застав все як інакше старе рідне: ті ж самі стіни, ті ж самі люди і в Києві й на периферії; але ж не те: зовсім дух не той. Така ж, кажуть, була й вереснева нарада: ті ж самі люди, а зовсім інший дух... Проекти своїх ухвал нарада перше носила до ДПУ і лише після ухвалення там, записувала їх до свого протоколу. Члени наради мусіли триматись перед ДПУ як учні перед грізним педагогом, за найменший ухил від заведеної ДПУ дисципліни одержували від нього сувору догану; одно слово це вже була не вільна церковна організація, а церковна філія ДПУ. В „комісії” крім Ромоданова запанували Малюшкевич, що вже мостився в Києві, й Павловський, що вже сидів у Харкові; здається ті люди, але не ті... За секретаря в Комісії чомусь став єпископ Переяславський Володимир Дахівник, раніш палкий захисник церковної волі, а зараз не менш палкий... провокатор і ворог „контрреволюції”; той же Кобзар, давній голова Соломенської парради, раніш щира людина, а тепер не менш щирий одвертий агент ДПУ; тут же й діловод протоієрей Харитон Говядовський, і раніш, правда, огидна людина, а тепер ганебний провокатор і не гірший від Янушівсько-

го Іуда зрадник. „Новий курс” виправ уже з усіх боків. Архієпископ Нестор Шараєвський — людина квола, і тому організацію ієрархії УАПЦ по новому курсу взяв на себе єпископ Ромоданів і справді виконав це завдання не гірше патріаршого заступника Сергія в Москві.

Вереснева нарада власне була репетицією Великих Покрівських зборів, а „комісія по унормуванню життя УАПЦ” була підготовчою інституцією до 3-ої ВПЦР. Покрівські збори 1926 р. в свій час відбулись, зупинки з боку ДПУ ніякої не було, бо все робилось в повному контакті з ним. На збори прибуло досить народу, душ 150, майже всі єпископи, багато духівництва й мирян; „живий інвентар” був усе старий, знайомий. Але єпископат уже все купчився коло нового „ідеолога” Ромоданова, держав ніс по новому курсу, у духівництва ще де-не-де проривались проміння старої вільної доби, але більшість здається потрапляла за єпископами, мирянство трималось сумно, розгублено, а над усім так і висіла густа хмара ДПУ. З початку збори виявили наче опозиційний настрій, обрали за голову зборів В. Чехівського, але й це може було підстроєно, щоб старими постатями прикривати новий курс. Після звичайних „доповідів з місць” Ромоданів почав промову про стан УАПЦ, до якої він весь час готувався. Промова тривала цілий день з ранку до вечора. Це було найганебніше обвинувачення УАПЦ, топтання в болото всього, що було кращого в ній, пересипання всяких наклепів, інсинуацій, часто досить дріб’язкових, смакування з розв’язністю вуличного фіглярів всім, чим можна вплинути на слухачів. В певнім тенденційнім зв’язку Ромоданів зачитував винятки з моїх листів до Шелухина та Бачинського, з мого Акафисту „Непорушній стіні”. А найгірше досталось бідному Потієнку, що в цей час мучився у в’язниці, та Американській часописі „Дніпро”. Потієнко якимось написав листа до архієпископа Івана Федоровича, в якому правдиво описав стан УАПЦ в Радянській державі. Винятки з цього листа архієпископ Федорович вмістив без підпису автора в часописі УАПЦ в Америці

Архиепископ Микола Борецький
Митрополит Київський та всієї України (обраний 2-им
Всеукраїнським Собором, 24 жовтня 1927 р., ст. ст.).

„Дніпро”. ДПУ, запевне, знало автора, він і сам не крився. „Дніпра” до нас дійшло лише 2-3 числа, а то не доходили, але Ромоданів приніс число з листом Потієнка з ДПУ і вже з годину вимахував ним перед зборами, при чому доставалось і Потієнку й „Дніпру” й Американській церкві. Висновок промови Ромоданова був той, що УАПЦ не мала й не виробила ніякої ідеології, ухиялась в бік шовінізму, політиканства, дратувала владу, і тому потрібна повна зміна курсу її життя. Після цієї ганебної промови я вийшов зі зборів і вже на них більше не ходив. Приходили до мене, просили благословити закінчення їх, але я не пішов, сказав, як колись російський митрополит Филип опричнику царському Малюті Скуратову, що благословляю тільки добрих і на добре... Запевне, Покрівські збори цілком зтвердили ухвали вересневої наради, ще раз винесли осуд мені, Яреценку й Потієнку й вирішили в 1927 році скликати Всеукраїнський Церковний Собор. Цих ухвал було складено кілька проектів і подано до ДПУ, де їх проглянуто, перероблено й лише тоді оголошено й занесено до протоколу. Це вже стало традицією 3-ої ВПЦР — проекти своїх ухвал подавати передусім на ухвалу ДПУ. Обрання президії ВПЦР теж, запевне, відбулося в контакт з ДПУ. За голову ВПЦР обрано Ромоданова, за його заступника — Малюшкевича, за 2-го заступника вигулькнула нова людина, що затуляючи мабуть своє минуле та забезпечуючи свій спокій, теж пішла на ганебні послуги ДПУ. Це був старий протоієрей Леонтій Юнаків, чоловік великої постаті, але малої душі. Він був у Лубнях і прийняв до себе архієпископа Яреценка; за це Яреценко, ставши Харківським архієпископом, перевів до Харкова за настоятеля Миколаївського Собору Юнакова, хоч потім якось жалівся, що це людина не наша, „аристократ великий”. В Харкові він заступив місце Ромоданова, став правозаступником ВПЦР при уряді. Коли в Харкові відбувались тяжкі події, арешт і заслання архієпископа Яреценка, відібрання Миколаївського собору, коли другий священник о. Павло Протопопов і диякон

Антін Янченко весь час були з народом і за це сіли до в'язниці, Юнаків, як казали, хвостом укритися (а може й прапором ДПУ), і його зовсім не було видно. Лише коли знов ДПУ накинulo ключи від собору українцям, Юнаків знов з'явився. Харківська парафія його зненавиділа, і йому, як він сам писав до ВПЦР, в Харкові вже не сидня була. Але запевне, коли за ним ДПУ, хто проти нього. За секретаря обраний співробітник Ромоданова й Малюшкевича... й ДПУ, Харитон Говядовський, за скарбника такий же співробітник Кобзар, за членів ВПЦР єпископи Марко Грушевський і нездатний Яків Чулаєвський, що сидів без діла на своїй пасіці коло тестя. З мирян вигулькнув якийсь Олександр Левицький, жалюгідний дідок, що ніякого відношення до УАПЦ не мав, а лише (хоч був колись членом суду) подавав страви в їдальні, де часто збирались „на шклянку кави” члени нової президії й агенти ДПУ, і письменник Грицько Коваленко, якого, признаться, я підбив, але він скоро побачив, в яку компанію попався, й відійшов, а замість нього Ромоданів викопав якогось Оверка Коляду. Цей перший склад 3-ої ВПЦР найкраще характеризує порівняння його долі з долею останнього складу 2-ої ВПЦР. Там голова ВПЦР Потієнко після перебування більш року у в'язниці сидить у Харкові й досі під заборону виїзду і спасся від заслання лише тим, що зрікся сану протодіякона, а його заступники архієпископ Ярещенко, протоієрей Хомічевський, секретар Гордовський, члени — протоієрей Ходзицький, Вовкушівський, Терещенко, Андріїв (що заступив Свідерську, що відійшла) — всі на засланні, лише тому, що не пішли на послуги ДПУ, а тут голова ВПЦР єпископ Ромоданів, єпископ Грушевський, Чулаєвський, протоієрей Говядовський, Оверко Коляда ганебно через часопис зріклися сану, віри, „щоб стати корисними громадянами УССР”, а єпископ Малюшкевич, протоієрей Юнаків вільно „працюють”...

Хоч Покрівських зборів 1926 р. я не визнав, але з обраною ними президією ВПЦР вважав потрібним працю-

вати, бо входив в її склад по офіції, як митрополит. Тяжка то була праця в такому оточенні. Таймайже й праці ніякої не було, хіба тільки відбиватися від „стріл ворожих”, бо підписку про невиїзд з Києва було взято з мене ще в Харкові. Правда, праця нової ВПЦР як наче справді пішла в гору; статута УАПЦ, що складений був ще 2-ю ВПЦР й не діждався реєстрації, зараз же для 3-ї ВПЦР було зареєстровано. Крім того нарешті дано дозвіл на видання часопису „Церква й Життя”, що його так вперто добивалась 2-а ВПЦР. От же я взяв на себе головування в редакційній колегії й віддався видавничій справі. Тяжке було це видання, бо весь матер’ял ми мусіли відсилати до Харківського ДПУ, і друкувався часопис в Харкові, але все ж з великим напруженням праці я склав його 4 числа й почали ми його видавати з січня 1927 року. Та лише 1-ше число ДПУ пропустило майже без змін, а потім стали викидати половину й більше матер’ялу, нарешті забракували й мене. Після мене через кілька місяців випустили ще 5-е число, а р. 1928 ще два в стілі вже колишніх „Єпархияльних ведомостей”, і після того видання зовсім припинилось. Брати участь в засіданнях ВПЦР, це для мене була чиста мука, а вислухувати протоколи — ще гірша. Голова Ромоданів з великим авторитетом промовляв голосні фрази, але праця його завжди була якась капосна, недоброзичлива до УАПЦ, руйнацька, інформації наявно брехливі, однобічні, й у всьому витикалось виконання завдання, що на нього покладено ДПУ. Секретар Говядовський це був старий стрекулист, більш як 25 років секретарював в Консисторії і вже добре набив руку; складені ним протоколи були взагалі тенденційні,¹⁾ неправдиві, з

¹⁾ Як на зразок перекручення Говядовським протоколів подам приклад такий: про висвяту Бачинського в Раді йшла мова не про те, чи дозволити йому висвятитись взагалі, а про те, чи дозволить йому висвятитись у старокатолицького єпископа, і це власне дозволено й доручено мені написати до того єпископа. В протоколі ж Говядовський це перекрутив і написав просто лише висвятити й доручити митрополиту. А коли пішла на мене травля, Говядовський, посилаючись на протокол, твердив, що в ВПЦР ухвалено лише висвятити Бачинського, а в кого, про це мови не було, й митрополит сам без згоди ВПЦР звернувся до старокатолика...

явним наміром щодо мене шпигунським, більшість цих протоколів я відмовився підписати. Всі вони в копіях надсилались до ДПУ. Були й одверто шпигунські. Наприклад Ромоданів склав листа до Американської Церкви, в якому картав її за „Дніпро”, за антирадянські дописи і разом з тим запевняв, що ніяких утисків на УАПЦ нема з боку Радвлади. Сумління не дозволило мені підписати цього листа, але його підписав і заступник мій і всі члени ВПЦР. Але про те, що я відмовився підписати, Говядовський склав окремого докладного протокола й надіслав, запевне, до ДПУ. Фінансовий стан теж був не гарний: Ромоданів, Говядовський, Кобзар, кождий з них ловив гроші і витрачав як знав, звичайного відчиту, фінансових доповідів не було, загарбали і всі кошти, що на видання часопису, й на Богословську Школу, й на ремонт Микільського собору, і все це вжили на свої потреби. З подій цієї ВПЦР можу пригадати хіба лише остаточну ліквідацію ДХЦ і приєднання її з її єпископами до УАПЦ,¹⁾ дебяке загравання з обновленцями, і як загальне тло — з боку ВПЦР закиди проти 2-ої ВПЦР, похвальба своїм унормованням та постійне підкреслення свого легального відношення до уряду, закиди в недисциплінованости Київським парафіям особливо Софіївській; з боку людности — якась глуха опозиція, неприязнь проти 3-ої ВПЦР, недовір'я їй, мовляв зрадники, пішли до послуг. Ця репутація за 3-ю ВПЦР затвердилась в народі назавжди...

В січні р. 1927 ВПЦР подала до уряду прохання про дозвіл на скликання Всеукраїнського Церковного Собору в жовтні. Не було сумніву, що з боку ДПУ перешкоди що до цього Собору не буде, бо це теж робилось в контакті з ним. Програм цього Собору вироблено дуже широкий, поважний, далекий від біжучого життя, але не тільки мені, а і всім ясно було, що цей Собор скликається власне для ліквідації мене з УАПЦ. Бо коли 3-я ВПЦР мала взагалі завдання ліквідаційні, то з кого ж і почати

¹⁾ Цього приєднання, надто формального, не церковного, я не міг визнати.

ліквідацію УАПЦ як не з мене? 5/18 березня р. 1927 припадало 5-річчя існування Харківської парафії, і вона здобула мені дозвіл прибути до неї на свято. Це була моя остання подорож... В Харкові викликав мене до ДПУ разом з Малюшкевичем і Павловським Карин. До мене він навіть не балакав, а моїм колегам кинув на мене таке обвинувачення: „Митрополит Липківський в розмові сам на сам умовляв Потієнка, щоб не здіймав з себе сану діакона, і при цьому казав, що Радвлада вже в агонії, переживає останні часи”. Потім, коли Потієнка звільнено з в'язниці, він листівно засвідчив, що ніяких розмов про владу у мене з ним не було. Це була або власна вигадка ДПУ, або донос з ВПЦР; але ясно було, що підготовка до Собору відносно мене вже йде. Малюшкевич і Павловський, як видно було, були вже тоді „свої люди” у Карина і вже знали вирішення ДПУ щодо мене. Після Великодня, складаючи здається 4-е число часопису „Церква й Життя”, я хотів вмістити в нього дуже змістовного листа до мене Шелухина, але в ньому було кілька гострих лайливих виразів проти Петлюри. Лист звичайно не призначався для друку; я ці вирази і взагалі про Петлюру викреслив, бо це в церковному часописі й не зручно було; запевне, це було заслухано й ухвалено в Редколегії. Але не встигла ще ця справа дійти в Харків до ДПУ, як уже Юнаків звідти сповіщає: „Митрополит провадить жахливу петлюрівщину, викреслив неприємну для нього відозву про Петлюру”. Єпископ Яків Чулаєвський подає заяву, що не може працювати в редколегії з митрополитом „через його самочинство”. В наслідок цього я сам залишив редколегію. Але це обвинувачення в „жахливій петлюрівщині” й на ділі стало одним з головних навіть у слідчого від ВПЦР. Ще ганебнішу провакацію вчинив сам Ромоданів. Яюсь після Різдва приєдналась від ДХЦ Троєцька парафія в Києві й ніяк не могла собі здобути священика. Я запропонував Ромоданову взяти на себе настоятельство в цій парафії. Їй треба було перереєструвати свого статута, скликати загальні збори, мати спра-

ву з владою, а тут Ромоданів найкраще міг допомогти; він погодився, і я був спокійний, що хоч усі формальності буде виконано. Чув лише, що він був закликаний в помішники собі свого земляка з Миргорода Базилевського, але з ним не зійшовся й відправив його назад, а викликав з Поділля священника Лапчинського; з цим зійшовся, та його парафія не хотіла... Аж якось після Великодня під час засідання в ВПЦР Мійської Ради приходить в засідання ціла делегація від Троєцької парафії і прямо аж плачуть: „Спасіть нас від Ромоданова; зовсім парафію зруйнує!” Я запитав, чи перереєстрована парафія, кажуть „ні”, а були в них загальні збори; відповідають, що ще не було, бо каже Ромоданів, що треба раніш скласти списки парафіян, а потім загальні збори, аж відтак перереєстрація. Та скласти списки парафіян, це, кажу, справа кількох днів. Ба ні, кажуть, Ромоданів посилав Лапчинського з якимсь ніби головою, що ми йому не міримо, і в кожного запитує, чи з церковною, чи може з політичною метою записується в парафіяни; одних записує, других не хоче. „Сам Ромоданів прямо нам каже, що кожного з нас наскрізь бачить, хто справді „церковна людина”, а хто „шовинист”, чи „петлюрівець”. Кількох членів ради вже через нього ДПУ викинуло, поділив нас на якісь класи... Ми далі так не можемо, спасіть нас, бо загине парафія”. Я прохав голову Мійської ради і благовісника протоієрея Ходзицького довідатись від Троєцької парафіяльної Ради, що там робиться. Ті були й казали, що там справді якийсь жах. Коли я про це завів розмову з Ромодановим, він зараз же подав заяву, що відмовляється від настоятельства в цій парафії. Тоді голова міської ради зібрав Троєцьку парафіяльну Раду в канцелярії ВПЦР, що була разом і канцелярією Мійської Ради, і де за Ромоданового настоятельства ця Рада звичайно збиралась, щоб якось налагодити справу. На засідання Парафіяльної Ради запрохано було мене й Ромоданова; я прийшов, Ромоданов ні. На Парафіяльній раді було вирішено справу про священника, про складання списків па-

рафіян, переєстрацію — взагалі негайні парафіяльні справи, і складено протокола. Уже другого дня ранком в ВПЦР страшне зворушення: Митрополит зібрав загальні збори Троєцької парафії без дозволу влади, зібрав в канцелярії ВПЦР без дозволу голови ВПЦР... Тягнуть усіх до ДПУ, декого й голову Мійської Ради кидають до в'язниці... а з Харкова Юнаків рапортує: „Митрополит Липківський провадить жакливу контрреволюцію, не рахується ні з якими законами влади”... Говядовський, запевне, в своїх протоколах постарався... Навіть слідчий від ВПЦР не зміг, кажуть, затулити всієї цієї брехні, та крутійства, а між тим і це було головне обвинувачення проти мене. ВПЦР навіть влаштувала окреме засідання, щоб кожний „одверто висловив своє кредо”. І Ромоданів і Грушевський і Шараєвський і Коляда, а найехидніше Говядовський — всі тягнули мене за язик, але я не виправдав їх надій, відповів їм цілковитим мовчанням, і лише про нього мали змогу сповістити ДПУ. Після цього засідання, щоб хоч трохи вийти на лекшу повітру, я взяв собі відпустку й виїхав на Солом'янку до сестри і прибув уже в половині липня на „передсоборну нараду”, що мала відбутись згідно ухвалі Микільських зборів.

ПЕРЕДСОБОРНА НАРАДА.

На цю нараду зібралися всі єпископи, не багато духівництва, а мирян щось з 6 чоловіка. Ця нарада мала на меті підготувати всі питання черги дня Собору, але фактично її завданням було підготуватись до вирішення того питання, яке зовсім в програмі Собору й не стояло, цебто до ліквідації мене. От же на початку наради Харківський агент Карин викликав до ДПУ 7 чоловіка (5 єпископів, 1 священника і 1 мирянина) з наради й мене і в моїй присутності з якогось листа став вичитувати їм усі мої провини: тут було і про розмову ніби з Потієнком, і про лист Шелухина, і про недозволені збори Троєцької парафії і таке інше, й зачитав висновок ДПУ, що митрополит Липківський є запеклий ворог Радвлади, й коли він далі буде

стояти на чолі УАПЦ, то відношення до неї уряду буде одне, а коли його буде усунуто, відношення до УАПЦ стане зовсім інше. Карин ждав мабуть від мене якогось виправдання, але я й на його кумедні обвинувачення відповів повним мовчанням. Йому аж незручно стало; він запитав, може хто хоче висловитись, та ніхто не забажав. Він тоді запитав Ромоданова: „Що ж ви виконали все те, що я казав, поширили скрізь інформації?” Ромоданів відповів: „Так, усе зроблено”. Протоіерей Шарай (з Катеринослава) підтвердив, що і в них усе відомо, й на цьому аудієнція скінчилась. Коли після цього зібралась нарада, хтось (здається Чехівський) подав пропозицію, щоб уся нарада посвідчила лояльність митрополита Липківського перед владою. За цю пропозицію підняли руки миряни, дехто з духовництва й лише один єпископ Антоній Гриневич; всі останні єпископи ухилились і вирішили обрати слідчу комісію для дослідження життя УАПЦ, цебто, запевне, всіх моїх злочинів. За слідчого погодився стати архієпископ Кость Кротевич, відомий правник, колишній член Полтавського суду, що ще на Покрівських зборах 1926 р. заявив себе палким прихильником „нового курсу”. Йому до допомоги дано ще в кожній окрузі по слідчому, і таким чином піднялось всеукраїнське дослідження. В м. вересні Кротевич уже бігав з грубим портфелем під пахвою, і якимось казав мені: „От уже майже всі допити зроблені, вже набралось два томи діла”. Коли я запитав, чи буде ж він і мене допитувати, й чи буде мені показано „діло” про мене, то він сказав: „Як же, звичайно... Що ви? Я ж правник? Коли збереться вся комісія, вас викличемо, пред’явимо все „діло” й зробимо допит”. Та збрехав. Ніхто мене не допитував, і мого „діла” мені не показував і по цей день... Але було ясно, що все це „діло” було лише пустою затичкою; на ділі моє звільнення вже було вирішене; після передсоборної наради Ромоданів, Говядовський, Грушевський та інші члени ВПЦР роз’їхались по округах на округові Собори для обрання делегатів на Всеукраїнський Церковний Собор і вже голосно

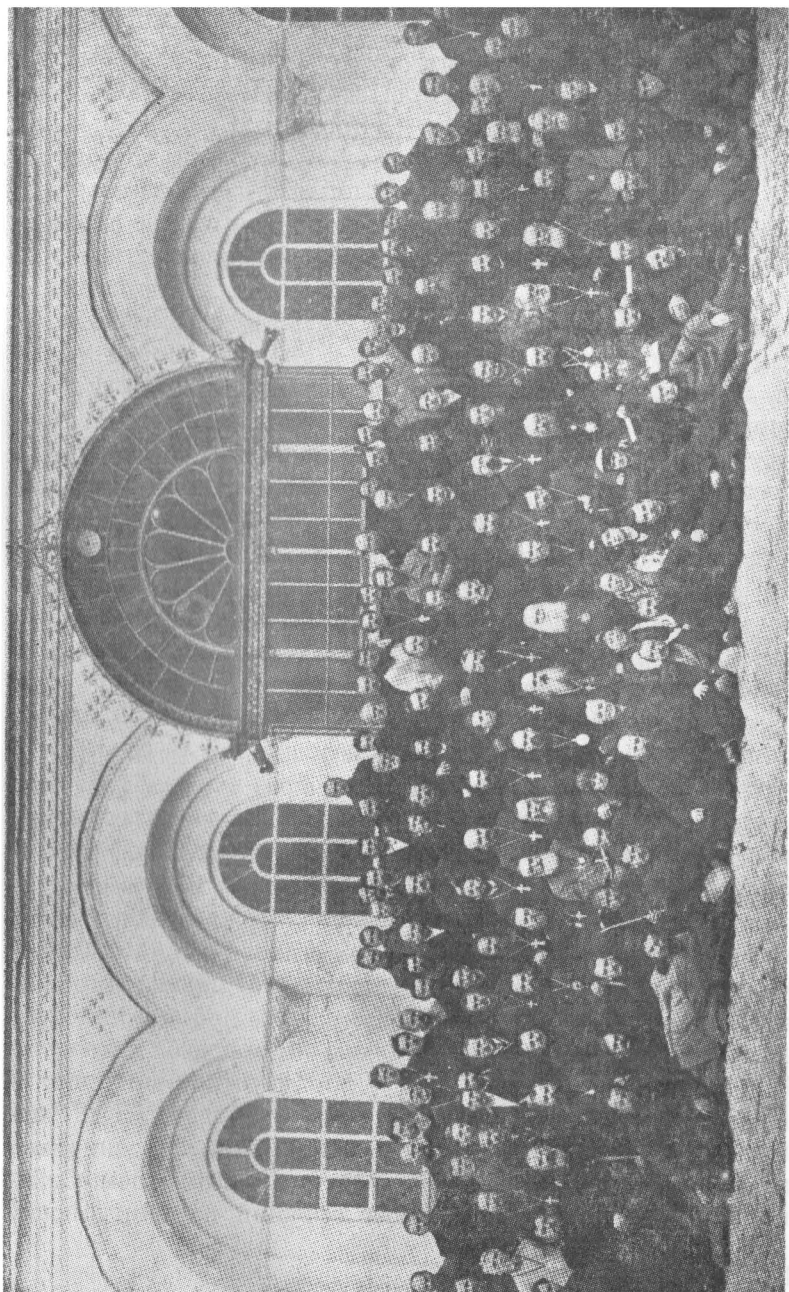
й недвозначно оповідали про мої провини і про кончу потребу „для блага Церкви” мене звільнити. Деякі єпископи теж виявили свою „щирість” в цей бік, більшу навіть ніж треба. Нарешті агенти ДПУ викликали уже обраних на Собор делегатів і загрожували їм в’язницею, коли вернуться з Собору не звільнивши мене. Здається вже аж надто працювало ДПУ та його церковні агенти навколо моєї ліквідації, цим вони навіть дуже підносили моє значіння в УАПЦ. Але вже вони краще розуміли, що роблять... В ВПЦР давали мені виразні натяки, щоб я краще відмовився до Собору, цим, мовляв, уся справа УАПЦ розв’язалась би як найкраще. Може й для мене це було б спокійніше, але моє сумління не дозволило мені цього. Я гадав і гадаю, що слуга Церкви не мусить попереджати волі Церкви: як обраний я Собором, і з волі Собора прийняв служіння митрополита УАПЦ, так нехай воля Собора й вирішить мою дальшу долю в УАПЦ. Лише за порадою декого я подав до головних представників влади і виготовив для майбутнього Собору свій докладний „меморандум” про свою аполітичність і відношення до Радвлади й проект відозви від Собору до всієї УАПЦ в справі відношення до влади. Окремо я подав докладні спростовання тих провин, які мені ДПУ пришивало. Все це, запевне, я робив не для того, щоб затриматись на митрополії — очевидно моє звільнення було вже остаточно вирішено; — я лише хотів довести до відому людности й подати на увагу історії урядову неправду мого звільнення...

ДРУГИЙ ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОСЛАВНИЙ ЦЕРКОВНИЙ СОБОР В ЖОВТНІ РОКУ 1927-го.

На Собор прибуло більше 200 делегатів. Не дивлячись на великі хиби при обранню їх, на велику нагінку з боку ДПУ, на красномовні промови на місцевих соборах (де вони відбулись) членів ВПЦР та їх агентів, Собор все ж вийшов досить вільний і опозиційний; наявна неправда дуже вже була в очі. Глуху опозицію викликав і контакт ВПЦР та єпископату з ДПУ. Взагалі цей Собор був досить гарним виявником того, що дала своему народові УАПЦ за роки після 1-го Всеукраїнського Собору. Робітництво за цей час уже все було в комуністичному мішку й на Соборі майже не мало представників, але й ті кілька, що були, поводили себе вільно. Українська інтелігенція теж була уже вся в цьому мішку й представників на Соборі зовсім не мала. Зате селянство виявило велику свідомість і сміливість; селяни знали, що їх жде від ДПУ, але все ж виступали на Соборі сміливо, вільно. Тут УАПЦ зробила велику працю в бік виховання церковної й національної свідомости народу. Духівництво теж було в більшості опозиційне, хоч були між ним і прислужники. Все ж УАПЦ і тут могла бути задоволена: пан-отці як звичайно хитались туди й сюда, але більшість, ближча до народу, тримала себе в контакті з народом. Єпископат — меншість пасивно, а більшість навіть активно — виявляв себе прихильником чи принамні виконавцем курсу ВПЦР і ДПУ. Так, єпископат УАПЦ, це була, як кажуть, її „ахилесова п'ята”. Взагалі 2-й Всеукраїнський Собор виявив у собі ще досить духа церковности й волі, а тому його треба вважати за справжній церковний Собор, а його ухвали виявленням волі Церкви, за винятком, запевне, тих, що

ПОЯСНЕННЯ ДО ФОТОГРАФІЇ НА ПРОТИЛЕЖНІЙ СТОРІНЦІ.

Учасники Другого Всеукраїнського Православного Собору в Києві, 19 жовтня до 3-го листопада 1927 року (за старим стилем), перед Софійським Собором. Цей Собор звільнив митр. В. Липківського від митрополичого служіння й обрав на його місце архiep. Миколу Борецького.

винесені під примусом влади; тут уже церковної волі не було: руки, так би мовити, „тресть писця скорописця”, але голова, що ними керувала, була вже чужа й ворожа Церкві... Така саме ухвала Собору була про звільнення митрополита: тут уже робило ДПУ руками Собору... Собор зразу виявив свою опозиційність, обравши в голови Володимира Чехівського. Це вже майбуть не входило в міркування ДПУ, і сам Чехівський відмовлявся, але Собор настояв. Праця Собору почалась згідно програму з якихось теоретичних питань. Я ще встиг виголосити перед Собором свого меморандуму в справі відносин УАПЦ до держави і проекта відозви від Собору до УАПЦ в цій справі, як Чехівського викликано було до ДПУ й брутально повернуто до сучасности, наказано, щоб негайно поставлена була справа про звільнення митрополита Липківського, при чому прямо сказано, що коли Собор залишить Липківського, то зараз же буде розігнаний, а потім в першу голову піде на заслання він — Чехівський, а за ним і митрополит Липківський. Від Собору викликано було делегацію до ДПУ, при чому Карин, що був головним командиром цілого загону агентів ДПУ, що вартували на Соборі, оголосив їй волю влади, аби митрополита Липківського, як ворога влади, було усунуто, і виклав перед нею ті провини, які через їхню абсурдність навіть на Соборі й не згадувались, а просто категорично поставлена вимога влади про мого усунення. Ця вимога викликала велике обурення з боку мирян проти єпископату й духовництва. Один селянин прямо сказав, що батько (цебто я) насвятив собі синів (єпископів), а вони тепер його продають; другий образив священника, що відчитав на Соборі розмову делегації з Кариним, що була дослівно записана, передрукована й роздана делегатам. Бачучи, що відхилити питання про усунення митрополита Липківського не сила, Собор все ж обрав ще одну делегацію й послав до Карина з низкою запитань: чи може митрополит Липківський залишитись настоятелем Софіївської парафії, чи може бути обраний на єпископську

катедру, чи ніякої більше кари йому не буде за його „провини” і т. і. На всі ці питання Карин дав цілком задовольняючі відповіді; нахабно брехати „темній масі”, це ж звичайна політика комуністичних ватажків... Перед початком вирішення питання про моє усунення, мене закликано до канцелярії ВПЦР, де зібралась уся президія Собору. Очевидно з боку ВПЦР вживались останні заходи, щоб я на Соборі сам відмовився. Ромоданів прямо запитав мене, чи вважаю я за можливе провадити керівництво Церквою в таких зовнішніх умовах. Я відповів: Христос будував Церкву не лише тоді, коли вільно благовістив, а й тоді, коли на хресті страждав. От же і я мушу вважати керівництво Церквою можливим при всяких умовах, коли на те буде воля Христова, цебто воля Церкви. Члени Собора миряни зі сльозами на очах висловлювали мені, як тяжко їм вирішати мою справу, як вони не хотіли б мене звільняти, але, мовляв, батогом обуха не переб'єш... Я вклонився президії і вийшов. Це було моє останнє завітання до канцелярії ВПЦР, я вже більше не заходив туди аж по сей день... Засідання собору в справі мого звільнення досить нагадало собою подію першого Собору про моє висвячення. Був пізній вечір, але як тоді так і тепер було повно народу і внизу й на хорах, було велике зацікавлення з боку всієї української людности... Але було дещо й нового: був великий гніт з боку ДПУ; командир Карин давав „генеральний бій” і напружив весь свій загін. Хоч слідчий Кротевич показував свої „томи”, хотів докласти про мої „провини”, але Собор з обуренням це відкинув, і питання було поставлено просто: „чи Собор вважає корисним для Церкви залишити митрополита Липківського, чи здійсмає з нього тягар митрополичого служіння”. Представник Софіївської парафії Іван Грищенко подав проект ухвали про моє залишення, вказавши, що ніяких підстав для мого звільнення немає. Агент ДПУ зараз же кивнув до Ромоданова, й той підійшов до Грищенка й відняв у нього мандата на Собор, і того бідного зараз видворили з Собору; і все ж виступало за моє

залишення ще кілька селян і навіть дві жінки: одна закінчила свою промову так: „краще з честю вмерти, ніж ганебно жити”. Бідні! Всі вони коли не на засланні, то напевне в муках „куркульських” . . . Виступило за моє залишення й кілька священиків (Хоць, Таран), але більшість і єпископи пішли на зустріч ДПУ. Коли поставлено було на голосування проект ухвали Грищенка про моє залишення, за нього подало голос більше як 40 членів, майже виключно миряни. Другий проект ухвали, мабуть складений в ДПУ, виголосив священик Ковбасюк про моє звільнення „за злочинну, неправдиву, шкідливу, для Церкви працю”. За цю ухвалу ніхто не підняв руки, навіть сам Ромоданів. Тоді Чехівський подав свою резолюцію, що „з об’єктивних причин Собор здіймає з митрополита Липківського тягар митрополичого служіння”. Ця резолюція зібрала більшість . . . Було вжито надзвичайних заходів, щоб людиність, „публіка”, нічим не виявляла свого відношення до вирішення Собору. Коли я виходив з Собору, у всіх бачив сльози на очах, всі казали: З 1-го Собора ми виходили з сльозами радості, а з цього виходимо з сльозами суму та жалю . . . Другого дня я мусів докласти Соборові свій листовний відчит про свою шостилітню митрополичу працю, про ті ідеали, до яких я стремів, про своє благовістя, подорожі й закінчив подякою Богові за все минуле й побажанням УАПЦ кращого майбутнього. Це був мій останній митрополичий виступ . . . А між тим представники Собору знову викликані були до ДПУ і їм запропоновано негайно обрати нового митрополита, щоб відрізати мені усякі шляхи до повернення, й поставлено вимогу ніяких інших питань не вирішати, поки не оберуть митрополита. Це була важка справа, бо відношення Собору до єпископату було досить негативне, майже кождий з них себе добре заплямував. Собор схилився на двох кандидатах: Йосипа Оксіюка, що справді тримав себе з можливою гідністю й честію, і Костя Малюшкевича . . . вже не скажу — чому. Помітно було, що Оксіюк був кандидатом мирян і части духівництва, Малюшкевич — кандидат

єпископату і їх прихильників. Та обидва кандидати рішуче відмовились, а інші одержали по 1-2 голоси. От тоді, щоб уже „митрополичу” справу скоріше розв’язати, я звернувся до о. Миколи Борецького, став його умовляти взяти на себе цей тягар; Микола Борецький принамні стояв осторонь від передсоборних чвар, сидів у Зінов’ївську й нічим себе не виявляв. О. Микола Борецький погодився, і його було негайно обрано. От цим власне Собор і закінчився. Після розв’язання митрополичої справи ніхто вже ним не цікавився, та й на нього найшла якась апатія; багато розїхалось. Трохи піднявся настрій Собору лише під час обрання президії ВПЦР. Тут уже Собор, так би мовити, помстився за все те крутіство, в яке завела УАПЦ Ромоданівсько-Говядовська ВПЦР. Списки кандидатів до президії ВПЦР тепер уже подавались на ухвалу ДПУ, і от воно виставило на голову ВПЦР того ж таки Ромоданова. Та тричі кандидатура Ромоданова перебалотировувалась; сам Ромоданів аж присягався, що всього себе віддасть на служіння УАПЦ, другі виразно натякали, що це бажання самого ДПУ; і все ж Собор категорично його провалив, навіть коли загрозували, що ДПУ зовсім припинить вибори. ДПУ тут мусіло поступитись й дозволило виставити інших кандидатів. Виставлено було їх кілька, але ДПУ пропустило лише Юнакова і заявило, що інших нікого не визнає. Тут уже апатія взяла верх, і Собор уже прийняв призначеного від ДПУ Юнакова: „нехай уже буде, аби тільки не Ромодан”. За секретаря, запевне, ДПУ висунуло Говядовського; та й тут уже Собор остаточно вперся: даремно Говядовський аж розперізувався, доводив свою відданість УАПЦ, даремно Юнаков аж плакав, просив за Говядовського, казав, що без нього не може обійтись: голосовання переводилось разів зо три, і Говядовського остаточно провалили, залишивши ВПЦР навіть без секретаря. Далі вже механічно входили ті ж самі єпископи Малюшкевич, Грушевський, Чулаєвський, миряни Кобзар, Ко-

ляда; але Собор таки впхнув до ВПЦР і Володимира Чехівського, вважаючи його за секретаря.¹⁾

Бідний архиєпископ Нестор Шараєвський, що його заступництво так використовували, залишився зовсім без нічого. Ще раніш на Київському окружному Соборі Малюшкевич без церемонії посів його Київську катедру, а Собор і на ньому помстився, сказав: „коли усунено митрополита, то мусить бути усунений і його заступник”, і обрав нових заступників — того ж таки Малюшкевича і Йосипа Оксіюка. В повнім зневір'ї на всіх і все о. Нестор пронудився ще 2 роки і помер 16/29 жовтня 1929 р. Собор ще одно змилювання на нас поклав, ухвалив видавати мені й о. Нестору щомісячну пенсію по 50 карб. Не знаю, як о. Нестору, а мені видала ВПЦР лише за листопад і грудень р. 1927 по 50 карб. і за січень р. 1928 — 25 карб., і на цьому видачу пенсії припинила й по цей день. Кажуть, ніби з округ присилалися кошти навіть персонально для мене, але ВПЦР зараховувала їх для себе... в повернення тих 125-ти карб., що вона загарачу була видала мені як пенсію. Справою з митрополитами та з обранням ВПЦР (яка до речі вже й залишилась аж до свого самогубства) Собор власне й обмежився; той широкий і голосний програм, що його виробила передсоборна комісія, залишився на майбутні часи... Взагалі мрії про 2-й Собор були гарні, а дійсність інша. Архиєпископ Йосип Оксіюк писав до передсоборної комісії: „Перший Собор був Собором відродження Української Автокефальної Православної Церкви, а другий Собор мусить бути Собором її самопізнання та самовизначіння. Його завдання — „пізнати саму в собі” нашу церкву”. Гай, гай!... І дух церковности в цьому Соборі був досить живий, і сили були, і свідомість до самопізнання й самовизначіння, та не було головного — не було волі, тяжка рука ДПУ гнітила його, ліквідаційна

¹⁾ Потім Малюшкевич в шахрайський спосіб втиснув таки й Ромоданова й Говядовського до ВПЦР, він виставив їх у кандидати до Членів ВПЦР, та й тут вони одержали меншість. Але він потім витлумачив це так, що в кандидати не вимагається більшості, і вони ввійшли до ВПЦР.

хвиля 3-ї ВПЦР заливала його, і тому коли перший Собор був Собором відродження УАПЦ то другий Собор став на ділі Собором ліквідації УАПЦ... Там були сльози радості з приводу народження УАПЦ, тут сльози смутку з передчуття її смерті...

ПІСЛЯ ДРУГОГО ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЦЕРКОВНОГО СОБОРУ.

Тут власне мені варт би було й покласти перо, бо як вийшов я з ВПЦР в день мого звільнення, то вже більше й не ходив туди й абсолютно ніяких зв'язків з керівними органами ВПЦР не мав. Хоч ще 2 роки я жив коло св. Софії в 10 сажнях від ВПЦР, але ні один з єпископів, ні один з членів ВПЦР (крім Чехівського), майже ніхто з священників не заходив до мене, всі як чуми цуралися; був кілька раз лише митрополит Микола Борецький, але ухилявся від розмов на церковні теми, а я не питав. От же лише дещо, і то стороною, доходило до мене; ВПЦР навіть про те, що персонально мене торкалось, нігде мене не сповіщала... Запевне, слова Карина представникам Собору, що я можу залишатись і настоятелем Софії, і єпископом, і всі справи про мене в ДПУ припиняються, були нахабною брехнею. Суворо заборонено було поминати мое ім'я в церкві, і коли священник Микільської парафії мене пом'янув, його негайно виключили з УАПЦ. Коли парафія при Покровськiм монастирі запрохала мене за настоятеля до себе, цю парафію ледве не закрито, а священника, що „не виховує парафіян”, виключено з УАПЦ, а потім кинуте до в'язниці. Правда, ВПЦР на настирливе прохання парафій кілька раз дозволила мені служити, але Юнаків збирав і поширював усякі брехні про мої промови, розмови.

Але ліквідатори з ВПЦР, коли вони взялись виконувати завдання ДПУ, цебто ліквідувати УАПЦ й мене особисто, мусіли, запевне, далі провадити свою працю. І от на Микільських зборах 1928 р. зріченець від віри Коляда від імені комісії з себе, другого зріченця Грушевського й

зрадника Лапчинського виступає з цілком ліквідаційною доповіддю „про дослідження життя УАПЦ”. Але з за цієї комісії в цій доповіді нахабно виглядає крутійська голова та зрадницький язик третього зреченця Ромоданова. В чому вони тільки не обвинувачують УАПЦ й мене особисто? І націоналізм, і шовінізм, і політиканство, й антирадянство, й що „втирали очки” владі — все тут є. Особисто ці зреченці ганебний наклеп на мене наводять, ніби я зрікся якихось підписів, яких не робив, тут і брехня про „Троєцькі збори” і всякі провини „вищого керівника”. В цей же тон співає й Малюшкевич у своїй доповіді (власне в мене й запозиченій) про служіння єпископа та священника УАПЦ, і навіть митрополит Борецький потрапляє за ними, що шовінізм, антирадянство це „первородний гріх” УАПЦ. Та разом з тим ці ліквідатори все ж твердять, що „майбутнє релігійного життя на Україні належить тільки УАПЦ, що УАПЦ є „національна Церква”, що УАПЦ „будує сам народ”.

Але от влітку знов, кажуть, прибув Карин і підняв кулака проти ліквідаторів: Що ж ви, мовляв, товариші, взялись ліквідувати УАПЦ, втираєте нам очки визнанням її шовінізму, контрреволюції і разом з тим кажете, що їй належить майбутнє. От же робіть справу щиро, перестаньте втирати нам очки... Тут же Карин, щоб показати з свого боку щирість, кожному дав по ділах його: Ромоданів одержав видну вчительську посаду й для себе й для своєї дружини; не знаю, чи зрікся він сану і віри, тільки, запевне, як радянський вчитель, веде антирелігійне виховання. Говядовського дружина теж одержала вчительську посаду. За те на грішників вийшов „протокол ВПЦР № 136”. Мені стороною пощастило його прочитати і здивуватись, як справді ліквідатори з ВПЦР перейнялись від Карина ліквідаторськими здібностями. Мене вони ще виключили з УАПЦ трохи прикритою фразою: „не запрохувати митрополита Липківського на служіння”; Чехівський не втік своєї долі: його виключено й зі складу ВПЦР і з УАПЦ, так само й його брата Миколу, що був пан-отцем. Взагалі

цим протоколом виключено всіх, хто був засуджений владою, або обмежений в правах. От же виключили з УАПЦ всіх, починаючи з Христа, апостолів, мучеників, здебільшого фактично ліквідували Церкву. Залишились лише Коляди, Кобзарі, Грушевські, Говядовські, але й вони не забарились самі себе виключити від УАПЦ і від віри. Але зліквідувавши, поховавши УАПЦ, треба було, щоб ліквідатори припечатали її гроб своєю „соборною” печаткою. І з цим діло не забарилось. ДПУ чи само видумало, чи справді знайшло якийсь політичний гурток „СВУ” (Спілка Визволення України). Цим СВУ ДПУ мало на меті зліквідувати „петлюрівщину”, а загалом уже пришило до цієї справи й УАПЦ, щоб зліквідувати й її. На суд поставили лише двох Чехівських, бувших видних політичних діячів, але без суду зліквідували, зіслали майже половину священників та інших вірних УАПЦ, що їх треба було зліквідувати; з одного Києва пішли на заслання найкращі священники: Красицький, Карпов, Ходзицький, Хомічевський, протод. Пивоварчук, що про СВУ чи будь яку політику й не знали нічого, і багато інших, а багато й розстріляно. Та ще не відбувся суд над СВУ, як уже своє завдання цілком виконали ліквідатори з ВПЦР. Січня 28-го 1930 року були зібрані єпископи УАПЦ і з 40 священників, їх оголошено „надзвичайним церковним Собором”, і вони винесли „соборну” ухвалу про ліквідацію УАПЦ, а разом з тим і митрополит Борецький і всі єпископи самоліквідувались, припинили своє духовне керівництво, залишившись лише „служителями культу” при церквах при яких зареєстровані; самоліквідувалась і третя ВПЦР і всі її Окр., Р.Ц.Р., МПЦ — одно слово „Всеукраїнська церковна ліквідація”. Стоїть лише порівняти ухвалу цього „Собору” з поданою на суд над „СВУ” доповіддю ДПУ про УАПЦ, щоб переконатись, що ухвала „Собору” є майже дословна копія доповіді ДПУ, і на цьому поставити точку. Я її й ставлю, прикладаючи й саму цю ухвалу*), з якої видно, що аж нія-

*) В своїй історії рукопису митр. В. Липківського Н. Бурчак ка-

кого церковного духу на Соборі цих христородавців не було, це були просто політичні збори зрадницького єпископату та духівництва УАПЦ, що склали цілком політичну ухвалу, виконали до краю завдання ДПУ, які інші й не могли бути як ліквідаторські до УАПЦ. Голосом цього Собора говорив не Христос, не Церква, а ДПУ. А може

Відбитка Антимінсу УАПЦеркви з 14-го жовтня 1929 року, з підписом Архієпископа Константина Малюшкевича, Архієпископа Київщини, що довершив освячення Антимінса, і підписом Архієпископа Київського і Чигиринського Ніканора (Абрамовича), що по-благословив ним користуватися в 1942 р.
(Фото з архіву митр. Ніканора).

же, що „наприкінці рукопису було наклеєно вирізки з газет з заявами деяких єпископів та священників УАПЦ про зречення Церкви і християнської віри” (див. Додаток ч. 1.). Між тими вирізками мусіла бути також і ухвала „Надзвичайного Церковного Собору” з 28-го січня 1930 р., але її до цієї копії праці митр. В. Липківського не було додано. — СВС.

ці єпископи та священники наклепали на свою Церкву та її діячів, „починаючи з митрополита Липківського”, від якого й самі почалися, цією брехнею гадали спасти УАПЦ й себе самих від більшовицької небезпеки? Але брехня взагалі не є „кінь для спасіння”, а брехня на Церкву це є лише справжнє хриstopродавство... Та Радвлада утворила цю „Соборну” ліквідацію УАПЦ, запевне, лише про людське око; в затінку цієї ліквідації вона робить справжню й невинну ліквідацію взагалі віри й Христової Церкви за своїм комуністичним програмом, і в першу свою п'ятилітку взялась до ліквідації УАПЦ, як наймолодшої, значить найменш тривкої, та ще й такої, що дуже захоплює селянство. Комуна в останні часи „повернулась лицем до села”, опановує українське селянство, усуспільнює й українську землю, й селянські коні, й воли, й корови, і самих селян під своєю диктатурою, заводить радгоспи, колгоспи без полів, без церковів, хоче все селянство обернути в безвірницьку спролетаризовану масу. Самих попів повним унеможливленням для них та їхніх родин життя в радянській державі цілими гуртами жене до зрічення сану, цілком унеможливила заснування релігійних шкіл, видання часописів, книг релігійного змісту, і взагалі цілком нищить і релігійний, і національний дух українського народу, робить духовну руїну; а коли робить, то й робить... Зав'язала вже в жидівський мішок міста та робітництво, зав'яже й селянство...

Наша рідна земля, наш рідний народ, зпоконвіку мають таку тяжку долю, що їх в певні терміни заливає всяка повінь. Колись, кажуть, наша Україна вся була залита морем, зкована льодом, завмерла. Але зійшло море, розстав лід, і вона як квітка росквіла й прийняла на своє лоно наш рідний нарід. Та й його скільки раз заливала ворожа повінь? Мабуть ще за часів переселення народів в 4-му, 5-му віках, народна повінь дуже заливала наших прабатьків на їхній землі. Потім уже в історичні часи наш народ до краю заливала й повінь половецька, й повінь татарська, й руїна кримських ханів. Та вся ця руїна й прий-

шла й відійшла, а народ наш живе й потужніє. Навалилась на наш народ не тільки фізична, а й духовна повинь і польська й московська, обертала в руїну не тільки землю, а й віру і саму душу нашого народу. Але й вона як прийшла так і зійшла, а народ наш живе й відроджується... На Бога надія, що й жахлива комуністична повинь, що зараз своїми хвилями намагається з головою залити наш народ, звести зі світу і його віру і Церкву, і все, що для нього найдорожче, всю його людську природу, його волю, націю, теж зникне, як і прийшла, а народ і від неї врятується й житиме.

А свята Українська Автокефальна Православна Церква — вона, як і Христос, голова її, воскреснувши з мертвих, вже більш не вмирає, смерть над нею вже власти не має...

14/23 жовтня р. Б. 1930. Дев'яті роковини моєї хиротонії.*)

ПРИМІТКА.**)

Тим часом життя йде й невпинно висуває свої вимоги... І як ліквідація УАПЦ нагадує обставини смерті Христової перед Його воскресінням... Уже помер Христос, вже Його поховано, привалено гроб каменем, а між тим вороги Його неспокійні, вони прийшли до Пилата і кажуть: „Цей обманщик казав: на третій день воскресну. Так звели забезпечити гроб вартою, щоб ученики не вкрали Його і не сказали, що Він воскрес із мертвих"... Хіба не те ж саме трапилось і з Українською Церквою? Уже зграя христородавців, що оголосила себе „синадріоном” — „надзвичайним церковним собором”, винесла смертний

*) Хиротонія митр. В. Липківського відбулася 10-го жовтня за старим стилем, а 23-го жовтня за новим (між старим стилем і новим є 13 днів різниці), отже правильна дата його хиротонії була 10/23 жовтня, а не „14/23 жовтня”, як тут подано. Тому що дата „14/23 жовтня” є подана також у книжці „Відродження Церкви в Україні 1917-1930” та в інших копіях, треба припускати, що вона так була написана в оригіналі — СВС.

***) Цю „Примітку” митр. В. Липківський мусів написати щонайменше два роки по закінченню писання „Історії”. Це видно з того, що в ній він згадує про події, які наступили вже по 1930 році, як наприклад про єпископа Полікарпа, який був висвячений в 1932 році. — СВС.

присуд Українській Церкві, поховала її, привалила гроб її каменем своєї постанови; вже всі більш чесні прихильники й працівники цієї Церкви і навіть митрополит Микола Борецький, що був почесним головою цієї зграї ліквідовани, зіслани, розстріляні; уже й ті „діячі” зі зграї христородавців, що для ДПУ були вже непотрібні в Церкві, єпископи — Ромоданів, Грушевський, Чулаєвський, Кротевич, Дахівник, та їхні співробітники з священства й мирянства, як Говядовський, Коляда та інші, прилюдно зріклися і Церкви і віри, стали „повноправними совітськими громадянами”; уже й митрополит і всі єпископи самоліквідувались, зріклися свого єпископського служіння, залишившись лише служителями культу при церквах, що до них зареєстровані, — а ДПУ все ж неспокоїне.

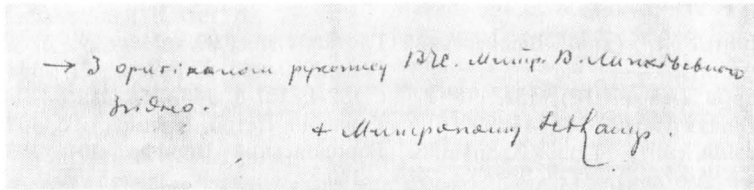
І от не пройшло й року після скликання „надзвичайного собору” христородавців для похорону УАПЦ, як ДПУ скликає вже другий надзвичайний собор, щоб поставити варту коло її гробу; і ставить цю варту. Чому це? Запевне, це таємниця самого ДПУ. Ми можемо лише робити догадки. Річ в тім, що ДПУ з першим надзвичайним собором уже надто перемудрило: воно не тільки зліквідувало УАПЦ, а й усю його організацію: ВПЦР, повіт. район. ради, зліквідувало служіння митрополита і єпископів. Але все ж після всіх ліквідацій залишилось українських парафій щось коло 300. І в якому стані вони залишились? Вони оказались вільними від усякого контролю крім звичайної в кожній Совітській спільці агентури ДПУ, вільними від усякого церковного начальства. Я навіть вітав такий стан українських парафій, в такому стані вони могли найкраще підготуватись до утворення в слушний час нового, уже справді церковного всенародно-соборно-правного керівництва. Але ДПУ скоро суп'ятилось. Справді, в той час, як більшовицька влада всі свої інституції проймає самою суворою централізацією, вводить „єдиноначаліє” в усіх своїх фабриках, колгоспах, радгоспах, та всіх інших закладах, найбільше боїться всякої „груповости”, українські парафії опинились в стані анархічному, стали окремими, незалежними гуртками людности, та ще в справі найбільш підозрливій для більшовиків — в справі релігійній. І от в грудні 1930 року ДПУ скликає другий „надзвичайний собор” і на ньому виправляє свою помилку, відновляє всю церковну організацію з порушенням, запевне, всенародною та й іншої соборноправности, ставить варту коло гробу УАПЦ, щоб мати в своїх руках певні органи і певних відповідальних осіб за мертвий спокій

української Церкви. За митрополита ДПУ призначає свого „завжди готового” комсомольця Івана Павловського і при ньому утворює Всеукраїнську Церковну Раду під головуванням його самого в складі лише трьох осіб (священиків), поділяє українські парафії на 7 епархій і в кождо призначає єпископа, уже випробуваного в „завжди готовності”, і при ньому Єпархіяльну Раду в складі секретаря і скарбника. От же надійна варта коло гробу УАПЦ уже поставлена, вічний могильний спокій її вже забезпечено. Але ДПУ, утворюючи свого митрополита як вартового коло гробу УАПЦ, мало на думці, здається, викопати ще один гроб і в ньому поховати ще одного небезпечно для себе покійника. Річ в тім, що предковичним осередком і церковного і національного життя українського народу є м. Київ, до нього завжди звертались думки, серця і мрії українського народу з усіх країв світу; Київ серце українського народу. От чому й митрополити Київські, хоч вони від татарів мусіли тікати до Москви, більш як 200 років жили в Москві, але все ж звались „Київськими і всієї Русі”. Коли Московська митрополія відділилась від Києва, Київські митрополити більш як 200 літ жили у Вільні, але звались все ж „Київськими і всієї Русі”. Осередком церковного життя України при всіх пригодах незмінно залишався Київ. І от тільки митрополитові від ДПУ Павловському засвоєно титул „Харківський і всієї України”. Всеукраїнська Церковна Рада перебуває вже в Харкові. От же Київ як предковичний церковний осередок українського народу кладеться в могилу, а замість нього висувається новий осередок — Харків — столиця більшовицької української інтернаціональної держави... Так ДПУ „пустило в расход” зразу двох покійників і поставило надійну варту коло їх могил. Але певне ж воно, що ці небіжчики вже не встануть? Ми ж віримо, що вони все ж воскреснуть, і ніяка варта їх не встереже. Але ж коли? Перед Господом 1000 літ як один день, і один день як 1000 літ... А може ще на ДПУ вплинула і зміна відношення Польської влади до Української Церкви в своїй державі. Є чутки, що Польща визнала в себе Українську Церкву й висвятила для неї єпископа Полікарпа (Сикорського). Позбавлені єпископів парафії радянської України могли оглядатися на Українського єпископа в Польщі... У всякім разі лише, запевне, ліквідаційні й політичні

причини заставили ДПУ надати українським парафіям від себе митрополита й іншу організацію...

З оригіналом рукопису Вчс. Митр. В. Липківського згідно.

† Митрополит Ніканор.

Фотокопія власноручного засвідчення митр. Ніканора про згідність копії з оригіналом рукопису митр. В. Липківського.

ПОКАЖЧИК ІМЕН В „ІСТОРІЇ” МИТР. В. ЛИПКІВСЬКОГО

- Агапит, еп. (див. Вишневський Глотка, свящ., 99.
 Агапит). Говядовський Харитон, 71, 148,
 Андріїв (чл. ВПЦР), 152. 152-4, 157-8, 166, 168, 172.
 Антипчук Петро, 104, 143. Гончаров Петро, (копмоз.) 93, 102.
 Антоній, митр. (див. Храповиць- Городовський Порфир, 104, 106,
 кий Антоній). 140.
 Баранович Лазар, 53. Грановський Антонин, еп., 7, 31-2.
 Базилевський, свящ., 156. Гриневиц Антон, 51, 62, 158.
 Бакалинський Арсен, 27, 64. Грищенко Іван, 163.
 Балицький (гол. ДПУ), 138, 140, Грушевський А., 87.
 143-4. Грушевський Марко, 98, 114, 141,
 Басовол Сергій, 128-9, 133, 137. 143-4, 146, 152, 157-8, 165, 168,
 Бачинський Євген, 72-3, 75-6, 149, 172.
 153. Грушевський Михайло, 6, 80.
 Беликов Олексій, 32. Губа, свящ., 79.
 Білозір Лідія, 87. Гундяк Іван, 67.
 Блинов Назарій, 19. Данилевич Василь, 35, 87.
 Богдашевський Василій, 19, 22. Дахівник-Дахівський Вол., 65, 98,
 Борецький Іов, митр. Київ., 46. 148, 172.
 Борецький Микола, архiep., 51, 60, Димитрій, еп. Уманськ., 7, 8, 24.
 164, 165, 168-9, 172. Дионісій, митр. Варшавськ., 77, 79.
 Бржосньовський Володимир, 58-9, Дионісій патр. Царг., 78.
 109, 114, 128-9, 133-4, 136. Доленко Володимир, 97, 144.
 Будловський Феофіль, 125-6. Дороднищин Олексій, арх., 8, 10, 11.
 Бучило Пилип, 62, 113. Драгоманов, 80.
 Дурдуківський Олександр, 16.
- Василій III, патр. Царг., 77-8. Евлогій, архiep. Волинськ., 9, 38,
 Василь, еп. Київ., 24. 81.
 Вербицький Димитрій, 19. Єрмаков Михаїл, 29, 30, 34-5, 38-9,
 Винниченко Володимир, 6. 122, 126.
 Вишневський Агапат, 33. Жевченко Юрій, 27, 59, 97, 103,
 Вовкушівський Григорій, 103, 152. 128, 142.
 Володимир, митр. Київ., 9, 10. Забота Петро, 99.
 Волошинський, свящ., 136.
- Гаращенко Іван, 97.
 Германос (Германос), 68.

- Задвірняк Максим, 60, 99.
 Задорожний Самсон, 127-9, 136.
 Зубко Федір, 107.
- Інокентій, митр. Київськ., 136.
 Кавушинський Єпифан, 104.
 Калішевський Юхим, 59.
 Карабиневи́ч Миколай, 51, 60.
 Карин (агент ДПУ), 143, 147, 155, 157-8, 162-3, 167-8.
 Карпенко Дмитро, 63, 98.
 Карпов, свящ., 169.
 Касянчук, свящ., 99.
 Каськів Володимир, 67.
 Каторча, свящ., 70.
 Кобзар, 146, 152, 154, 165, 168.
 Коваленко Грицько, 152.
 Ковалівський, 97.
 Ковбасюк, свящ., 164.
 Козина Олександр, 98.
 Козицький, композитор, 93.
 Кольда Оверко, 152, 157, 165, 168, 172.
 Кондратенко Ісай, 51.
 Кониський — 81.
 Конон Бей, еп., 59.
 Корсуновський Павло, 67-8.
 Красицький Юрій, 93-4, 102, 169.
 Кримський Агафангел, 35.
 Кротеви́ч Кость, 30-1, 64, 70-1, 97, 113, 158, 163, 172.
 Кушнір Данило, 65.
 Кюрі, еп. старо-кат., 75-6.
- Лапчинський, протієр., 125, 156, 168.
 Левицький Микола, 35, 38-9.
 Левицький Олександр, 152.
 Левицький Парфеній, 27-8, 30-1, 33-4, 51, 64, 99.
 Леонтович Микола, 92.
 Липківський Василь, митр., 4, 16, 26-7, 29, 36, 41, 58, 64-5, 76, 84-9, 91, 106, 129, 130-4, 137, 155, 158, 162, 168-9.
- Лиценко, 97.
 Максимів, свящ., 98.
 Малюшкевич Констянтин, 51, 59, 60, 142-4, 147-8, 151, 155, 164-6, 168.
 Маляревський Михайло, 112, 135.
 Маричів Олександр, 9.
 Мелник Гриць, 73.
 Мефодовський, 125.
 Михаїл, екзарх (див. Єрмаков Михаїл).
 Міхновський Юрій, 42, 58, 63, 98, 112.
 Мішкевич Юрій, 99.
 Могила Петро, 48.
 Мозолевський Григорій, 64, 98, 114.
 Мороз Михайло, 15, 27, 35, 43, 84-5, 108, 110, 127-9, 130-3, 135.
 Мочарський Іван, 98.
 Мстислав, архиеп., 4, (примітка).
 Мурга, свящ., 99.
- Назарій, еп., 16-19, 21, 23, 25, 28.
 Нарбут Юрій, 18.
 Ніканор, митр. — 4, (примітка).
- Огієнко Іван, 77.
 Оксіюк Йосип, 51, 60, 98, 135, 164, 166.
 Ониський Семен, 55.
 Орлик Степан, 32-3, 42, 58-9, 61, 113-14, 131, 138.
- Павловський Іван, 59, 63, 98, 113, 138, 142-44, 146, 148, 155, 173.
 Палієнко, 98.
 Парфеній, архиеп. (див. Левицький Парфеній).
 Пахомій, еп., 9.
 Пашевський Павло, 79.
 Пегов Пимен, еп., 10, 60, 124.
 Перепилиця Сильвейстер, 51.
 Петлюра, 155.
 Петров Володимир, 98.

- Петровський, 129.
 Пивоварів Микола, 90, 109, 113, 137.
 Пивоварчук, протод., 169.
 Пилипенко Сергій, 40.
 Пимен, митр. (див. Пегов Пимен).
 Платон, митр., 7, 9, 10.
 Погорілко Павло, 33-4, 124-6.
 Полончук, 99.
 Полікарп еп. (див. Сикорський Петро).
 Потій Іпатій — 83.
 Потієнко Василь, 63, 88, 98, 103, 106, 133, 140, 143-4, 146, 148, 149, 151, 155, 157.
 Проказюк, свящ., 80.
 Прокопович Юрій, 52.
 Протопопов Павло, 51, 97, 151.
 Пухальський свящ., 99.
 Пшеничний Василь, 136.
 Річинський Арсен, 80.
 Ромоданів Петро 57, 98, 114, 146-9, 151, 153-5, 157-8, 163, 165, 172.
 Руденко Іоль, 98.
 Саватій, еп., 74.
 Самборський Володимир, 98, 114.
 Свідерська Марія, 103, 152.
 Седербьом Натан, 75.
 Серафимов (агент ГПУ), 127, 129.
 Сергієв Феодосій, архиєп., 51, 113.
 Сергій, заст. патр., 137, 149.
 Сердюк Олекса, 70.
 Сикорський (Сікорський) Петро пізн. еп. Полікарп), 79, 174.
 Сицинський Юхим, 51, 99.
 Скоропадський, гетьман, 11, 12.
 Скрипник, 138, 140.
 Скуратов Малюта, 151.
 Соколовський Ксеофонт. (еп. Іоанікий), 37, 39, 40, 50, 126.
 Соседов Андрій, 71.
 Старинкевич Кирило, 51, 99.
 Старицька Марія, 87.
 Старицька-Чернявська, Л., 87.
 Степовий (комп.), 93.
 Стеценко Кирило, 61, 93, 102.
 Стеценко Петро, 102.
 Стороженко Григорій, 58, 65, 90, 113.
 Сутулинський Віталій, 100.
 Табинський Петро, 79, 80.
 Таран, свящ., 164.
 Тарасенко Іван, 15, 84, 87, 89.
 Тарнавський Петро, 16-7, 86, 102, 114, 131-2, 134-5.
 Теодорович Іван (див. Федорович Іван).
 Терешенко Кузьма, 103, 152.
 Терлецький Кирило, 83.
 Тихон, патріарх, 9, 16, 19, 29, 77, 121, 126.
 Товкач Кость, 97.
 Ушаков, свящ., 52.
 Федорович Іван, арх. 42, 51, 58, 62, 68-9, 75, 77, 110, 112, 114, 125, 149.
 Феодосій, архиєп. (див. Сергієв Феодосій).
 Феофан, патр. Єрусал., 46.
 Филип, митр., 151.
 Филиповський, еп. — 136.
 Ходзицький Дмитро, 87, 102, 103, • 128, 152, 156, 169.
 Хомжа Феофан, 136.
 Хомницький Григорій, 67.
 Хомичевський Микола, 61, 88, 99, 103, 138, 143, 152, 169.
 Хороший Федот, 88.
 Хоць Мусій, 64, 98, 164.
 Храповицький Антоній, митр., 10, 11, 12, 16, 20, 61, 73, 78.
 Челяда Вол., 166.
 Червинський Олександр, 98.
 Чехівський Володимир, 12, 20, 37, 39, 75, 86, 88, 92, 102, 110, 128-30, 132, 134, 138, 141, 143-4, 149, 158, 162, 164, 166-8.

Чехівський Микола, 168.
Чехівський Тодось, 28.
Чубар, 138.
Чулаєвський Яків, 59, 98, 114, 152,
155, 165, 172.
Щербаненко, 97.
Юнаків Леонтій, 51, 64, 151-2, 155,
157, 165, 167.
Явтушенко Симон, 100.
Яворський Степан, митр., 64.
Янушівський Кость, 111, 128-9,
130-35, 137, 148.
Янченко Антон, 97, 152.
Ярещенко Олександр, 42, 58, 64,
66, 75, 96-7, 103, 112, 114, 132, 134,
139, 141-4, 146, 148, 151-2.
Шараєвський Нестор, 16, 41, 42,
58, 85-6, 88-9, 110, 131, 146, 149,
157, 166.
Шарай Кость, 9, 141, 144, 146, 158.
Шевченко, свящ., 70.
Шелухин Сергій, 74-5, 78, 149, 155,
157.
Шептицький Андрій, 82.
Ширяй Микола, 51, 63, 99, 114,
135-6.

В С Т У П

Супровідні замітки видавця	IX
Додатки	LI
ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ	1-174
Від 1917-го року до Першого Всеукраїнського	
Церковного Собору 1921 року	3-34
Нові умови і основи відродження Української Церкви	3
Перші кроки до відродження Української Церкви. Всеукраїнська Православна Церковна Рада	6
Всеукраїнський Церковний Собор 1918-го року	9
Заснування українських парафій і друга Всеукраїнська Православна Церковна Рада (ВПЦР)	13
Оголошення Автокефалії Української Православної Церкви	22
Заходи ВПЦР до набуття єпископа. Архієпископ Парфеній	26
Перший Всеукраїнський Церковний Собор УАПЦ 1/14-17/30 жовтня	
1921 року і його значіння в історії відродження Української	
Церкви	34-56
Утворення ієрархії та інші діяння Собору	34
Значіння Першого Всеукраїнського Собору	45
Відношення старого духівництва до подій Першого Всеукраїнського Церковного Собору	48
Відношення народу до Української Церкви та нової ієрархії	52
Стан Української Церкви по окремих містах і повітах	
України в перші роки	56-66
Київ і Київщина	58
Поділля	59
Волинь	61
Херсонщина	61
Лівобережжя	62
Чернігівщина	63
Полтавщина	64
Слобожанщина	66

Українська Автокефальна Церква поза межами України	66
Українська Церква на еміграції в Західній Європі	72
Українська Церква в Польській Державі	76
Праця і життя другої Всеукраїнської Православної Церковної	
Ради після Першого Всеукраїнського Церковного Собору	84
Богослужбові відміни в УАПЦ	90
Праця Повітових Церковних Рад за другої ВПЦР	95
Життя і праця парафій УАПЦ	101
Загальний стан УАПЦ за праці й життя другої ВПЦР й	
насильницький кінець її	103
Хиби в життю УАПЦ та її керівничих органів за другої ВПЦР	107
Українська Автокефальна Церква й Радянська	
комуністична влада	120-146
Відношення Радянської влади до віри і Церкви взагалі й	
тактика руйнації її	120
Спроби розкладу Української Церкви. Соборно-Єпископська	
Церква	124
Брацтво „ДХЦ” („Діяльна Христова Церква”)	127
Ліквідація Радвлодою другої Всеукраїнської Православної	
Церковної Ради	137
Протирелігійний гніт на громадянство	146
Третя Всеукраїнська Православна Церковна Рада	146
Передсоборна нарада	157
Другий Всеукраїнський Православний Церковний Собор в жовтні	
року 1927-го	160
Після Другого Всеукраїнського Церковного Собору	167
Покажчик імен в „Історії” митр. В. Липківського	176

